آزاد خان افغان

د ایران شهریار او د آذربایجان واکمن

۱۷۴۷– ۱۷۸۱ م

مهندس نجیم آزادزوی

آزاد خان افغان

د ایران شهریار او د آذربایجان واکمن

۱۷۴۷ م- ۱۷۸۱ م

مولف: مهندس نجیم آزادزوی

وږی ۱۴۰۳ ش – سپتمبر ۲۰۲۴

د دي کتاب په اړه:

د کتاب نوم: آزاد خان افغان

مولف: مهندس نجیم آزادزوی

تقریظ: پوهاند محمد بشیر دودیال

تقریظ: پوهاند شهسوار سنګروال

د پشتو لمړی ګڼه

د خپرولو نیټه: وږی ۱۴۰۳، سپتمبر ۲۰۲۴

تیراژ: ۵۰۰

دیز این: مهندس نجیم آزادزوی

فهرست

تقریظ: پوهاند محمد بشیر دودیال ۱-۵

تقریظ: پوهاند شهسوار سنگروال ۱-۴

د ژباړې سریزه الف-ج

مقدمه i-iii

لمړی څپرکی – د آزادخان افغان لنډه پېژندنه ۰

آزادخان افغان څوک وو ۱

د آزادخان افغاد د نسب لړۍ ۸

دوهم څپرکی – آزادخان په آذربایجان کښې

په آذریایجان کې د آزادخان افغان واک ته رسبدل ۱۳

د ایران ګډوډه سیاسي حالات ۱۵

رابه سو آزادخان ته ۱۷

د کرمانشاه مشرانو ته د آزاد خان لیک ۱۹

دګرجستان نیول او د ارګل (هراکلیوس) د خور سره واده ۲۱

دریم څپرکی - د آزادخان افغان د پاچاهی اعلان

د اصفهان نیوله ۲۷

د آزاد خان مبارزي د کریم خان زند سره ۲۸

علی مردان خان څوک وو ۲۸

ابوالفتح خان څوک وو ۳۰

د آزاد خان او کریم خان جنګونه ۳۲

د قاضي عمر خبري اتري د زندیه مشرانو سره او ړ زاغچ پیښه ۳۶

په ایران کي د آزادخان لخوا تاج پر سر ایښودل ۴۱

د دوآبه جنګ او د آزادخان دوهمه بریا پر کریم خان ۴۵
د آزاد خان دریم ځل بری پر کریم خان زند ۴۷
د آزاد خان د وژلو پلان او د قمشه جنګ ۵۱
د آزاد خان د کرمانشاه د کلا د نیولو فکر ۵۵
د کمارج جنګ او د شیراز نیول ۶۰
اصفهان څرنګه د آزاد خان له لاسه ووت ۶۷
کریم خان زند او احمد شاه دُرانی ۷۰
څلورم څپرکی – آزادخان افغان او محمد حسن خان قاجار
د محمد حسن خان قاجار لنډه پېژندنه ۷۵
د آزاد خان مبارزي د محمد حسن خان سره ۷۶
اورمیه د آزاد خان او محمد حسن خان د جګړو په لمبو کښي ۷۶
د اصفهان نیول د محمد حسن قاجار په لاس ۷۹
د اصفهان نیول د آزاد خان په لاس دوهم ځل ۸۰
د ایران په شمالي ایالتونو د آزاد خان پوره واکمني ۸۳
په اصفهان کي د محمد حسن خان یو ځل بیا بری ۸۶
د محمد حسن خان قاجار وژل ۸۷
د کریم خان زند لخوا د افغانانو د قتل عام فرمان ۸۸
پنځم څپرکی – د آزادخان افغان ورستی ورځي
ولی آزادخان عراق ته ځي؟ ۹۲
د مراغه جګړه او د آذربایجان د بیرته نیولو د آزاد خان هڅه ۹۶
په ګُرجستان کي آزاد خان ته د کریم خان زند پیغام ۱۰۰
احمد شاه دُرانی او آزاد خان افغان ۱۰۲
د آزاد خان افغان مړینه ۱۰۵

د آزاد خان افغان موخي ۱۰۷
ولی د افغانستان به تاریخ کي د آزاد خان یادونه نه ده سوي؟ ۱۰۷

ضمیمه

آزادخان بابا ۱۱۱
د آزاد کلي په غزنی کښې ۱۱۴
د آزادخان ځخه پاته سوي کورني ۱۱۷
د آزادخان بابا د کورنۍ شجره ۱۲۰

زموږ د تاریخ د یوه تت دوران سپړنه

بسم الله الرحمن الرحیم

ډېر خوشحاله یم چې د خپل ګران وطن، سرلوړو اوویاړلو مشرانو د واکمنیو او د تېر پرتم یوبل قیمتي اثر را ته مخه کې پرانیستی دی. د تاریخ مطالعې سره د ښوونځي له دورې مینه لرم. هر تاریخ مې چې لوستی، ورپسې مې د نورو تاریخی کتابو لوستلو ته لیوالتیا زیاته شوې ده. دهمدې لیوالتیا له مخې مې یو وخت د ارواښاد غبار د۱۰۳۳پاڼو تاریخ پښتو ته وژباړه چې په ۱۳۹۴ل. کال سبا (میوند) خپرندویه ټولنې نشر کړ. د اقتصاد د پوهنځیو د محصلانو لپاره مې په افغانستان کې د صنعت تاریخ، دمالی چارو تاریخچه، د اداری او حکومتولي تاریخونه ولیکل. دا دی اوس راته یوبل ډېر ښکلی کتاب مخکې له چاپ او خپرېدو په مخه راغی. د دې دري اډیشن لومړی چاپ مې تقریباً اووه کاله مخکې لوستی و، دا دی اوس یې پښتو اډیشن چاپ ته چمتو شوی دی.

افغانستان د خپل تاریخ په بهیر کې ډېرې ځلانده دورې او ویاړلې څېرې لري چې له بده مرغه دا ټول ویاړونه مو ثبت او ضبط کړي نه دي. دا زموږ بې غوري او بې خبري ده چې دخپلو ځینو مشاهیرو له کارنامو خبرنه یاستو. تر دې هم عجیبه دا ده چې زموږ زیاتره مشاهیر او د تاریخ ځلانده دورې د نورې نړۍ او نورو ژبو لیکوالانو او مورخینو په زرینو کرښو کې معرفي کړي دي. په دې کې یو هم د اوسني ایران او اذربایجان پراخ وربوی کې نامتو ټولواک ارواښاد افغان آزاد خان دی چې په (آزاد خان افغان) مشهور دی. نوموړي په اتلسمه پېړۍ کې هلته د ټولواکي خول په سر کړی و.

کله چې له هندوستان ترآذربایجان (د هند او عربو دسمندر له غاړو دتور سمندر ترغاړو) او له کاشان او کاشغر تر پارس پورې د افغان پاچاهانو د دوران آبادي، د خلکو زړونو کې یې مینه او د حکومتولي طرز ګورو، افسوس کوو چې ولې مو دا ټول نه دي څېړلي، بلکې ډېر راڅخه هېر دي.

دغو ټولواکانو په دې پراخ وربوی کې د ویاړنې وړ خدمتونه کړي او په اوچت درایت او عالی رهبری سره یې اداره چلولې ده. د دوی پروژې، کارنامې، خدمتونه او آثار لا اوس هم شته. له فریدخان (شېرشاه سوري) تر احمد شاه بابا، هوتکیانو، غوریانو او افغان آزاد خان پورې باید یو ځل بیا تر څېړنې لاندې ونیسو.

له نیکه مرغه زما خوږ دوست، ښاغلي پوهنمل مهندس محمدنجیم آزادزوی صاحب د دغو نامتو څېرو او واکمنانو له ډلې یو د درناوي او ویاړ وړ څېره (اروابناد آزادخان افغان) په یوه ځانګړي کتاب کې راپېژندلی دی. د کتاب نوم" آزادخان افغان" دی چې په ۲۰۲۴م.=۱۴۰۳ل. کال کې بشپړ شوی دی. د دې کتاب لپاره د موادو راټولول، د اخځ موندل، د سیمو او شواهدوکتنه، دنقشو پلټل او د تاریخ استادانو سره د کتنې ټول جریان هم په کتاب کې راغلی دی. د آزاد زوی صاحب دڅېړنې تشریح شوی میتود د تاریخ لیکونکو او د تاریخی آثارو د معرفي کوونکو لپاره یوه غوره بېلګه ده. دا کتاب لومړی ځل خوارلس کاله مخکې په دري ژبه خپور شوی، دا دی اوس یې پښتو ورژن هم له زیاتونو سره بشپړشو. دا وروستی یې د دري هغه په پرتله یوڅه نوي معلومات هم لري، ځینی برخې یې د لنډیز په موخه حذف شوي هم دي. لیکوال د کتاب په سریزه کې د دې اثر د لیکلو د نیامت

او پیل په هکله په زړه پورې خاطرات لیکلی دي، د ماخذ لټون او د لیکنې څرنګوالی یې په جذابه او خوږه ژبه بیان کړی دی.

کتاب پینځه څپرکي او یوه نښلونه لري: لومړی څپرکی د افغان آزاد خان پېژندنه او نسب دی، دوهم څپرکی په آذربایجان کې د آزادخان واک ته رسېدل او د ایران دهغه وخت د ګډوډیو کابو کول دي، درېیم څپرکی د اذربایجان او ایران دخلکو د هوساینې او هلته د غوره حکومتولي په موخه له کریم خان زند او نورو یاغیانو او طاغیانو سره مبارزه بیانوي. دوه وروستي څپرکي لازیات جالب دي، دا دوه څپرکي هغه معلومات لري چې تراوسه موږ ته نه و څرګند.

د کتاب له پند ډکه او خواشینوونکی برخه د دغه اتل په وړاندې توطئې او دسیسې را پیادوي چې دښمنانو آن د ده د ژوند د ختمولو پلان یې جوړ کړی و.

تاریخ کیسه کوي چې که پخواني پارس کې د زند، صفویانو او قاجاریانو په شان ظالمان وو، خو ورسره دغو خلکوته د خدای پاک له لوري د ازاد خان او هوتکیانو په شان مهربانه، د ژغورنې، پوښتنې او لورېینې پرښتې هم مقررې شوي دي چې خلکو ته د ډاډ ترځنګ یې ډېر عمراني او اصلاحي کارونه کړي دي او یادګارونه یې تر اوسه شته دي.

متاسفانه د افغانستان په زیاترو تاریخی کتابونو کې د آزاد خان د واکمنې دوره او ځایونه زیات نه دي تشریح شوي، خو ډېر داسې بهرنې اخځ په واک کې لرو چې دا دوره یې ښه او مستنده تشریح کړې ده.

نه غواړم د کتاب د محتوا په اړه تر دې زیات څه ووایم، یقین لرم چې داکتاب به لوستونکي په تنده اومینه ولولي. د لیکنې ژبه روانه، خوږه او مانوسه ده، ډېر جالب او حیرانوونکي مسایل پکې بیان شوي دي. له

دې کتاب ښخه موږ. هغه څه زده کولای شو چې متاسفانه پخوا مو په غفلت سره پام ورته نه و کړی. د کتاب په لوستلو سره به لوستونکي ډېرو عجيبو پېښو ته هيښ پاتې شي. په کتاب کې کښل شوي انځورونه او نقشې کتاب نورهم په زړه پورې کړی دی. په کتاب کې د دغې افغاني کورنۍ ټوله شجره هم ثبت شوې ده. د هغه وخت سکې، نقشې، خطونه، ليکلي سندونه او نور ضمايم هم لري.

دا تاريخی اثر نه يواځې دا چې موږ او تاسو له افغان آزاد خان د واکمنې اود هغه عصر او دوران له پېښو خبروي، بلکې د هغه وخت جاري سياست او سيمه کې د وخت د قدرتونو له کشمکش ښخه هم خبرېږو. زه يقين لرم چې دا کتاب اوسنيو ايرانيانو ته لازيات جالب او حيرانوونکی دی. بويه چې دوی له ډېرو حقايقو خبر شي. د کتاب وروستيو پاڼو کې ۲۴ دري او پښتو او پينځه انګليسي ماخذ راغالي دي.

د دغه ښکلي کتاب ليکوال ښاغلی مهندس محمد نجيم آزادزوی دی. آزادزوی صاحب د غزني ولايت کې نړۍ ته سترګې پرانيستي دي. د حضرت سنايي(رح) معنوي برکات يې په نصيب شوي دي، د سنايی، باختر او غازي په ليسو کې يې زده کړې کړي دي، په اتلس کلنۍ کې د امريکې متحده ايالاتو ته د لوړو زده کړو لپاره ولاړ. بيا يې د کابل د انجنيری پوهنځی په ممتازه درجه پای ته ورساو او د لوړو نمرو په لرلو سره د دغه پوهنځي په علمی کادر کې د اسيستانت په توګه جذب شو، وروسته د پوهنمل علمي رتبې (اسيستانت پروفيسور) ته لوړ شو. په ۱۹۸۱م. کال پېښور ته مهاجر شو، هلته يې ديونيسف اداره کې کار پيل کړ او ترهغه وروسته بېرته د امريکا متحده ايالاتو ته ولاړ. هلته يې د امريکې معتبر پوهنتون (د مساچوسيتس د تکنالوجی انستيتيوت MIT) کې د مهندسي او ښار جولونکی ماستری تدريس پيل کړ. يو

شمېر علمی آثار یې لیکلي دي، پوخ قلم لري. د افغانستان د تاریخ د ټولنی د موسسانو د ډلې د غړیتوب ویاړهم لري.

په درنښت

پوهاند محمد بشیر دودیال

د افغانستان دتاریح د ټولنې د موسسانو غړی

۱۴۰۳/۶/۱۵ل.= 14/09/2024

آلمان

دآزادخان افغان تاریخي یاد

په دې وروستېیوکې دازادخان افغان ترسرلیک لاندې یوموهم کتاب چې مولف یې مهندس نجیم آزادزوې صاحب دی کښل شوی دی.
دغه کتاب پنځه څپرکي لري، چې لومړی دآزادخان لنډه پېژندنه ده اوداسې راغلي چې آزاد خان دسلیمان خان زوې دکابل دغلجي افغانانو څخه وو... د کتاب په ۱۲۹ مخ کې راغلي چې ۷۶ کالو په عمرله دې نړۍ سترګې پټې کړې، چې په دې حساب دده زوکړه په ۱۷۰۵زیږدي کال یقیني دی .
په دې کتاب کې دارپېري په قول ددې خبرې پخلی هم شوی دی ، کله چې نادر افشارپه ۱۷۳۸ کال کابل ونیو آزاد خان ورسره یوځاې شو.
افغانان له پارس نه ترهندوستانه نومي کتاب کې راغلي دي چې،«دی د نادر افشار قومندان وو،ولې ځنې په دې اند دي،چې دی د سیدال خان ناصر ملګری وه اودهغه دمرستې لپاره یې د نادرافشار پر وړاندې له غزني څخه څوواري خپل جنګیالي ور استولي وو.» (یاد کتاب۴۵۳مخ)
سیدال خان ویل سو لښکرې بزې بزې،آزادخان مې تورې شپې وخوړ که ورځې ...
د آزاد خان پلارسلیمان خان دغزني له نامتوخانانو څخه واو د روایتونو له مخې په لویه پښه کې غلجی وواو خورشید جهان کې راغلي دي،«آزاد خان یومېړنی جنګیالی وو، لومړی له کریم خان زند سره دښمني درلوده، وروسته سره دوستان شول» (شیرمحمد ګنداپور۲۱۷مخ)
آزادخان سلیمانخیل بیامنګولې سرې کړې ـــــ په مینځ میدان ورګډ سو،مرادعلي غاړې ، بیخ نه ورته پرې کړې .

ددې کتاب په دویم څپرکي کې هم ځنو موهمو ټکو ته اشاره شوې ده چې ددې څپرکي غوښنه برخه په آذر بایجان کې دده واک اوځواک دی ...ښاغلي آزادزوې په دې تړاو لیکلي دي،« کله چې نادرافشار (۱۷۳۸ز) کابل ونیو، آزادخان د نادر افشارپه موافقه آذربایجان ته ځي ... »
حقیقت دادی چې نادر افشار ۱۰میشتې کندهار کلا بند کړ او شاه حسین هوتک تر هغې تسلیم نشو ترڅو چې ټوله کلا ددرنو توپونو دبرید له امله ړنګه شوه ... نوځکه نادر په دې پوهېده چې دی دافغانانو له مرستې پرته بري ته نشي رسیدی، نو همدا لامل وچې احمد شاه ابدالي اوآزاد خان افغان یې دځان ملګري کړل.
دغه دوه افغان شخصیتونه چې یوپه قوم ابدالی اوبل په قوم غلجی وو... نادر دواړه په خواکې ونیول اود هنري جورج راورټي په اند،که چېرې دغودواړو ټبرونو لاس یوکړی وی، پرته له شکه به د دغو جګړو پاېلې بل ډول وی.»
(دډېرومعلوماتو لپاره وګوری راورټي... افغانستان،۶۱۰ مخ)
ددغه کتاب په دربیم څپرکي کې دازاد خان افغان دپاچاهي اعلان، دده مبارزې دکریم خان زند سره ،علي مردان خان څوک و؟، ابوالفتح څوک و؟ ، آزاد خان افغان اوکریم خان زند جنګونه او یو شمېر نور سرلیکونه دساري په توګه یادولی شو.
ګنداسنګ دآزاد خان د ځواک او واک په تړاو کاږلي دي ،چې دده خیالات ډېر اوچت ول ... غوښتل یې چې ایران ، افغانستان اوهندوستان یوهېواد کړي» (افغانان له پارس نه تر هندوستانه ۴۵۵مخ)
دکتاب په څلورم څپرکي کې دازاد خان افغان اومحمد حسن خان قاجار ، داصفهان نیول ...،دایران په شمالي ایالتونو کې دازاد خان پوره

واکمني ، دمحمد حسن قاجار وژل کېدل، دکریم خان زند له خوا د افغانانو د قتل عام فرمان اویوشمېر نور سر لیکونه کښل شوي دي .
آزادخان سره دهغې چې دواک په سرله بیلابېلو سیالانو سره لاس و ګریوان و، ولې بیاهم ده په ۱۷۴۷کال په داسې حال کې چې احمد شاه ابدالي په افغانستان کې دیوې لوې جرګې له خوا واک ته رسیدلی وو، ده د آذربایجان دلاتېنګښت اوپاینت لپاره یوه پیاوي پوځ اوځواک ته دنده سپارلې وه،چې دپلازمېنې په توګه آذربایجان وساتي.
ولې بیاهم دمجمع التاریخ له مخې کریم خان خپل خوړني ارمان ته ورسېد، ده ګښتمېر افغانان چې ګنې دنوروز دجشن په ویاړډالۍ اوانعامونه ورکوي... تهران ته راوغوښتل او بیايې خپلو پوځیانو ته دېول وژنې امر وکړ.(مجمع التاریخ ۳۲۲ــ ۳۲۳مخونه).
دکتاب په پنځم څپرکي کې د «آزاد خان افغان وروستۍ ورځې» تر لوې سرلیک لاندې ، څو نورو سرلیکونو ته ځاې ورکړ شویدی، لکه :
ولې آزادخان عراق ته ځي؟ ، په ګرجستان کې آزاد خان ته دکریم خان زند پیغام ، د آزاد خان افغان مړینه ، د آزادخان افغان موخې ... اوپه پاې کې د ضمیمه تر سرلیک لاندې دموضوع په اړه لازمې څرګندونې شوي دي .
زما دمعلوماتو له مخې ،آزاد خان افغان ،کریم خان زند اومحمد حسن خان قاجار یو بل سره څو څوځله په جګړو کې ښکیل شول ،خو وروستۍ برى په بشپړه توګه دهیچا په برخه نشو او دعجب تصادف له مخې درې واړه همزولي هم ول،خو د «پیري» دڅرګندونو له مخې آزادخان د کریم خان زند له مړینې نه دوه کاله وروسته په ۱۷۸۱ز یږدي کال د۷۶ کالو په عمر ومړ.
«آزادخان په اوو ۷ ژبو رواني خبرې کولی شوې، لکه پښتو،پارسي ،کردي، ازبکي... دی نه یوازې یونامتو جنګیالی وو، بلکې

هوښیار،سوله خوښونکی اود انصاف څښتن انسان هم وو... ده د یو شمیر فرمانونو له مخې ټولنیزو اصلاحاتو ته لاره اواره کړه ... دده له مړینې وروسته کورنۍ یې په لغمان کې مېشته شوه ،ولې نه ده څرګنده ،چې چېرته ؟ (افغانان له پارس نه تر هندوستانه ۴۵۸ــ ۴۵۹ مخونه)
د «آزاد خان افغان» ترسرلیک لاندې کتاب چې دښاغلي اوپیاوړي لیکوال مهندس نجیم آزادزوې صاحب له خوا تالیف شویدی یوګټور تاریخي کتاب دی ، د کتاب مینه وال دېته رابولم چې دغه ګټور کتاب ولولي.
په پای کې زه آزادزوې صاحب ته مبارکي وایم ، چې په ډېر زیار ګالنې یې دغه په زړه پورې کتاب درنو لوستونکو ته وړاندې کړی دی ... له څښتن تعالی نه ورته د لابرېیو هیله کووم .
په ډېر درناوي.

پوهاند شهسوار سنګروال
لندن
۲۰۲۴\۱۰\۶

د پښتو ژباړې سریزه:

د لوی خدای په نامه

له نن څخه پوره څوارلس کاله وړاندي خدای تعالی ماته دا توان راکړ چي د افغان تاریخ د ستر اتل آزادخان افغان د تاریخ لومړنی کتاب بشپړ او په دري ژبه خپور کړم. په دې څوارلس کلنه دوره کي ډېرو دوستانو له ما وغوښتل چي د افغانستان دغه ارزښتناک او هېر سوی تاریخ په پښتو وژباړم او چاپ کړم.

له نېکه مرغه تېر کال د منديګک په نوم د یوې انټرنېټي خپروني سره چي د افغانستان د تاریخ اړوند څېړنیز بنسټ دئ وږغېدم او د آزادخان افغان د تاریخ په اړه مي د نورو معلوماتو غونډولو هڅه وکړه. د منډیګک بنسټ له مؤسس سرداروالي سره مي خبري وکړې او د ښه مرغه د آزاد خان په اړه منډیګک بنسټ زما څو لنډي لیکني هم خپرې کړې چي زه د سرداروالي او د هغه د همکارانو له همکارۍ څخه مننه کوم.

د خبرو پر مهال د آزاد خان افغان تاریخ کتاب پښتو ته د ژباړي او بیا چاپولو اړتیا ذکر سوه. ښاغلي سرداروالي ژمنه وکړه چي د منډیګک بنسټ به دغه کتاب له دري په پښتو وژباړي به يې کړي، وروسته له دې د آزاد خان د تاریخ د کتاب د ژباړي چاري پیل او د ښه مرغه د دي کتاب لمړنۍ پشتو مسوده ژباړه چمتو شو.

د دڅوارلسو کلونو په موده کي چي د کتاب لومړۍ ګڼه په دري ژبه خپره سوه، ما نوي معلومات له تاریخي منابعو په تېره بیا د ایران له اول لاس منابعو ترلاسه کړي او تر یوه حده مي دا نوي معلومات پدې کتاب کي ضمیمه او شامل کړي دي. ځینو ملګرو دا وړاندیز وکړ چي که امکان ولري د آزاد خان افغان د تاریخ په پښتو ژباړه کي باید د یو لړ تاریخي موضوعاتو له ذکر څخه ډډه وکړم چي د آزاد خان افغان له فعالیتونو سره مستقیمه اړه نه لري، لکه: د غلزو په اړه پراخ وضاحتونه، د غزني او افشارو تاریخ، د نادر افشار، کریم خان زند او قاجاریانو په اړه مفصل

توضيحات او داسي نور چي په دې پښتو ژباړه کي په خلص دول راوړل سوي. ليکوال په دې باور دی چي د آزاد خان نه د مخکي تېر سوي تاريخ مطالعه او د شخصيتونو پېژندنه او د سياسي او پوځي حالاتو پلټنه به د آزاد خان افغان په پېژندلو کې مرسته وکړي. زه هيله لرم چي د آزاد خان افغان د تاريخ په دريم چاپ کي، که خدای تعالی ماته دا بريا را په برخه کړي, دا مفصل معلومات د کتاب په وروستۍ برخه کي شامل کړم.

موږ ويلای سو چي ستاسي په لاس کي دا چاپ او ژباړه نه يوازي له دري څخه پښتو ته د کتاب د ژباړي په توګه، بلکي د کتاب د بيا کتني په توګه هم وګڼو، همدارنګه لوستونکي کولای سي، حذف سوي معلومات د کتاب په دري ګڼه کي ولولي.

د درې ژباړې سريزه

د خپل پلار روح ته دعاګاني کوم. زما پلار ميرزا محمد نسيم خان آزادزوی به همېشه ويل: که چېرې تاريخ **گيتي گشا** ،**مجمع التواريخ** او **مجمل التواريخ** کتابونه ولټې د آزاد خان تاريخ او سرګذشت به ومومې. په هغه وخت کې يعني ۱۳۵۰ هـ ش زه د کابل پوهنتون محصل وم او څو ځلې د کابل عامه کتابتون ته ولاړم او په دغه کتابونو پسې وګرځېدم، راته وويل سول دغه کتابونه ساتل سوي دي او چاته نه ورکول کېږي، په دې کښې کلونه تېر سول او موږ هم له خپل وطن څخه مهاجر سوو، يوه ورځ د هارورډ پوهنتون وايډنر کتابتون (Harvard University, Widener Library) ته ورغلم. د منځنې ختيځ د کتابونو په برخه کې پسې وګرځېدم، ددغه برخې مسئول يو انګرېز وو، د درې ژبې په ايراني لهجه ئې رواني خبرې کولای سوای، ټول ذکر سوي کتابونه ئې راته راوړل.

د ده سره د خبرو په ترڅ کې په دې وپوهېدم چې د آزاد خان او د هغه دورې د تاريخ په هکله ډېر معلومات لري، د کتابونو دغه مسئول يو نوی کتاب چې په انګليسي ژبه ليکل سوی وو راته راوړ او د لوستلو وړانديز ئې راته وکړ، دا هغه د جان آر پيري (John R. Perry) کريم خان زند د ايران تاريخ ۱۷۴۷-۱۷۷۹ م کتاب دئ چې د شيکاګو پوهنتون (۱۹۷۹م) چاپ کړی دئ، په دغه کتاب کې د شروع څخه تر اخيره پورې د آزاد خان يادونه سوې ده او ددې کتاب د اولې برخې په درېيمه حصه کې ۱۴ مخونو يوازې د آزاد خان بحث ته ځانګړې سوي دي. ما څو واره دغه کتاب لوستلی دئ او د پروفيسور پيري له زحمتونو مننووی يم. کله چې په ۲۰۱۰م کال کې د خپل مسلکي کارونو له پاره کابل ته د شپږو مياشتو له پاره تللئ وم، يوه ورځ مې د کابل عامه کتابتون ته چې په زرنګار پارک کې موقعيت لري سر ورښکاره کړ، ما د کتابتون د آمر پوښتنه کوله چې د محترم عبدالرحمن خان په نامه شخص د کتابتون د آمر په حيث ځان معرفي کړ، له هغه وروسته ئې زه د

کتابتون د کتلاک له مدیر حاجي صاحب محمد شفیع سره معرفي کړم ما د پنځلسو دري او پارسي ژبو لیکل سوو کتابونو لیست هغه ته وړاندي کړ، هغه ماته د همکارۍ وعده راکړه چي په دغه کتابونو پسي به حتماً په کتابتون کي پلټنه کوي. دوې اونۍ وروسته ئې د تلیفون له لاري راته وویل چي سره وینو، هغوی راته وویل چي په کتابتون کي تر پنځلسو ډېر داسي کتابونه سته چي د آزاد خان په باره کي پکښي بحث سوی دئ. ما له هغوی څخه غوښتنه وکړه که چیري امکان ولري ټولي هغه صفحې چي د آزاد خان ذکر پکښي سوی دئ راته کاپي کړي. هغوی زما دغه غوښتنه په خوشحالۍ سره ومنله، په سبائې د هغه صفحو څخه اخیستل سوي کاپیاني، چي تعداد ئې، له دوه سوه صفحو څخه ډېر وو، راته راوړی. د یادوني وړ ده چي دواړه دې ته حیران وو، چي ددغسي تاریخ په هکله تر اوسه پوري ولي هیڅ څوک معلومات نه لري، زه د دوی دواړو د همکارۍ او مرستي مننه کوم، له هغه وروسته د افغانستان د علومو اکاډمۍ ته ورغلم او په اتفاقي ډول د افغانستان د معاصر تاریخ لیکوال محترم حبیب الله رفیع سره معرفي سولم، هغه راته وویل: چي د افغانستان ددغه تاریخي شخصیت په باره کي ډېر معلومات لري او کلونه کیږي چي د آزاد خان په باره کي د یوه کتاب هیله په زړه کي لري.

وروسته د کابل پوهنتون د اجتماعي علومو پوهنځی ته ولاړم او هلته د محترم الحاج پروفیسور داکټر عبدالباقي حصاري سره معرفي سوم. پوهاند حصاري ددغه پوهنځی د تاریخ د څانګي آمر دئ، د هغه سره د آزاد خان موضوع له شریکولو څخه په دې وپوهېدم چي پوهاند حصاري هم د آزاد خان او د هغه تاریخي دورې په هکله چي آزاد خان پکښي اوسېدی ډېر معلومات لري. ده هم د آزاد خان په باره کي د کتابونو د لیکولو سیمنارونو او کنفرانسو جوړول اړین وبلل او په دې برخه کي ئې د هر ډول همکارۍ وعده وکړه، یوه بله ورځ د پوهاند حصاري سره د کابل پوهنتون رئیس ته ورغلم، هغه هم د اجتماعي علومو د پوهنځی د پروګرامونو په چوکاټ کي د آزاد خان په هکله سیمنار جوړول ومنل. زه د پوهاند حصاري له همکاریو مننهوی

يم.

پوهاند حصاري د غلام حيدر مصباح په نامه يو ځوان چي د کابل پوهنتون د اجتماعي علومو د تاريخ د څانگي څخه تازه فارغ سوی وو راته معرفي کړ، غلام حيدر د تاريخ د څانگي يو له ممتازو زده کوونکو څخه دئ. غلام حيدر موافقه راسره وکړه چي د آزاد خان په هکله د يوه کتاب د څيړني مرستيال په توگه به همکاري وکړي ما د هغه صفحو چي د کابل د عامه کتابتون څخه مي تر لاسه کړي وې، يوه کاپي غلام حيدر ته ورکړه او هغه ته مي وويل چي اوس له دغه معلوماتو څخه استفاده وکړه او په دې هکله پلټنه شروع کړه. که څه هم غلام حيدر مخکي له دې د آزاد خان په باره کي هيڅ معلومات نه درلودل، اما ددې موضوع په هکله هغه ځانگړې علاقه وښودله. زه دده هڅې، ستړياوي او زحمات د زړه له کومي ستايم.

ددې کتاب رسمونه او سکېچونه، فردوس صميم د انجينري پوهنځی د مهندسۍ د څانگي محصل کښلي دي. فردوس دوه واري غزني ته سفر وکړ تر څو د آزاد خان کلا اندازه کړي. زه له ده څخه د زړه له تله منندوی يم.

په هغه غونډو کي چي څو ځلي په کابل کي جوړي سوې؛ ډيرو دوستانو گډون وکړ او په دې هکله ئې خپل نظرونه واورول. زه له هريوه څخه جلاجلا مننه کوم.

د ټولو هغه ځوانانو او آزادزويانو څخه مننه کوم چي د کابل پوهنتون په مختلفو پوهنځيو کښې ئې زده کړي کولې او په بېلابېلو برخو کي ئې مرستي کړي دي چي متاسفانه زما د ټولو نومونه په ياد نه دي؛ په ځانگړي ډول له اسرافيل آزاد زوی، نثار احمد آزاد زوی، او جاويد احمد آزاد زوی څخه مننه کوم.

مهندس نجيم آزادزوی

مقدمه

نادر افشار پر افغانستان د حملې یو څه موده وروسته د خپلو ایرانیانو لخوا ووژل سو او د ایران خاوره دداخلي اړودوړ سره مخ سوه.

احمد شاه بابا کندهار ته ځي، هلته د معاصر افغانستان بنسټ ایږدي او د دُرانیانو لویه امپراتوري جوړوي، اما د بل لوري په ایران کي بیا د ایراني اقوامو افشاریانو، قاجاریانو، زندیانو، کُردانو او قزلباشو تر منځ لانجې او شخړې ادامه پیداکوي.

په دغه موده کي آزاد خان وکولای سو چي د افغانستان په غرب کي د نادر افشار څخه پاته سیمي لکه اصفهان، شیراز، آذربایجان، کرُدستان او کُرجستان تر خپل واک لاندي راولي، او په ایران کي خپله پاچاهي اعلان کړي او په خپل نامه سکه ووهي.

لکه څرنګه چي پردو د تاریخ په دوران کي د افغانانو پر خاوره تجاوزونه کړي، افغانانو هم د نورو پر خاورو کله نا کله تیری کړی دئ، خلجیانو، لودیانو، سوریانو غزنویانو، غوریانو په کلو سره نه بلکي پیړی. پیړی خپل سرحدات تر هند، بنګال او پارس پوري غځولي او حکومت ئې کړی دئ.

لودیانو غوریانو او غزنویانو درې پیړی پر هند حکومت وکړ، هوتکیانو نه یوازي داچي افغانستان ئې آزاد کړ بلکه ایران ئې هم تر خپل واک لاندي راووست.

لودیانو، غوریانو، غزنویانو او سوریانو په نیول سوو سیمو کي د افتخار او ویاړ نه ډک تمدونونه په یادګار پر ایښي دي او آزاد خان د ایران خاوره د روسانو

ګُرجستانیانو او تُرکانو له یرغل څخه وساتله. په افسوس سره باید وویل سي چي آزاد خان افغان په اتلسمه پېړۍ کي زموږ د خاوري هغه ځانګړۍ شخصیت دئ چي د افغانستان په تاریخ کي له هغه څخه ډېر لږ یادونه سوې ده.

ددې اثر اکثره منابع په بهرنیو منابعو پوري اړه لري په ځانګړي ډول د ایران نوم یادولای سو، سربېره پردې چي ایرانیان آزاد خان د یو افغان په حیث پېژني چي ایران یې تر آذربایجان او کُردستان پوري نیولی وو ؛ مګر بیا هم ایرانیان آزاد خان په درناوي او ښه نوم یادوي.

د آزاد خان په باره کي چي کوم آثار موجود دي د آزاد خان د هغه فعالیتونو او مېړانو څخه بحث کوي چي د افغانستان څخه د باندي په ځانګړي ډول په ایران یعني آذربایجان، ګرُجستان، کُردستان او عراق کي یې تر سره کړي دي. د مثال په ډول امریکایي لیکوال جان آر پری لیکي: "د فرانسې د بهرنیو چارو د وزارت او په ایران کي د فرانسې د قونسلګرۍ تر منځ اسناد تبادله کېدل، په دغه اسنادو کي د هغه وخت مهمي پیښي ثبت سوي دي. همدارنګه لیکوال زیاتوي چي د آزاد خان شخصي ډاکټر Sieur Simon (سیور سایمون)، چي په اصل کي جاسوس وو، د آزاد خان په باره کي ډېر مهم اسناد له ځان سره وړي دي چي د فرانسې په ملي آرشیف کي ساتل کیږي. روسي، تُرکي او ګُرجستاني سرچینې هم سته چي راټولولو او ژباړلو تې ضرورت لیدل کیږي، هیله ده چي د هیواد راتلونکی نسل د قومي، مذهبي او ملیتي تعصباتو په پام کي نه نیولو سره د هیواد ملي او تاریخي شخصیتونو په باره کي څېړني او هڅي وکړي.

آزاد خان افغان یوازي په پښتنو او غلجیانو پوري اړه نه لري بلکي د ټولو افغانانو ویاړ دی. سربېره پر دې چي آزاد خان له ایرانیانو سره جګړې کړي او هلته ئې حکومت کړی، ایرانیان ئې په ښه نوم یادوي. له همدې امله وو چي آزاد خان د ژوند پاته برخه د ایران وکیل الدوله (کریم خان زند) په دربار کي د یوه محترم دوست او مېلمه په شکل تېره کړه.

هیله ده چي دغه کتاب د آزاد خان په باره کي د پراخو څېړنو پیلامه وي.

مولف: پوهنمل مهندس نجیم آزادزوی

سپتمبر ۲۰۲۴

لمړی څپرکی

د ازاد خان افغان لنډه پېژندنه

بسم الله الرحمن الرحیم

آزاد خان افغان

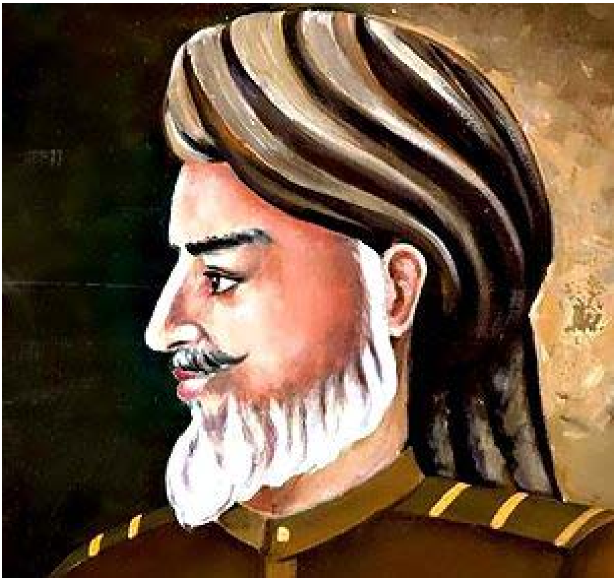

آزادخان څوک وو؟ نه یوازي دا چي د نادر افشار له مرګ وروسته د نوموتو افغان سیاسي مشرانو له جملې څخه ګڼل کېدی، بلکه په خراسان، پارس، آذربایجان، کُردستان، ګُرجستان او عراق کښي ئې هم ویاړونه او لاسته راوړني لرلي دي. آزاد خان په دغو هیوادونو کښي په **آزادخان افغان** باندي شهرت درلود او د احمد شاه بابا همدوره او یا هم له هغه یوڅه مخکي وو.

د ایراني مشرانو په لاس د نادر افشار له وژل کېدو وروسته احمدشاه بابا کندهار ته ځي او هلته د نوي افغانستان بنسټ ږدي، آزادخان افغان په هغه وخت

کي تر احمدشاه بابا په عمر زيات وو او نسبت احمدشاه بابا ته ئې سياسي او نظامي تجربه ډېره وه. د ايران د پولو ټينګولو له پاره يې د ياغيانو او شورشيانو سره مقابله کړې ده او د خراسان له سيمو نيولې، چې د نني افغانستان لوېديځې سيمې پکښې شاملې وې، د ايران شمالي سيمې، اصفهان، شيراز، آذربايجان، ګُرجستان او کُردستان تر خپلې ولکې لاندې راوستلې ول. دوه ځلې ئې د صفويانو پايتخت چې اصفهان وو تر خپلې ولکې لاندې راوستلی دئ. په خپل نامه يې سکه وهلې، په آذربايجان او کُردستان کښې ئې حکومتونه جوړ کړي دي او په تاريخ کښې ئې د هغه هيوادونو د مشهورو خلکو او واکدارانو په نوملړ کښې خپل نوم ځای کړی دئ.

آزاد خان له غزني د اندر ولسوالۍ څخه راپورته سوی دئ. پر کابل باندې د نادر افشار له يرغل څخه وروسته فقط په څو محدودو تاريخي نسخو او حماسي شعرونو کي د آزاد خان افغان يادونه سوې ده اما د ايران، ګُرجستان او روسيې تاريخي آثارو، او په دې ورستيو کښې اروپايي او امريکايي نشراتو په تفصيل سره د آزاد خان په ښو ټکو يادونه کړې ده.

يوې غربي سرچينې د آزاد خان په باره کښې دارنګه يادونه کړې ده: "**آزاد خان مشهورپه آزاد بيګ، د سليمان زوی، د کابل د افغانانو څخه دی او په خټه غلجی دئ**". دغه مطلب امريکايي ليکوال پروفيسور جان آر پيري (John R. Perry) د کريم خان زند په کتاب کښې په مفصل ډول بيان کړی دئ. د مثال په توګه (جان آر پيري) د خپل کتاب په ۴۸ صفحه کي داسي ليکي:[1]

"آزاد خان د سليمان خان زوی د کابل د غلجي افغانانو څخه وو، ددې احتمال سته چي کله چي نادر افشار په کال ۱۷۳۸م کابل ونيوی د هغه سره يو ځای سوی وي..."[2]

لکه څرنګه چي مخکي وويل سول آزاد خان په غالب ګمان سره په غزني د اندرو ولسوالي کښې زېږدلی او د هوتکيانو په دوره کښې د کابل او غزني په سيمو

---

[1] جان آر پيري، کريم خان رند، د ايران تاريخ ، ۱۷۴۷-۱۷۷۹. (تهران:۱۳۶۵، ص ۴۸)

[2] جان آر. پري کريم خان زند ، د ايران تاريخ، ۱۷۴۷-م۱۷۷۹-م. (تهران:۱۳۶۵، ص: ۷۲)

کښي د یوه «عیار» په توګه اوسېدلی دئ. د نادر افشار له راتګ څخه وروسته د هغه سره یو ځای سوئ او له هغه څخه وروسته یې د ایران او آذربایجان خواته حرکت کړی دئ، لیکن د شواهدو څخه دا معلومېږي چي آزاد خان یو ځلي د لنډ وخت له پاره د افغانستان د غزني سیمي ته تللی دئ، همدارنګه ګنډاسنګ په خپل کتاب «**دُرانی احمد شاه**» کي، چي مرستیال سر محقق نصرالله سوبمن په پښتو ژباړلی، لیکي:

"آزاد خان ډېر لوی فکر درلود، ده غوښتل چي افغانستان، ایران او هندوستان د یوه قدرت تر اداري لاندي راولي او یوه لویه امپراتوري جوړه کړي، ددغه هدف د لاسته راوړلو له پاره ئې قومي او مذهبي مسایلو ته اهمیت نه ورکاوه بولو ته ئې په یوه سترګه کتل او خپلو هیلو ته د رسېدو له پاره ئې دغه تګلاره ګټوره بلله. د ده راتګ وغزني ته هم د ده د اهدافو یوه برخه وه".

ډاکټر ګنداسنګ، د فرایر(Fryer) څخه نقل کوي:

"آزاد خان افغان د خپل ملت له نورو لویانو په پرتله ډېر کلک، زړه ور او منور سړی وو. د ده د عدالت د برابری افکار او له شیعه ګانو څخه دده پلوي ددې سبب سول چي زیات شمېر پارتیزان کسان دده شاوخوا راغونډ سي؛ کله چي ده خپل زیاتېدونکی قدرت ولید، نو په ښکاره ئې د عراق، خراسان او حتی د افغانستان د نیولو مرام اعلان کړ." [3]

د جان آر پیري د لیکنو څخه دا جوتیږي چي د نادر افشار له مرګ څخه وروسته کله چي احمد شاه بابا د څلور زرو (۴۰۰۰) پوځیانو سره کندهار ته ځي، په همدغه وخت کي آزاد خان افغان د اته زرو (۸۰۰۰) نورو افغاني پوځیانو سره یو ځای د ایران غربي پولي ته کومه چي له عراق سره پرته ده ځي او هلته د ایران د قدرت نیولو له پاره هڅه کوي. آزاد خان د آزاد بیګ په نامه هم یاد سوی دئ. دلته

[3]ډاکټر ګنداسنګ. درانی احمد شاه، ترجمه نصرالله سوبمن منګل،(کابل: مطبعه اسد دانش، ۱۳۸۸) ص: ۲۰۰.

باید توجه وسي چي د "**بېګ**" کلمه یوه ترکمنۍ کلمه ده، څرنګه چي نادر او افشاریان په ختټه ترکمن وو، نو د بېګ (شهزاده) لقب ددوی لخوا و آزاد خان ته ورکړل سوی دئ. د نادر افشار له مرګ څخه وروسته، د ایران سیاسي حالات کړکېچن او خطرناک وو، آزاد خان په ډېري هوښیارۍ او سیاسي تدبیر سره وکولای سول چي په زر هاوو نظامي افغانان د مرګ څخه وژغوري او د هیواد څخه لیري د سُني مذهبه کُردانو سیمو او عراق ته ځان ورسوي او هلته د راتلونکي له پاره نور پلانونه جوړ کړي. اسلامي دایرة المعارف د جان آر پیری له قوله داسي لیکي:

"آزاد خان افغان، د غلجي آزاد بېګ په نامه شهرت درلود او دی د افغاني لویو قومندانانو او سیاتمدارنو له جملې څخه ګڼل کېدی. د نادر افشار له مرګ څخه وروسته په دیارلس کلنه ملوک الطو ایفی دوره کي د ایران د مشر انو او خانانو له جملې څخه هر یوه په خپله سیمه کي خپلواکي اعلان کړه. آزاد خان افغان یو له هغو مشر انو څخه وو چي خپلي مبارزې ته ئې په مسلحانه، پرېکنده او دوامداره توګه ادامه ورکړله؛ حال داچي نور ووژل سول یائې میدان خالي کړ، آزاد خان خپلي مبارزې ته بېله ستړیا او په ټینګي ارادې سره ادامه ورکړله. دوه ځلي ئې د ایران د خاوري پر لویه برخه خپل واک ټینګ کړی او د پاچاهۍ اعلان ئې کړی دئ."

محمد آصف هاشم ایرانی تاریخ لیکونکی د "رستم التواریخ" د کتاب په ۳۵۱ صفحه کښي داسي لیکي:[4]

"داګړی د کوم ایر اني مشر د نه موجودیت له امله آزاد خان د ایران د پاچاهۍ پر پلاز (تخت) ناست دی، د اصفهان دارالسطنه ئې د سلطنت مقام ټاکلی، د نادر افشار د قو انینو او تګلاري مطابق حکومت کوي او د حکومتولۍ څخه ئې داسي ښکاري چي د خلکو سره ئې کړه وړه په عدل او انصاف سره دي..."

په دې ورستیو کښي د افغانستان معاصرو لیکوالانو هم هر یوه په خپل وار ددې نوموتي افغان په باره کښي یو څه ویلي دي او په ښو ټکو کي ئې یاد کړی، هغه

---

[4] آصف، محمد هاشم، رستم التواریخ، تهران ۱۳۵۲

له دې امله چې د آزاد خان سياست د سيمې د اکثرو افغانانو له نړۍ ليد سره ورته والی لري له دغې ډلې څخه الحاج خليل الله ناظم باختري تر دغه عنوان لاندې **«هغه مېړنی چې په نامه ئې سکه ووهل سوه»** د کابل پوهنتون د پښتو ادب استاد سيد مسعود څخه رانقلوي چې ده په خپل کتاب (غزني د مېړنو خزانه) کښې ليکلي دي:

"آزاد خان د غزني د نوم کښو خانانو څخه بلل کيږي، دی په قوم اندړ د غزني د اندړو د ولسوالۍ اصلي اوسېدونکی دئ او د غزني ښار ته راغلی دئ. هغه سيمه چې آزاد خان پکښې اوسېدی د آزاد خان په کلا باندې شهرت لري"[5]

همدارنګه علی احمد جلالي په خپل کتاب د «افغانستان تاريخ د عسکري له نظره» په ۱۸۹ صفحه کښې د الفنسټون په حواله ليکي:

"د شاه اشرف هوتک څخه وروسته لوی واکدار چې په ايران کښې راپورته سو هغه آزاد خان «اندړ» دئ، ده ځان د ايران پاچا اعلان کړ او د نادر افشار له مرګه څخه وروسته د کريم خان له ټينګو دښمنانو څخه شمېرل کېدی. د افغاني او ايراني روایاتو پر اساس ددې دواړو دښمنانو اوږد مهاله جنګونه د ايران د تاج او تخت د نيولو له پاره بالاخره د يوې رښتيني طرحي پر اساس په سوله او دوستۍ سره پای ته ورسېدل، آزاد خان وروسته له دې سولې څخه ډېر کلونه د خپل پخواني رقيب او دښمن په دربار کښې په ډېر احترام او عزت تېر کړل".

دانشنامۀ بشر هم دغه روايت په ډېر لږ تفاوت سره بيانوي: **آزاد خان افغان (چې په کال ۱۱۵۹ هـ ق/ ۱۷۸۱م کې وفات سوی دئ) د کابل د نيول کېدو پر وخت د نادر افشار په لاس د هغه له پوځ سره يو ځای سو. او له هغه څخه وروسته د آذربايجان له امير اصلان خان افشار سره مل سو. د دوی په منځ کښې د اختلافاتو د راپيدا کېدو وروسته آزاد خان له اصلان خان افشار څخه ولاړ او د ابراهيم شاه سره ئې لاس يو کړ. د ابراهيم شاه له ماتې وروسته اروميه ته ولاړ او د هغه ښار له مشرانو سره يو ځای سو او د هغه ځای کلا ئې ټينګه کړه. په کال**

---

[5] الحاج خليل الله ناظم باختري، د ښو خلکو څخه په ښو يادونه وکړو.ص: ۴۳.

۱۱۶۶ هـ ق، ۱۷۵۳ م کې آزاد خان کرمانشاه ته ولاړ او د هغه ښار په شاوخوا کښې د کریم خان زند سره وجنګېد او هغه ته ئې ماته ورکړه له هغه ځای څخه اصفهان ته ولاړ او هلته ئې په خپل نامه سکه ووهله. په کال ۱۱۶۸هـ ق/۱۷۵۴م آزاد خان ګیلان ونیوی خو وروسته محمد خان قاجار مات کړ او هغه سیمه یې بایلوله.[6]

په دې ځای کښې د پورته ذکر سوو روایاتو پر اساس متوجه کېږو کله چې آزاد خان په کال ۱۷۵۳م کښې کرمانشاه په خپله ولکه کې راولې اصفهان ته ځي او بیا هلته خپله پاچاهي اعلانوي، په همدغه وخت کښې احمد شاه بابا څو نظامي سفرونه د افغانستان په شمال او ختیځ کې تر سره کړي دي او د افغانستان سرحدات ئې تر پنجاب او بخارا پوري پراخ کړي وه او د ایران نیشاپور ته تللی وو.

همدارنګه لوی اسلامي دایرة المعارف د آزاد خان په باره کښې ځیني تاریخي مسایل بیان کړي دي لکه د هغه یو موټی کېدل د نادر افشار سره، جګړې ئې او پخپل نامه د سکې وهل، خو په پای کې یې د هغه څخه په ښه نوم هم یادونه کړېده او داسي لیکي:

"آزاد خان ته د کریم خان زند په دربار کښې په ډېره درنه سترګه کتل کېدل. دی د کریم خان تر ټولو امیر انو لوړ وو، او د شېراز په ښار کې چې د زندیانو پایتخت وو اوسېدی او د کریم خان د مرګ دوه کاله وروسته بالاخره د خناق (Diphtheria) په ناجوړۍ وفات سو. د ده له وصیتونو څخه یو دا وو چې پس له مرګه دي، دی د موقت وخت له پاره د امانت په توګه په شېراز کښې ښخ کړل سي او په مناسب وخت کې دي کابل ته انتقال سي، خو د ده دا وصیت د هغه وخت د سیاسي بدلونونو له امله عملي نسو". اسلامي دایرة المعارف سربېره پر دې چې آزاد خان ئې له هغو افغانانو سره مقایسه کړی چې په ایران کښې واک ته رسېدلي، هغه ئې یو بانظمه او معتدل انسان معرفي کړی دئ.

کاظم موسوي لیکي:

---

[6] د بشر دایره المعارف، جام: امیر کبیر، ب- ت- ص:(۵۷)

دی دومره معتدل او منځپالی سړی وو چې همېشه به ئې د ماتي خوړلي لښکرد ښځو په ساتنه کې پوره هڅه کوله. یو ځل ئې د کریم خان سره په یوه جګړه کښي د زندیه ټولي ښځي چې په جنګ کې یې نیولي وې خپل یوه قومندان خضر خان ته وسپارلې چې اصفهان ته ئې ورسوي او له هغه ځایه څخه یې په زرنګارو کجاوو کښي شېراز ته واستوي، دده دغه ډول د عزته ډک چلند وو چې کریم خان هم هغه ته په درنه سترګه کتل.

په هغه لیکنه چې رستم الحکما ته نسبت ورکړل کېږي، آزاد خان ته د زړه سوانده، عادل او مېړني مشر خطاب سوی دئ. وایي کله چې به د آزاد خان سُني مذهبه پوځیانو شعیه ګانو ته آزار ورکاوه هغوی ته به ئې ډېره ټینګه جزا ورکوله[7].

محمد هاشم آصف په رستم التواریخ کتاب کې د آزاد خان د عدالت او مهربانۍ په باره کښي لیکي:

"قدر وړ آزاد خان باانصافه او عادل پاچا وو؛ په پریکړو کښي یې د پوره ځیر اوغور څخه کار اخیست، ډېر ښه اخلاق، ښه څهره، پراخه حوصله، زړه ورتوب، سخاوت، حیاء، مېړانه او وفا ئې درلودل په خپل ریاست کښي د غوره سیاست درلودونکی وو. ټول ښه خویونه په هغه کښې نغښتي وو د نیکو اخلاقو څښتن وو، په زغم، دروندوالی، ښه طبیعت او ښه وضعیت کښي ئې ساری نه درلود؛ کله چې به ظلم کېدی او دی به ترې خبر سو د حق مطابق به ئې فیصله کوله..." ،

نوموړی لیکوال هاشم آصف د آزاد خان په باره کښي یو بل تاریخي واقعیت داسي بیانوي:

"دی یوه ورځ په ناڅاپي ډول د پاچاهۍ په دبدبه پر لار تېرېده، د ده له نژدې غلامانو (عساکرو) څخه ئې یوه د مېوې خرڅونکي څخه یوه دانه انار د نېزې په زورواخیست، مېوه خرڅونکی آواز پورته کړ، آزاد خان ئې آواز واورېدی، مخ ئې

[7] : محمد هاشم، آصف «رستم التواریخ».

وروا ړاوه او امر ئې وکړ چې هغه غلام ته جزا ورکړي"[8]. دا ټکی هم باید ذکر سي چې د آزاد خان په وخت کښې دوو نورو سیاسي قدرتونه هم په ایران کښی سرونه راپورته کړی وو؛ یو ئې محمد حسن خان قاجار وو چې پاچاهي ئې خپل حق ګڼله او د استراباد، مازنداران او خراسان سیمې یې په واک کښې وې. بل سیاسي قدرت کریم خان زند وو، دی هم د آزاد خان د مخالفینو څخه وو. د شېراز، پارس، خوزستان او لرستان سیمې ئې په واک کي وې.

مګر آزاد خان اصفهان، چې هغه د ایران پایتخت وو، په خپل واک کي درلودئ؛ همدارنګه ئې تهران، علي شکر، قُم، کرمانشاه، کاشان، ګیلان او ری بیا تر آذربایجان پوري تر خپلي ولکې لاندي راوستلي وو.

امریکایي تاریخ لیکونکی جان آر پیري آزاد خان او فتح علی خان قاجار سره مقایسه کړي، له دغي مقایسې څخه دا نتیجه اخیستل کیږي چې آزاد خان ډېر لوی جنګیالی او مېړنی انسان وو، دی لیکي:

"زندیه بندیانو سره، چې په هغوی کښې ځوانان او ښځې هم شاملي وې، د آزاد خان په عزت او پاک لمنۍ سره برخورد، چې دا ډول چلند یو افغاني خوی او خصلت ګڼل کیږي، آزاد خان په یوه مېړني انسان باندي مشهوره کړی وو".[9]

د آزادخان افغان د نسب لړۍ:

سره بېره پر دې چې آزاد خان غلجي قوم ته منسوبیږي، په ډیرو تاریخي سرچینو کښې دا هم راغلي چې د آزاد خان د پلار نوم سلیمان خان دئ او له هغه قبیلې څخه دی چې په غزني کي د اندر په ولسوالی کي اوسېدله، همدارنګه ئې آزاد خان د کابل د افغاني غلجیو څخه بللی، خو کابل په هغه وخت کښې یو لوی ولایت وو چې میدان، وردک او د اوسني غزني یوه برخه پکښې شامله وه.

د آزاد خان په ځوانۍ کښې کابل ښار د مغولي دولت په لاس کي وو اما

---

[8]: محمد هاشم، آصف «رستم التواریخ».

[9]: جان آر پیری، کریم خان زند، د ایران تاریخ ۱۷۴۷-۱۷۷۹ م ترجمه علی محمد ساکی، تهران ۱۳۶۵ هـ ش.

اطراف ئې خپلواک او یا هم د کندهار د هوتکیانو د دولت لخوا اداره کېدل. آزاد خان د هوتکیانو سره هم تړاو لري ځکه هغوی ټوله غلجیان (غلزیان) وو. د تر سره سوو معلوماتو څخه داڅرګندیږي چي آزاد خان د شاه اشرف هوتک ۱۷۲۵-م ۱۷۲۹م سره چي په ایران کي د هوتکیانو د دورې دوهم افغان ټولواک وو کورني روابط او اړیکي درلودلې. دلته د لوستونکو توجه هغه شعر ته را اړوو چي قدرت الله حداد د «**مېړاني او مېړنو خبري**» په کتاب کي رانقل کړی دئ:

"کله چي نادر افشار کندهار ونیو، سیدال خان ناصری په رېړاوکړاوکي وو نو خپل ملګري ورپه یاد سو، (ناره):"

سیدال خان ویل لښکر مي سو بزې بزې
آزاد خان سلیمان خېل مي توري شپې وخوړکه ورځې
آزاد خان سلیمان خېل"بیا منګولي سرې کړې"
په میدان ورګډ سو د مراد علي غاړې ئې پرې کړې

دلته د آغلي قمر حبیبي په مرسته د قدرت الله حداد د زوم ښاغلي ضیاء احمد پښتون تفسیر چي د پورته شعر په باره کي ئې کړي دي راوړو:

"پورته شعر بي بي زینب ویلی دئ. بي بي زینب د میرویس خان هوتک لور او د شاه محمود هوتک او شاه حسین هوتک خور ده. د «بزې» لغت دلته د سره پاشل کېدو، تیت او پرک معنی ورکوي، «مراد علی» د یو ځای نوم دی نه د شخص. آزاد خان د جنګ له پاره هلته تللی وو او د دښمن مخه ئې نیولی وه. «منګولي سرې کړې» دلته د آزاد خان په مېړانه جنګ ته اشاره ده. پخوانۍ زمانه کښې ددښمن سره په مېړانه جنګېدلو د پاره کله د «منګولي سرې کړې» اصطلاح استعمالېدله یعني د مېړاني او شجاعت توره ئې راپورته کړې ده، دښمن به ووژني".

د پورته شعر د تفسیر او معنی څخه دا معلومیږي چي سیدال خان ناصری دده

همدوره او ملګری وو. په ضمن کښي بي بي زینب د آزاد خان د مېړاني څخه پوره خبرتیا لري، داچي «مراد علی» چېرته موقعیت لري پر دې باید څېړنه وسي. له دي شعر څخه داهم څرګندیږي چي آزاد خان د سیدال خان ناصری سره یو ځای د نادر افشار په مقابل جنګېدلی او سیدال خان ئې په مراد علي کښي د مرګ څخه ژغورلی دی. د هوتکیانو د دورې په تاریخ کښي له آزاد خان څخه یادونه نه ده سوې، یو دلیل ئې دا دی چي هوتکیانو د میرویس نیکه څخه وروسته پایتخت د کندهار څخه اصفهان ته انتقال کړی وو په داسي حال کي چي آزاد خان په دغه وخت کښي ځوان وو او د ځوانی ورځی شپې ئې په کابل کي تېري کړي دي. په هغه وخت کي چي نادر افشار پر کابل او غزني باندي یرغل کړی دئ له آزاد خان څخه د یوه مېړني په حیث یادونه سوې ده.

په هر صورت په اتلسمه پېړۍ کښي دنادر افشار له مرګ وروسته په مرکزي آسیا او منځني ختیځ کي آزاد خان د یوه «**افغان**» په شهرت د نوموتو سیاسي، علمي، او تاریخي شخصیتونو له جملې څخه پېژندل سوی دئ. آزاد خان د هغه وخت له علومو او هنر څخه برخمند وو او په مختلفو ژبو ئې خبري کولای سوای. د«مېړاني او مېړنو خبري» د کتاب لیکونکی وایي چي:

"آزاد خان د ژبي او هنر خاوند وو، په مېړنتوب کي پهلوان وو او په ادبیاتو کي ئې خاص لاس درلود"[10]

لاندي مقطع د آزاد خان څخه رانقل سوې ده:[11]

بخصم نصرت و فیرزوییم خدا داد است

کمر به بندگیش بست هر آنکه آزاد است

سنه (۱۱۶۵هـ ق/۱۷۵۲م)

---

[10] قدرت حداد، د مېړاني او مېړنو خبري.

[11] د غزلي یا قصیدې اخیرنی بیت.

ترجمه

پرغلیم باندي بری راکړی خدای دئ
بندګي ته چي دده ملاتړي ’آزاد‘ دئ

دوهم څپرکی

آزاد خان افغان په آذربایجان کښي

په آذربایجان کي د آزاد خان واک ته رسېدل

دلته زمونږ بحث په آذربایجان اړه لري نو لازمه ده چي لومړی آذربایجان لنده معرفي کړو.

پاته دي نه وي چي آذربایجان د پخواني شوروي اتحاد د ماتېدلو وروسته ازادي واخیسته. دا مملکت د قفقاز شاته، د قفقاز د غرونو په شرقي سلسله کي د خزر د بحیرې او د اراس د رود پر څنډو پروت دی. بل د ایران د آذربایجان ایالت دی چي د ایران په شمال لوېدیځ کي دئ. مونږ د آذربایجان په اړه خبری کوو، چي د ایران په شمال لویدیځ کي موقعت لري.

د آزاد خان تر واک لاندی سیمی د ۱۷۴۷-۱۷۵۰ م

د ایران په شمال غرب آذربایجان کي د آزاد خان واک ته رسېدل د نړی مهمو تاریخي سرچینو تائید کړی دئ له دغه جملې څخه د «دانشنامهٔ ایران و اسلام» په اول ټوک کي راغلي دي:

«وروسته له دې چي نادر افشار کابل ونیوی آزاد خان د نادر افشار په مو افقه د آذربایجان حاکم «اصلان خان قرقلو یا قرخلو[12] ته ورځي او هلته پاته کیږي». دا امکان لري چي د ۱۷۴۰-۱۷۴۱م کلونو تر منځ دا پېښه واقع سوې وي. یوه

[12] نادر افشار د قرخلو افشار له طایفه څخه وو او امیر ارصلان د نادر د عمه زوی وو

بله منبع داسی نقل کوی چه:

کله چي نادر په ۱۱۵۰قمری/۱۷۳۸ م کال کي کابل فتح کړ، نو آزاد خان د یوه ډلی افغانانو سره د نادر لښکرو یو ځای شو او د نادر د هند د فتح کولو له پای ته رسیدو وروسته یو ځای ایران ته راغیی.[13]

د «اُرومیه کلا»

ذکر سوی مآخذ ددې په ادامه لیکي چي د نادر افشار له قتل وروسته ۱۷۴۷م د آذربایجان د مشرانو تر منځ د اختلاف په سبب آزاد خان نور هم ځواکمن سو، څکه چي هر یوه دا غوښتل آزاد خان له ځان سره ملګری کړي نو آزاد خان له نورو څخه ډېر پر مختګ وکړ. آزاد خان د **اُرومیه (Urmia)** کلا نیسي او د خپل حکومت مرکز ئې ټاکي او د دیرش زرو (۳۰۰۰۰) په شاوخوا کي پوځ جوړوي».[14]

د امریکایي لیکوال جان آر پیري قضاوت د آزاد خان په باره کي دادي چي آزاد خان په شروع کي خپل ځواکونه راټول کړل، ولي ددې پر ځای چي «میرسید» سره د مشهد په لور ولاړ سي، دائي غوره وبلله چي د «**شهر زور**» د ښار په لور کوم چي د ایران او عثماني تُرکانو پر پوله پروت وو حرکت وکړي او هلته خپل بخت وازمایي.[15]

د جان آر پیري د قضاوت له مخي آزاد خان افغان او افغاني ځواکونه ئې چي

---

[13] غفاری کاشانی ۱۳۵۶. آذربیګدلی ۱۳۷۸

[14] احسان یارشاطر، دانشنامه ایران و اسلام. جلد اول،(تهران: بنګاه و ترجمه ونشر کتاب،۱۳۵۴) ص: ۸۳س:۲.

[15] جان ار پیري، تاریخ ایران بین سالهای۱۷۴۷-۱۷۷۹م.(تهران:-،۱۳۶۵ ص ۷۲)

اکثره غلجي پښتانه وو د **شهرزور** په ښار کي نسبت مشهد ته لږ تر لږه په دې سبب چي خلک یې د سُني مذهب پیروان وو د عامو خلکو لخوا نه آزارېدل. د۱۷۵۰م په پای کښي آزاد خان د **تبریز** او **اورمیه** ښارونه په خپل واک کي راولي او نقي خان د آذربایجان د نایب الحکومه په حیث گماري. د نقي خان تر څنگ د نورو مخورو او د افشار ټبر مشرانو جذب ته جدي پاملرنه کوي، آزاد خان له دې امله په افشارو باندي ډېر اعتماد کاوه، ځکه نادر افشار په ده اعتماد کړی وو، له دغه کسانو له جملې څخه چي ده پرې اعتماد کاوه مهم کسان **فتح علي خان ارشلوي افشار** او **شهباز خان دنبلی** د غرو د طایفو رئیسانو وو.

د ایران گډوډه سیاسی حالات

اوس به راسو د ایران په هغه اوضاعو او حالاتو به ځان په لنډ ډول خبر کړو، کوم چي د آزاد خان واک ته د رسېدلو نه مخکي واقع سوي دي.

د نادر افشار له قتل څخه وروسته د هغه وراره علي قلي خان چي په هرات کي وو مشهد ته ولاړ او د نادر د کورنۍ شهزاده گان (ړوند رضا قلي میرزا، نصرالله میرزا او امام قلي میرزا) یې قتل کړه او یوازي شاهرخ میرزا یې ددې له پاره ژوندی پرېښود که چیري د پاچاهۍ خوب یې رښتیا نه سو شاهرخ میرزا به پاچا کړي او د هغه د نامه څخه په استفادې سره به د ملک واگي په لاس کي واخلي.

علي قلي خان په ۱۱۶۰هـ ق د جمادي الاخر په ۲۵/۲۷ جون ۱۷۴۷په مشهد کي د (عادل شاه) په لقب سره پر تخت کښېناست او خپل کشر ورور ئې ابراهیم خان د عراق مشر او د اصفهان مامور مقرر کړ، میر سید محمد متولی د شاه سلیمان صفوي د لور زوی ته یې د صدارت لوړ سلطنتي مقام ورکړ. یو کال وروسته ابراهیم خان د خپل ورور علی قلی خان (عادل شاه) په مقابل کي راپورته سو، له هغه جنگ وروسته چي زنجان ته نژدې د دواړو وروڼو ترمنځ وسو، علی قلی خان (عادل شاه) ماته وخوړه او ورور په سترگو ړوند کړ، له دې پېښي وروسته ابراهیم خان شاهرخ میرزا له مشهده ورغوښت تر څو سلطنت د ده په نامه کړي، سره له دې چي د

مشهد خلکو دا یو چل باله، ولي بیا یې هم په ۱۱۶۱هـ د شوال په نهمه چي د ۱۷۴۸م سره سمون خوري، شاهرخ په مشهد کي د سلطان په حیث قبول کړ. اما وروسته ابراهیم خان د ذلحجې په ۱۷، ۱۱۶۱ هـ؛ په تبریز کي ئې په مخالفت شروع وکړه او د شاهرخ سره د جنګ له پاره د آذربایجان څخه د خراسان په لور وخوځېد. د یادوني وړ ده چي افغانان مخکي له نادر افشار څخه یعني د هوتکیانو په دوره کي هلته اوسېدل او حکومت ئې کاوه، هغه ډله افغانان چي په قُم کي وو له هغو څخه جلا دي کوم چي د آزاد خان سره د ایران او عراق پولي ته تللي وه.

ابراهیم شاه ماتي وخوړه او د ابراهیم شاه د ماتي خبرو میر سید محمد متولي ته چي هغه وخت په قُم کي وو ورسېد، د قُم خلکو د میر سید محمد متولي څخه ملاتړ اعلان کړ، میر سید محمد متولي قزلباشان د ښار په ساتلو وګمارل، خو الله یارخان افغان او شاهین خان ددغه کار په مقابل کي په تُنده لهجه وویل چي موږ به د خپل قدرت، دولتي خزانو او کارخانو څخه لاس وانه خلو. د افغانانو دغه دعوه پر قزلباشو باندي سخته او ګرانه پرېوتله او پر افغانانو او ئې حمله وکړه او ماته ئې ورکړه، پنځه ورځي وروسته ابراهیم شاه بیا د عطاخان، مراد خان ازبک، شهباز خان او د څلوېښت زره (۴۰۰۰۰) سپرو په ملتیا سره د قُم دوه فرسخي ته چي تقریباً ۶،۲۴ کیلومتره یا یو فرسنګ کیږي داخل سو، همدلته باید د آزاد خان څخه یادونه وسي ځکه چي د همدغه لښکرو سره مل قُم ته ور ننوتی.

آزادخان یو د اعتماد وړ سړی میر سید محمد متولي ته ولېږه او له هغه څخه ئې غوښتنه وکړه چي له افغانانو سره وګوري. کله چي د قزلباشو مشران او د قُم اوسېدونکي له دغه موضوع خبر سول میر سید محمد ته ورغلل او هغه ته ئې وویل چي د ښار د باندي د آزاد خان سره دده ملاقات به د هغه په خیر نه وي؛ مګر که چیري ابراهیم شاه د آزاد خان د لښکر څخه پرته ښار ته راسي کوم مشکل نه لري. میر سید محمد متولي هم د هغوی خبره ومنله او ابراهیم شاه ته ئې د نه جواب ورکړ. ابراهیم شاه په دغه جواب قهرجن سو او د آزادخان او افغانانو څخه ئې وغوښتل چي په زور ښار ته ننوزي، د دوی په مقابل کي د قُم اوسېدونکي او د

قزلباشو مشران د میر سید محمد سره د ښار د دفاع له پاره راووتل جنګ شپږ ورځې دوام وکړ په دغه شپږو ورځو کې د قزلباش د ټبر پنځه زره (۵۰۰۰) کسان ددې له پاره د ښارڅخه ووتل چې د شپې لخوا پر دښمن حمله وکړي، د هغوی له دغه کار څخه د آزاد خان او ابراهیم شاه پر جنګیالیو بېره حاکمه سوه.

آزاد خان ددغه ډول محاصرې او قتل عام طرفدار نه وو، اما په سیمه کې د افغانانو د نامعلوم برخلیک له امله مجبور وو یو څه وکړي. آزاد خان د پنځلس زره (۱۵۰۰۰) افغان سپرو سره یو ځای د ابراهیم شاه څخه جلا سو او د میر سید محمد سره ئې د صلحې خبرې اترې شروع کړې، طرفینو سولې ته غاړه کښېښوله او آزاد خان د میرسید محمد او قزلباش ټبر په مشوره د قزوین او ساوه په لور حرکت وکړ.

د آزاد خان ددغه پریکړې څخه وروسته د ابراهیم سره نور پاته مشران هم زړه نا زړه سول او سره جلا سول، ځینې افغانانو ئې کندهار ته ولاړل، وروسته ابراهیم شاه د ورپاته کم پوځ سره په قلاپور یعني د ساوه او قزوین تر منځ سیمه کښې د قزلباشو تر حملې لاندې راځي او په پای کښې نیول کیږي او په سترګو ئې ړندوي.

رابه سو آزاد خان ته:

وروسته له دې چې افغان لښکرو یوڅه وخت په ساوه او قزوین کښې تېر کړ، وېې لیدل چې د سیمې حالت ګډوډ دی او هر د واک خاوند غواړي چې پاچاهي لاس ته راوړی، نو آزاد خان هم په دې فکر سو چې باید نور هم ځواکمن سي د همدې لپاره ئې د آذربایجان په لور حرکت وکړ.

د آذربایجان مشرانو هم هر یوه ځانته خپلواکي اعلان کړه او یو د بل سره ئې دښمني کوله، کله چې خبر سول چې آزاد خان آذربایجان ته راغلی دئ، نو ټولو ورته د دوستۍ دروازې پرانیستې؛ ځکه چې آزاد خان د هغوی په نظر یو با انصافه شخص وو او هیڅکله ئې د هغوی سره دښمني نه وه کړې او له بل اړخه آزاد خان د

هغوی په منځ کښي پردی وو او د مېلمه حیثیت ئې درلود او هر یوه غوښتل د هغه سره جوړ وي، فتح علی خان افشار او شهباز خان دنبلي د آزاد خان سره تعهد وکړ چي اتفاق به کوي او آزاد خان ئې خپل مشر وټاکه. ده په لومړي ګام کي د تبریز ښار، مراغه او نوري سیمي په واک کښي راوستلې، څرنګه چي فتح علي خان افشار او شهباز خان دنبلي د آزاد خان پیروي کوله نو ئې آزاد خان ته د سردار لقب ورکړ. له دې وروسته آزاد خان له یو لړ مخالیفونو لکه موسی خان افشار او کاظم خان قراچه داغي او نورو خانانو سره جنګونو وکړل چي په دغه ټولو جنګونو کښي آزاد خان بریالی سو او ورځ په ورځ ئې واک ډېرېدی. دغه پیښي په ۱۷۵۰ م کال کي واقع سولې.

آزاد خان چي اوس په **سردار آزادخان** باندي یادېده، د آذربایجان ډېري سیمي په خپله ولکه کي راوستلې؛ وروسته ئې خپله کورنۍ او خپلوان د اُرومیه په کلا کښي چي یو مشهوره کلا ده ځای پر ځای کړل او هغه کلا ئې خپل د استوګني همېشنی ځا ی وټاکه.

آزاد خان د فتح علی خان افشار او شهبازخان دنبلي سره یو ځای او د امنیت او سولي د راوستلو په غرض د نورو یاغیانو په ځپلو لاس پوري کړ. موسی خان او یو شمېر نور مشران هم د آزاد خان سره یو موټي سول، په دې کار سره د آزاد خان واک نور هم زیات سو.

د آزاد خان سره د موسی خان د یو ځای کېدو علت هم شاید د فتح علی خان او نورو خوانینو اتفاق وو، له دې نه وروسته د آزاد خان د پوځ تعداد دېرش زره (۳۰۰۰۰) ته رسېدی. د آزاد خان سره د آذربایجان د امیرانو اتفاق او یو ځای کېدل آزاد خان د پاچاهۍ په فکر کښي واچاوه، لکه څرنګه چي ئې په عراق کښي هم وخت تېر کړی وو. د هغه ځای د اوضاعو څخه هم ښه خبر وو او د هغه ځای د مشرانو سره ئې هم اړیکي لرلې، نو له همدې امله په دې فکر کښي سو چي د کرمانشاه کلا د خپلي توپخانې او جبه خانې په زور په ولکه کي راولي، تر څو خپل هدف ته ورسیږي، آزاد خان یو لیک میرزا محمد تقي خان ګلستانه او د هغه توپچي باشی

عبدالعلی خان د کرمانشاه مشرانو ته په لاندي ډول لیږي چه آزاد خان سره متحد شي:[16]

د کرمانشاه مشر انو ته د آزاد خان لیک:

«څرنګه چي د نادر افشار ظلم د ایران د خلکو په مقابل کي اوج ته ورسېد او اعمال ئې د خدای (ج) د خوښي خلاف وه د ایران خلک ځني تنګ سول او هغه ئې خپل په سزا ورساوه. تر اوسه پوري چي څومره موده د نادر افشار د مرګ څخه تېره سوې ده په دغه لږ وخت کي خلکو څو کسه د واک پر تخت کښېنولي او بیرته ئې د واکه ګوښه کړي دي او برخلیک ئې معلوم نه دئ او دغه د خلکو خیر غوښتونکی د آذربایجان د خانانو او مشر انو سره متحد سوی دي او د خپل ځان او خلکو د ساتني له پاره هلي ځلي کوي، لکه څرنګه چي هدف د خلکو او د خدای د مخلوقاتو خدمت دئ نو ستاسي څخه (موخه ئې د کرمانشاه مشران دي) هیله کیږي چي له دغه خیر غوښتونکي سره یو ځای سئ اوعراق او آذربایجان په خپل واک کي راولئ او د بېچاره او غریبو خلکو خدمت ته تر هغه وخت پوري ادامه ورکړئ تر څو د مځکي او اسمان خالق یو د دبدبې خاوند پاچا کړي، ټوله به د هغه په خدمت کي سو او د هغه د ښېګڼې د سترخان څخه به برخمند او سرلوړي سو. له دغه کړاو لیدلي خیر غوښتونکي سره د یوالي په صورت کي به چاري د وعدې سره سم پر مخ ولاړې سي او دښمن به ناکامه سي.[17]»

که څه هم ددغه لیک تاریخ چي آزاد خان په کښې ځان حکمران اعلان کړی معلوم نه دئ، د اټکل له مخه په ۱۷۵۰م کي دغه د حکمرانی اعلان سوی دئ، په هر شکل ددغه لیک هدف دا وو چي مخکني تېر نظام چي مشر ئې نادر افشار وو د

[16] ابوالحسن ګلستانه د محمد امین ګُلستانه زوی او د محمد تقی خان ګلستانه وراره د افشاریه دوره تاریخ لیکونکی (مجمل التواریخ) او درباری شخصیت وو چه په وحت کی د کرمانشاه په کلا کي وسیده

[17] ابوالحسن بن محمد امین ګلستانه. مجمل التواریخ.(تهران: چاپخانه دانشګاه، ۱۳۴۴)ص:۱۸۵.

ایران له خلکو څخه ډېره فاصله پیداکړې وه. البته بل هدف ئې دا وو چې د ایران خلکو ته ثابته کړي کوم اعتماد چې نادر افشار پر افغانانو باندي درلود هغه د افغانانو د هغه مېړاني له امله وو چې افغانانو په ایران او هرات کې له ځانه ښوولې وه او نادر په خپلو سترګو لیدلې وه او پر نادر افشار ئې اثر کړی وو. پر افغانانو باندي دغه اعتماد وو چې د ایرانیانانو او د هغه ترمنځ فاصله پیداسوه او هغه ئې په قتل ورساوه، د نادر په قتل کښې افغانانو هیڅ لاس نه درلود.

د آزاد خان مهم هدف دا وو چې د غلجیو (هوتکو) له لاسه وتلی سلطنت په ایران کې، چې هغه وخت د افغانستان یوه برخه وه، بیا را ژوندی کړي، دغه هدف د پورته لیږل سوي لیک څخه چې د کرمانشاه کلا ته ئې لیږلی وو له ورایه معلومیږي.

آزاد خان غوښتل چې د ایران ټولواک سي او ددغه ټولواکۍ د لاسته راوړلو له پاره یې د خپل ټول توان څخه کار اخیستی، له همدې امله ئې د کرمانشاه د کلا د خلکو ملاتړ ضروري او حتمي باله. عبدالعلي خان او میرزا محمد تقي د لیږل سوي لیک د موضوع څخه خبر سول او په جواب کې ئې لاندي لیک ولیکئ:

«مخکي له دې چې د هغه واکمن سردار لیک را ورسیږي، د هغه ستر انسان د خدمتګارانو د نیکمرغۍ د هیلي څخه خبر سوو او پوه سوو چې د بې وزلۍ د درملني هدف او د لوی کار هڅه ده. خو متفق کېدل پداسي حال کي لازم او مطلوب دي چي قران سعدین په یوه برج او درجه سره یو ځای سي چي ګټي یې ورځ په ورځ بلکه سمدستي راښکاره سي. اوس به د اوږدې فاصلې له امله او چي سرداران د کلا او توپخانې په ساتنه بوخت دي دا کار د یو څه مودې لپاره وځنډول سي. که د عراق سرداران نفاق وکړي، نو به بې له ځنډه ستاسي سره د اتفاق سلسله پیل کړو. والسلام».

د کرمانشاه مخورو، عبدالعلي خان او تقي خان د آزاد خان د قدرت په مقابل کي بیله تسلیمۍ بله چاره نه درلوده او دائې بهتره ګڼله چي همکاري ور سره وکړي له همدې امله یې د آزاد خان د لیک جواب په ډېر احترام سره ورکړ او د آزاد خان د پاک نیت څخه یې، چي د وړو او کمزورو خلکو لاس نیوی وو، هر کلی وکړ.

ددغه چاري په مقابل کې یوازې خنډ چې دوی لیدئ هغه د آزاد خان ډېره فاصله د کرمانشاه د کلا څخه وه، خو آزاد خان ته یې د همکارۍ ډاډ ورکړ او اطاعت ته ئې غاړه کښېښودله او ظاهراً تسلیم سوه.

د ګُرجستان نیول او د ارګل (هیراکلیوس) د خورسره واده:

کله چې آزاد خان د کرمانشاه د کلا د مشرانو د جوابیه لیک د موضوع څخه خبر سو نو ئې زړه تسلي سو او د دوی په تسلیمي یې قناعت وکړ. وروسته له دې څخه په دې فکر کې سو چې د آذربایجان ټولې سیمې ونیسي حتی هغه شمالي سیمې چې د روسانو تر حاکمیت لاندي وې. آزاد خان لیري او نزدې سیمو ته خپل استازي ولېږل او هغوی ته ئې د دوستۍ بلنه ورکړه، دغه بلنه د ګُرجستان خلکو ته هم ورکړه سوه خو د ګُرجستان پاچا **تیموراز (تهمورث)** او د هغه سلحشوره زوی ارکل (اراکلیوس) مثبت جواب ورنکړ او آزاد خان ته ئې د لیک په استولو پروا ونکړه. آزاد خان د تبریز ښار څخه د ګُرجستان د خلکو د سزا ورکولو له پاره راووت پر خپل ځای ئې د آذربایجان له خانانو څخه یو وګماره، د ګُرجستان دولت او خلک هم د دفاع له پاره تیار سول، همدا وخت وو چې د ګُرجستان پر پوله یو غټ جنګ واقع سو. د آزاد خان افغان لښکري د ګُرجي لښکرو مخنیوی کوي او هغوی ته ماته ورکوي، اما تهمارس پاچا، او ورسره لښکر یې د خپلو اسانو له زینو څخه راکښته کیږي او پر افغان پوځ په ټوپکونو حمله کوي، په دغه حمله کې افغاني پوځ ډېر تلفات ورکوي او مجبوره کیږي چې پر شا ولاړ سي او بالاخره په دغه جنګ کښې ماته وخوري او بیرته د تبریز خواته ولاړ سي. آزاد خان پر ګُرجستان باندي د بیا حملې لپاره د پوځ د راټولو فکر کوي. دوهم ځل د افشارو د قبیلې پوځ هم له ځانه سره یو ځای کوي، له مخکي نه د جنګ له پاره چمتو کیږي او د ګُرجستان د نیولو له پاره حرکت کوي. د دوی په مقابل کې ګرجی پوځ هم تیاري نیسي، دا ځل د دواړو اړخونو د ډېرو تلفاتو نه وروسته ګرجی پوځ د ډیري غټي ماتي سره مخامخ کیږي او تېښته کوي.

تیموراز (تهمورث) د ګُرجستان پادشاه

آزاد خان یوځل بیا د ارګُل د خور له پاره مرکه استوي داځل ارکل مرکه مني او خپله خور ورته نکاح کوي او خپله هم د آزاد خان لیدو ته ځي، د واده وروست دواړه اړخونه سره دوستان کیږي، آزاد خان وروسته له دې څخه چي د ګُرجستان په اړه ډاډمن کیږي د آذربایجان پاته ښارونه هم له ډیرو جګړو وررسته په خپله ولکه کي راولي او بیا د تبریز خواته ځي.

امریکایي لیکوال جان آر پیري وايي چي د ګُرجستان پاچا تیموراز (Teimuraz) او د هغه جنګیالی زوی ارکل یا ارکلی (Heraclius, Erakli, Irakli) د آزاد خان لپاره خنډ وو. د نادر افشار له مرګ څخه وروسته تیموراز میدان خالي لیده او د ایران جنوب ته ئې سترګي ګنډلي وې.

د هغو اسنادو له مخه چي د فرانسې د باندنیو چارو وزارت په ارشیف کي پراته دي د تیموراز یرغلونه دفاعي ستراتیژي بلل سوې ده، ځکه چي د اراس د سیند په جنوبي ایالتونو کي د حکومت خلا منځ ته راغلې وه او د عیسوي مذهبه ایالتونه ئې د ګډوډۍ چور او چپاول او وژنو سره مخامخ کړي وه، شهزاده ارکل په یو شمېر حملو لاس پوري کړی وو، او تر یوې اندازې پوري ددغه حملو سلسله تبریز ته نژدې سوې وه. داسي ویل کیږي چي دافغان پوځ یوه اندازه پوځیانو هم د ارکل سره

ملګرتیا کوله چې وروسته آزادخان د همدې سببه په۱۷۵۱م کې د ایروان په محاصره لاس پورې کړ. ارکلې چې د خپل افغاني سیالانو څخه په بېره کې وو، د ارمنیانو په کمک او همکارۍ سره د افغانانو په مقابل کې راووت او د ډېرو تلفاتو په ورکولو سره ئې د افغانانو حمله شاته وتمبوله. جان آر پیري له محمد امین ګلستانه څخه نقل کوي:

"وروسته له دې چې تېموراز آزاد خان ته د لورورکولو مرکه رد کړه، آزاد خان د حملې اراده وکړه ".[18] ارکل ددې له پاره چې تبریز ونیسي په خپله حرکت وکړ او هلته ئې ځواکونه ځای پر ځای کړل خو په پای کښې د هغه خطر له امله چې د قفقاز د خوانینو د اتحاد په سبب د شا له خوا ورته متوجه وو شا تګ ته مجبور سو.، وروسته له یو لړ حملو څخه چې په دغه سیمه کې ئې وکړلې په ۱۷۵۱م کال کې ناچاره تفلیس (Tbilisi, Tiflis) ته ولاړ.

د جان آر پیري په حواله، آزاد خان له خپلې کامیابۍ څخه ګټه پورته کړه او د ارکل له خور سره ئې واده وکړ. مخکې ارکل دغه پیشنهاد ته د رد ځواب ورکړی وو. بالاخره آزاد خان په دې وتوانېد چې یو ځل بیا خپل ځواکونه په ارومیه کې ځای پر ځای کړي او خپله د ۱۷۵۲ م کال د جنوري په میاشت کښې تبریز ته ولاړ سي، د تاریخ لیکونکو له انده آزاد خان دغه وخت په آذربایجان کې د خپل قدرت تر ټولو لوړ پړاو کښې وو ځکه چې د اراس سیند ټولې جنوبي برخې، او د اردبیل څخه نیولې بیا د ارومیه او د اراس د سیند تر څنګ ټولې سیمې د نخجوان ایالت پورې د ده تر واک لاندې وې.

هغه څه چې کاظم موسوي لیکلې دي د جان پیري د بیان سره یو څه تفاوت لري چې دلته ئې په مختصر ډول راوړو:[19]

"آزاد خان د خپل حکومت د ټینګښت او د ټول آذربایجان د نیولو د هڅو په ترڅ کې په تبریزکې خپل ځای ناستی کښېنولی وو، پوځ یې پر ګُرجستان حمله وکړه

---

[18] جان ار پیري، کریم خان زند، تاریخ ایران ۱۷۴۹-۱۷۷۹ ص:۷۴

[19] کاظم موسوی؛ دایرت المعارف بزرگ اسلامی جلد ۱، تهران ۱۳۶۹.

او وروسته له يو لړ سختو نښتو چې د ده او ارکل تر منځ و اقع سولې بیرته تبریز ته ولاړ. اما آزاد خان له لږ ځنډ وروسته د خپل پوځ په راټولو او قوي کولو بوخت سو او بیائې حمله وکړه. دا ځل د ډېرو هلو ځلو وروسته یې ګُرجیانو ته سخته ماته ورکړه او هغه سیمه ئې هم پخپله ولکه کې راوستله. ارګل مجبور سو چې دوستۍ ته غاړه کښېږدي. د آزاد خان فرمان ئې ومنځ او خپله خور ئې ورته نکاح کړه".

د کاظم موسوی له نظره په دغه وخت کې آزاد خان ته یو بل غټ سر خوږی جوړیږي، هغه داچې د فضل علي خان په نامه د آزاد خان لاس پوځي پر ګُرجستان باندي د ددو حملو د مصارفو د پوره کولو له پاره د تبریز پر خلکو ډېر درانه مالیات وضع کړل، خلک په تنګ راغلل د آزاد خان د لاس پوځي په مقابل کې ئې بلوا وکړله او هغه ئې وواژه، لکه څنګه چې خلک له دې څخه بېرېدل چې آزاد خان به انتقام واخلې نو ئې د ښار کلا ته پناه یووړه او د آزاد خان له اطاعته ئې سرغړونه وکړه. تبریزیانو د ښار د شاوخوا ایالتونو څخه مرستي وغوښتلې او تر ډېر وخت پوري یې د آزاد خان په مقابل کې استقامت وکړ او خپله کلا او ښار ئې وساته اما بالاخره په ۱۱۴۶ ق-۱۷۵۱م کال د روژې په میاشت آزاد خان یوار بیا د تبریز ښار ونیوئ. په دغه جنګ کې د تبریز ښار څلور زره (۴۰۰۰) کسه اوسېدونکي ووژل سول.[20] په دغه ډول آزاد خان ټول آذربایجان ونیوی او تر خپل اداري لاندی یې راووست.[21].

سربېره پر دې آزاد خان د یو بل سړي له خوا، چې نوم ئې کاظم خان قراچه داغي وو او ډېر یو هوښیار او په کار پوه سړی وو، ډېر مشکلات ولیدل. کاظم خان په لومړي سر کي د نادر افشار سره وو او هغه ته ئې نظامي مشورې ورکولې، د ده د ډیري پوهي او ځیرکۍ له امله نادر افشار بد ګمانه سو او دی ئې ړوند کړ، سربېره پر دې چې ړوند وو د نادر افشار له مرګ وروسته ئې د خپلواکۍ اعلان کړی وو، د آذربایجان خانان له ده څخه په بېره کښې وه کله چې کاظم خان په دې پوه سو چې د

[20] عبدالعظیم، رضایي، تاریخ ده هزار ساله ایران.(تهران: اقبال، ۱۳۶۳،) ص: ۳۲۰

[21] تبصره: څلور زره کسو وژل ممکن مبالغه وي

آذربایجان خانان او مشران د آزاد خان ملګرتیا کوي، نو دی هم مجبور سو چي د آزاد خان سره یو ځای سي او پیروي یې وکړي، د کاظم خان په تسلیمۍ سره آزاد خان پر ټول آذربایجان باندي حاکم سو او په آذربایجان کښې د آزاد خان مطلق سلطنت منځ ته راغی.

لکه څنګه چي آزاد خان د **لزګیانو** (چیچنیان او یا چیچین) له مرستو څخه برخمن نه وو نو ئې نسوای کولای چي د شمال خوا ته پر مختګ وکړي. له بله اړخه د جنوب څخه په تشویش کښې وو. له ناچارۍ ئې خپل د حاکمیت سیمه یوازي د اراس د سیند جنوب ته محدوده کړه.

اراس هغه سیند دی چي ګُرجستان او آذربایجان یو له بل څخه بېلوي، مطلب داچي آزاد خان د ګُرجستان نیول سوي سیمي خپل اخښي ته پرېښودلې او خپله ئې د آذربایجان په خاوره قناعت وکړ. آزاد خان خپله توجه د جنوبي سیمو ټینګښت ته واړوله. د آزاد خان د دغه شان سلوک له سببه ارګُل، د افشار قبیلې او د آذربایجان نورو قبیلو له ده سره ښې اړیکي پاللې، دغه وضع ددې باعث سوه چي آزاد خان د۱۷۵۳م کال په پسرلي کي د جنوب لور ته درې سوه (۳۰۰) میله کښته له آذربایجان څخه خپل بخت وازمایي. دغه سیمي د کریم خان زند تر ولکې لاندي وې، نوموړی د علي مراد خان او د هغه له متحدینو سره په جګړه کښې وو او داسي معلومېده چي کریم خان به خپلي سیمي بایلي.

یو بله منبع دا به هم زیاتوی چي د ټول آذربایجان د نیونې وروسته، آزاد خان دا غوښتل چي د مشرانو، جنګیالیو او خپل افغاني پوځ سره یو ځای خراسان او له هغه ځایه بیا افغانستان ته ولاړ سي، احمد شاه ابدالي سره چي د افغانستان پاچا او امپراتور وو د راتلونکي په باره کي خبري وکړې او خپله هلته حکومت وکړي، ولې آزاد خان د خپلو مصرفیتونو له امله چي آذربایجان او ایران کښې درلودل، په دې ونه توانېد چي دغه چاره تر سره کړي. وروسته په کتاب کي د آزاد خان او احمد شاه بابا د حالاتو د څرنګوالي په باره کي لنډه لیکنه لرو.

دریم ځپرکی

د آزادخان افغان د پاچاهی اعلان

د اصفهان نیوله

راسی وګورو آزادخان سربېره پر ټولو مشکلاتو او د ایرانی ټولني په بې ثباتی کښي له خپلو دوو غټو سیالانو لکه کریم خان زند او محمد حسن قاجار سره څرنګه مخ کیږي. کریم خان، چي له یوې محرومي او ځېلي طایفې څخه وو، د آزاد خان سره سیالي پیل کړه او غوښتل ئې د ایران واګي په خپل لاس کي واخلي، نوئې خپله قبیله له ځانه سره کړه او د کومک غوښتنه یې ځني وکړه او هغوی ته ئې د یوالي او سختیو د زغملو بلنه ورکړه.

د زند قبیله که څه هم د شمېر له نظره ډېره کمه وه خو د نورو قبیلو په منځ کي له ډېر اعتبار څخه برخمنه وه. ځیني خلک په دې نظر دي د زند قبیلې ته د دې لپاره زند ویل کیږي چي زردشت د زند او اوستا د کتاب د ساتني وظیفه دوی ته سپارلې وه. کریم خان نسبت و خپلو نورو سیالانو ته د ایران د خلکو اعتماد او باور لاس ته راوړی وو، او غوښتل ئې چي پاچاهي وکړي، ده ددې هیلي د لاسته راوړلو له پاره آزاد خان ته د غټ خنډ او سیال په سترګه کتل. په هرصورت د علی مردان خان[22] د مرګ وروسته، کریم خان زند او محمد حسن قاجار د آزاد خان د پرمختګ په مقابل کي ډېر غټ خنډونه بلل کېدل. آزادخان په دغه وخت کي پر آذربایجان حکومت کاوه. علي رضا چي ضیاءالملت والدین ورته ویل کېدل داسي لیکي:

" په اول جنګ کي چي د کریم خان او آزاد خان تر منځ وسو، کریم خان داسي ماتي وخوړه چي نه یوازي اصفهان بلکه شېراز ئې هم پرېښود او د ګیلویه د غره په لوروتښتېد" [23]

[22] علی مردان خان چهارلنګ بختیاری د نادر افشار له جنرالانو څخه و او د شاه اسمعیل دریم او شاه حسین دوم استازیتوب ېی کاوه. هغه د قندهار په فتح او د هند په فتح کی برخه اخیستی وه. وروسته له کریم خان زند سره متحد شو او اصفهان ېی فتح کړ.

[23] د نور تفصیل له پاره دری کتاب وګورئ!

د آزاد خان مبارزې د کریم خان زند سره

که څه هم دغه دوه سیالان، چې دواړو د پاچاهۍ دعوی کوله، بالاخره سره دوستان سول خو په شروع کښې یې یو د بل سره ډېر جنګونه وکړل، ددغو جنګونو په سبب ډېر انسانان ووژل سول. کله چې د دوی دوو تر منځ د جنګونو بحث کیږي، لازمه ګڼل کیږي چې د محمد حسن قاجار څخه هم یادونه وسي، ځکه په دغه وخت کې ددوی درو تر منځ درې اړخیزه سیالي روانه وه. لومړی موږ دلته له هغه جنګونو څخه بحث کوو چې د آزاد خان افغان او کریم خان تر منځ واقع سوي دي، ددې وروسته به بیا هغه جنګونه وڅېړو کوم چې د آزاد خان او محمد حسن خان قاجار تر منځ سوي دي.

د کریم خان او آزاد خان ترمنځ جنګونو ډېر عوامل لري اول او لوی علت ئې دا وو چې دواړه د تاج او تخت مدعیان وه، ولې د دوی دوو ترمنځ د اول جنګ علت د کریم خان او علي مردان خان بختیاري تر منځ دښمني وه. دلته دا لازمه ګڼو چې د بختیاري قبیلې مشران علي مردان خان او ابوالفتح خان، چې په ایران کې د ډېر تاو تریخوالي او جنګونو باعث سول، په لنډ ډول و پېژنو، وروسته په بیا د کریم خان او آزاد خان تر منځ جنګونه په ترتیب سره راوړو.

علي مردان خان څوک وو

علی مردان خان د بختباري د چهارلنګ طایفې او د زمان خان له اولادې څخه وو. د پلار نوم یې حیدر خان دی له ده څخه د اقتدار وړ زامن پاتي نسول خو د تره زامنو یې تر ډېره د بختیاري قبیلې ریاست پر غاړه درلود. په دوی کی د راشد خان له اولادی څخه تقی خان هم له انګریرانو سره د تړاو له کبله شهرت موندلی وو.

دغه دوه کسه د بختیاري طایفې سرداران خپل منځي مخالفتونه لري. د بختیاري طایفې ددغه دوو سردارانو د مخالفت له پاره جالبه ده چې د شاهرخ میرزا لخوا د اصفهان د حکومت د بخښلو کیسه ابوالفتح خان ته بیان کړو. د محمد حجازي د لیکني په اساس د اصفهان حکومت شاهرخ د بختیاری قبیلې یوه خان ابوالفتح

خان ته وسپاره. د بختیاري طایفې بل خان علیمردان خان له ابوالفتح خان سره جنګ وکړ او ماتي یې وخوړه او د انتقام په لټه کي سو. د علي مردان خان او ابوالفتح خان تر منځ سیاسي رقابت په ډیري چټکۍ مخته روان وو. ابوالفتح خان رسماً د شاهرخ لخوا د اصفهان د نایب الحکومه مقام درلود. د صفویانو د پخواني پایتخت د کنترول لپاره او د شخصي او قبیلوي کښ په اساس، دغه دوو د بختیاري قبیلې مخورو رقابت کاوه؛ خو ابوالفتح خان د هفت لنګ قبیلې رئیس وو او بختیاري قومي مشر بلل کېدی او خاص نژادي مقام یې درلودی یعنی د مور لخوا د شیخ زاهدګیلاني او د شیخ صفی الدین اردبیلي صیفي له اولادو څخه شمېرل کیدی. علی مردان خان د چهارلنګ قبیلې سردار وو. دی یو خودخواه او متکبر سړی وو چي د نادر په دربار کي د موقعیت له امله یې شهرت درلود. د علی مردان خان او ابوالفتح خان لومړی جنګ په۱۱۶۳ هـ/۱۷۵۰م کال کي وو چي دا نښته په آذربایجان کي د آزاد خان له واک سره سمه ده. علي مردان په ښکاره ډول ماته وخوړه او اصفهان ته پښا ولاړ. سرتېرو ئې ښار ته د ننوتلو مخه ونیوله او هغه ئې د ګلپایګان په نامه سیمې ته وشاړه. ده له مجبورۍ په نورو اقداماتو لاس پوري کړ، او د لنډ مهال له پاره یې د ګز ښار چي له اصفهانه شمال لور ته درې فرسنګه فاصله لري تصرف کړ وروسته ئې پر جلفا برید وکړ خو د اصفهان عسکري قوه دومره پیاوړي وه چي دی ئې حتی د ښار د محاصرې ته هم نه پرېښود. علي مردان خان خپل استازی خپلو سیمه ایزو سیالانو له هغې جملې کریم خان او ذکریاخان ته واستول او له هغوی سره ئې یوه اتحادیه جوړه کړه. محمد حجازي په دې باور دی چي علی مردان د کریم خان په مرسته ابوالفتح خان له اصفهانه پسي واخیست. بالاخره دغه درې تنه یعني کریم خان، علی مردان خان او ابوالفتح خان یو له بله سره متحد سول چي په ګډه یې د شاه سلطان حسین دلور لخوا لمسی د درېیم شاه اسماعیل په نامه د سلطنت پرتخت کښېناوه او په دې ډول علی مردان خان نایب السطنه، کریم خان د لښکر مشر او ابوالفتح خان د اصفهان حاکم سو.

ابوالفتح خان څوک وو

ابوالفتح د هفت لنګ د قبیلی یو مشر وو او د بهداروند (بختیاروند) کورنی څخه وو. په مخامخ جګړه کی یو مخالف ونیو او د خان لقب یی ورکړ. وروسته هغه د کورنی شهرت ترلاسه کړ. په تیرو کلونو کی د دوی یو بل مشهور مشر غلام رضا خان نومیده.

درې ګونی یوالی چي مخکي ذکر سو د لاندي سرنوشت سره مخ سو چي په پوره ډول به بحث پرې وسي. داسي ویل کیږي چي علي‌مردان خان له ماتي وروسته آزاد خان ته پناه وړې او سره ملګری کیږي. خو دی له ډیري مایوسي په تلوار سره کرمانشاه ته ولاړ. دغه جنګ د آزاد خان او کریم خان تر منځ هم د جګړو سبب سو چي په لاندي ډول دي. [24]

[24] محمد، حجازي. خلاصه تاریخ ایران تا انقراض قاجاریه.(تهران: ابن سینا،۱۳۳۵،)ص:۲۰۰.

آزادخان افغان او کریم خان زند جنګونه

کریم خان زند

د آزادخان افغان اوکریم خان زند جنګونه

د یو بل روایت پر اساس په ۱۱۶۶ هـ کې چې ۱۷۵۳م د مارچ سره سمون خوري کله چې کریم خان په اصفهان کې اوسېدی په دې باندي خبر سو، چې‌علی مردان خان بختیاري د ځان له پاره پوځ اماده کړی او د مصطفی خان بیګدلي سره متحد سوی او یوکس یې چې نسب ئې معلوم نه دئ او شاملو نومېږي په شاهي اعلان کړی دئ او د کرمانشاه لوري ته راغلی دئ.

کریم خان د علی مردان خان سره د جګړې له پاره د اصفهان څخه کرمانشاه ته ولاړ او د علی مردان خان له پوځ سره په جګړه اخته سو، بالاخره علی مردان خان ماته وخوړله. علی مردان خان له آزاد خان افغان څخه چې په اُرومیه کی اوسیږی مرسته وغوښته. کله چې علی مردان خان د کریم خان سره په جګړه بوخت وو، آزاد خان چې دغه وخت په اُرومیه کښې وو د اته زره (۸۰۰۰) افغان او افشار پوځیانو سره د کرمانشاه لورته د علی مردان خان مرستي ته ور ودانګل خو چې دوه درې منزله لارو کرمانشاه ته پاته وه، آزاد خان د علی مردان خان د ماتي واورېدل. آزادخان د بیرته تګ پرېکړه وکړه خو کریم خان بیرته ګرځېدو ته پرېښووي.[25]

کله چې آزاد خان غوښتل د آذربایجان په لور حرکت وکړي په کومه سیمه کې چې دی تم وو هلته د کریم خان پوځیان ننوتل. آزاد خان څو ځلي د خپل اوسېدلو ځای بدل کړ او د کریم خان سره ئې د جنګ دلچسپي نه درلوده؛ ځکه نه ئې غوښتل چې د جګړې د اور بلونکی سي. دا چې کریم خان دی تعقیباوه بالاخره ناچاره سو د خپل پوځ د مشرانو لکه فتح علی خان افشار شهباز خان دنبلی سلیم پاشا او افغان خانانو سره د مشورې له پاره کښېني. بالاخره ئې پرېکړه وکړه چې څو کسه به د قاضي او شیخ الاسلام سره د آزاد خان دا پیغام کریم خان ته وړي چې د کریم خان هدف د آزاد خان د تعقیبولو څخه څه دئ؟ آزاد خان خو د هغه سره د جنګ هیڅ اراده نلري.

---

[25] محمد امین ګلستانه، مجمل التواریخ.ص:۴۶۵

کریم خان د آزاد خان استازو ته وویل: ستاسي څخه لاس اخیستل یوازي په هغه صورت کي کوم چي آزاد خان د خپلو مشرانو سره یو ځای زما حضور ته راشي او زما د غلامۍ حلقه خپلي غاړي ته واچوي او زما اطاعت وکړي. د کریم خان له دغه وینا څخه وروسته د آزاد خان استازي له دغه پیغام سره آزاد خان ته ورغلل. آزادخان افغان له خپلو افغاني مشرانو سره تر مشورې وروسته د افغاني ښه دود پر اساس دعا وکړه او د جنګ له پاره ئې اراده وکړه.[26] ددې برعکس د کریم خان زند د پوځیانو تر منځ یو نظر نه وو، حتی مخکي له دې څخه چي جنګ شروع سي، د زند د پوځیانو تر منځ اختلاف راپورته سو، محمد خان او شېخ علي د آزاد خان سره د جنګ غوښتونکي نه وه او غوښتل ئې آزاد خان آذربایجان ته د تللو په لار کي کوم مشکل ونلري او وکولای سي چي آذربایجان ته ولاړسي، که څه هم دغه اختلاف تر ډېره ځایه ښکاره نه وو اما دوی نه غوښتل د کریم خان له پاره نوره قرباني ورکړي. دوی په دې جنګ کښي ډېر مقاومت و نه ښود، د مثال په ډول شېخ علی خان او محمد خان زند[27] تر خپل لاس لاندي پوځیانو ته اجازه ورکړې وه چي مخکي له مخکي د جنګ څخه لاس واخلي او سره وپاشل سي. سکندر خان هم خپلو پوځیانو ته د شاتګ امر وکړ.

سلیم خان بابان چي د آزاد خان د کُردي متحدانو څخه وو د زند پر پوځ حمله وکړه د سلیم خان د حملې او د آزاد خان د جنګي تاکتیک له اثره بالاخره کریم خان له یوې شرمناکي ماتي سره مخ سو، لږ ګړی مخکي د لمر لوېدو آزاد خان د جنګ میدان وګټی.

محمد امین ګُلستانه هم په دې باره کښي داسي لیکي:

"که څه هم کریم خان ددې له پاره راوتلی وو چي د آزاد خان لارونیسي اما ګټه ئې ونکړه او پوځیان ئې په هر لوري وتښتېدل، د کریم خان څخه ټول پاته سوي مالونه او خز انه افغانانو په غنیمت یووړله، او له ډېر لږ پوځ سره کریم خان،

---

[26] ابوالحسن بن محمد امین، ګلستانه. مجمل التواریخ.(تهران: چاپخانه ابن سینا، ۱۳۴۴،)ص:۲۷۳.

[27] محمد خان زند او شیخعلی خان زند د کریم خان زند له مشهور جنرالانو او جنګیالیو [خه وو.

شېخ علی خان، محمدخان، اسکندر خان او زندیه مشران د کمازان او پري پر لورووتل. کله چي کريم خان هلته ورسېد اسکندر خان ئې له ځان سره ملګرى کړ او د اصفهان په لورو خوځېد او نورپاته ټول زنديه مشران ئې د پري اوکمازان په کلاکي پرېښودل. دغو خانانو د کلا په چمتوالي لاس پوري کړ"

آزاد خان وروسته له بري څخه کله چي د شپې درې څلور ساعته تېر سوي وه، د کريم خان خېمې ته ننوت. پوځيانو ئې عبدالعلی خان او ميرزا محمد تقي خان چي د کريم خان له پلويانو څخه وه او د توپخانې مسؤلين وه د نورو بنديانو سره يو ځای د آزاد خان حضورته وروستل. هغوی د کريم خان سره د نه تلو علت آزاد خان ته ووايه آزاد خان ددغي خبري په اورېدو سره خورا خوشحاله سو او د خپل پوځي مشرانو څخه ئې يو د پنځوسو پوځيانو سره د دوی په ساتنه و ګمارل. آزاد خان د عبدالعلی خان او ميرزا محمد تقی خان سره خورا ښه چلند وکړ او دوی ته ئې د زړه تسلي ورکړه، عبدالعلی خان ئې له ځان سره ملګرى کړ، ميرزا محمد تقی ئې د کرمانشاه په لور رخصت کړ او خپله د کريم خان په تعقيبولو بخت سو.

په قزوين کی په بريا سره، آزاد خان هڅه وکړه چی له وضيعت څخه ګټه پورته کړي. محمد تقی ګُلستانه او عبدالعلی خان هم د آزادخان سره يو ځای شول. دغه دوه کسان چی له ويري او اړتيا له مخی له کريم خان يو ځای شوی وو، د کريم خان له ماتی وروسته له آزاد خان سره يو ځای شول. آزاد خان عبدالعلی خان توپچی باشي له خپل لښکر سره يووړ او محمد تقي خان ته يی د کرمانشاه د واکمنی دنده وسپارله. نو له دي ماتي وروسته د کرمانشاه مهم ولايت د آزاد خان له خوا ونيول شو.

د پري او کمازان کلا ته نژدې آزاد خان ته خبر ورسېد چي کريم خان خپله اصفهان ته تللی او د زنديه قبيلې مشران ئې د پري په کلا کښې پري ايښي دي. د آزاد خان پوځيانو د کلا په محاصره کولو لاس پوري کړ، آزاد خان د خپلو سردارانو څخه يو د کريم خان د پوځ مشرانو ته لکه شېخ علی خان او محمد خان چي په کلا

کي بند پاته وه واستاوه د دي پیغام سره:[28]

"زما دا هوډ نه وو چي ستاسي سره جنګ وکړم هر څومره چي مي عاجزي وښودله کریم خان قبوله نکړه، د ناچارۍ څخه جګړې ته مجبور سوم او برۍ د افغان او افشار پوځیانو په برخه سو، اوس به دا خیر وي چي کلا تسلیم کړۍ او زما سره وویڼۍ". زندیه مشرانو د آزاد خان استازي ته توندي خبري وکړې او پر خپل مقاومت ئې ټینګار کاوه، د زندیه پلویانو به کله نا کله د افغان پوځیانو سره یو په یو جګړه کوله ولي ښېله دې چي کوم څه لاس ته راوړي بېرته په کلا ننوتل. آزاد خان بالاخره یو ځل بیا خپل څو معتبره سرداران کلا ته ولېږل او دسولي خبري ئې پیشنهاد کړې، جان آر پیري وايي:

"آزادخان د خپل پوځ قاضي هغوی ته د سفیر په حیث ولېږی تر څو هغوی دې ته وهڅوي چي آزاد خان سره دوستانه لیدنه وکړي."[29]

ګُلستانه لیکي:[30]

"څو کسانو د سولي خبري اتري شروع کړلي او دوی ته ئې وویل چي آزاد خان ستاسي سره د لیدني څخه هدف دادې چي دواړه خواوي د چارو په تر سره کولو کي یو موټی واوسي، یو د بل څخه د خطر احساس و نلري؛ د ډاډ د ترلاسه کولو وروسته به آزاد خان د آذربایجان په لور ولاړ سي او همېشه به د دوی تر منځ د دوستۍ د پیغامونو استولو دروازه خلاصه وي. زندیه مشر انو په جواب کي ورته وویل: چي موږ ددې کار د تر سره کولو اجازه نلرو، ولي الدوله (کریم خان زند) دي خبر کړي هر څه چي د هغه رایه وه موږ ئې منو".[31] خرنګه چي دا خبر آزاد خان ته ورسېد، ده (آزاد خان) د پري کلا د نیولو له پاره د سیاسي چال نه کار واخیست. آزادخان افغان خپل د پوځ قاضي چي قاضي عمر نومېد راوغوښت.

---

[28]

[29] جان ار پیریو تاریخ ایران بین سالهای۱۷۴۷-۱۷۷۹م.(تهران:-،۱۳۶۵ ص 76.

[30] ابوالحسن بن محمد امین، ګلستانه. مجمل التواریخ.(تهران: چاپخانه ابن سینا، ۱۳۴۴ ،)ص:274.

[31] ابوالحسن بن محمد امین، ګلستانه. مجمل التواریخ.(تهران: چاپخانه ابن سینا، ۱۳۴۴ ،)ص:275.

جان ار پیري لیکي:[32] دی هم د ګُلستانه له کتاب څخه نقل کوي چې:
"آزاد خان خپل قاضي ته لارښوونه وکړه او ورته یې وویل چې تا کلا ته واستوم او هر څنګه چې کیږي زندیه مشران به زما سره د لیدلو له پاره راولې. قاضي ورته وویل، چې دا کار ماته ډېره آسانه دې، هغه چې یو ډېر پوه او سیاستمدار سړی وو همغه ګړی د آزاد خان څخه رخصت سو او د کلا په لورروان سو".

د قاضي عمر خبري اتري د زندیه مشر انو سره او د زاغج د سیمي پېښه:

په لنډ ډول به ووایو د آزاد خان استول سوی استازی قاضي عمر هغوی ته په سیاستمدارۍ ماته ورکړله. هغوی ښېله دې چې آزاد خان غوښتنو ته مثبت جواب ووایي بله چاره نه لیدله او تسلیم سول. محمد خان، شېخ علی خان او د زند قبیلې نور مشران دې ته حاضر سول چې د آزاد خان سره ووینې. ټول مشران د کلا څخه د آزاد خان د پوځ په لور ولاړل، اما آزاد خان هغوی ټول بندیان کړل په دې سبب چې هغوی ئې دوستانه بلنه څو ځله رد کړي وه او پر خپله خبره ټینګ ولاړ وه او اوس چې ماته یې وخوړه بلنه ئې ومنله. بلې ورځې ته ئې ټولو ته جوغ او زولنې ور واچولې او د دې بندیانو او د ټولو هغو غنیمتونو سره چې په جنګ او د پري کلا څخه په لاس ورغلي وو د اُرومیه خوا ته روان سو، هدف ئې دا وو چې دغه بندیان یوسف خان هوتک د اُرومیه حاکم ته تسلیم کړي چې د اُرومیه په کلا کښې یې وساتي. آزاد خان زندیه بندیان خپل د اکا زوی ته وسپارل چې په اُرومیه کي یې یوسف خان هوتک ته تسلیم کړي او هلته بندیان وي او وروسته د هغوی په باره کښې فیصله وکړي او خپله د خپل پوځ سره د کریم خان د تعقیبولو په نیت د اصفهان په لور وخوځېد.[33]

د آزاد خان د حکم سره سم علم خان، دده د اکا (تره) زوی، د اوه سوه

---

[32] که څه هم جان آر پیري په خپل کتاب کي هغه د قاضي عسکر په نوم یاد کړی دئ ولي بیرته ئې واضح کړې ده چې د آزاد خان د پوځ قاضي قاضي عمر وو

[33] غفاری کاشانی، ۱۳۵۶، ص ۸۱-۸۳

افغان سپرو او نور متفرقه پوځ سره چي تعداد يې څلور زره (۴۰۰۰) کسانو ته رسېدی. د پري او کمازان څخه د آذربايجان په لور حرکت وکړ چي دغه بنديان يوسف خان هوتک ته تسليم کړي. په دغه وخت کي آزاد خان په خپله د اصفهان په لور ولاړ. علم خان چي ددغه بنديانو د رسولو مسئول وو داسي امر کړی وو چي تر اُروميه پوري هره پلا چي د استراحت له پاره درېږو دغه بنديان بايد زما د خېمې شاته وساتل سي او هيڅوک حق نلري د دوی خواته ور تېرسي.

همداشان ئې امر کړی وو چي د زنديه مشرانو د عزت ساتلو د پاره هغوی به د يوه منزل څخه تر بل پوري پر خرو سفر کوي چي په پښو منزل ته رسېدل ډېر سخت کار دی او د هغه کسانو ته يې، چي د غنيمتونو او بنديانو د رسولو وظيفه په غاړي وه، امر کړی وو چي تر اخره پوري به دغه امرونه پرځای کوي او په همدغه شکل به ئې تر اُروميه پوري رسوي. په دې ډول ئې دوه درې منزله لار ووهله تر څو چي علم خان د بنديانو سره څلورم پړاو ته ورسېد او هلته د هوسايې له پاره تم سو، دغه سيمه د **زاغج** سيمه وه.

د علم خان بنديان د ده د امره سره سم پر خرو باندي سپاره وو، په دغه بنديانو کي يو لړ ښځي هم وې، داسي ويل کيږي چي د کريم خان زند مور او دری خويندی او لمسيان هم په دغه بنديانو مينځ کي وو.

هغه ساتونکو چي آزاد خان د ښځو د ساتني له پاره ګمارلي وه د ښځو څخه ليري حرکت کاوه، داسي ويل کيږي چي په دغه بنديانو کښي يو بندي د محمد صادق په نامه وو چي د محمد خان کوچنی ورور وو. په ظاهري بڼه يو بدرنګه او سخوټ سړی وو او ساتونکو هغه نه پېژندی او په غلامانو کښي ئې شمېرلی وو. هغه ته ئې خر نه وو ورکړی او په پښو يې په نورو خرو پسې کړی وو چي پر لاره يې سم کړي. کله چي علم خان د زاغج سيمي ته ورسېدی د استراحت له پاره هلته تم سو، لکه څرنګه چي د بنديانو سره ښځي هم وې نوئې د هغوی له پاره ليري خېمه ووهله. يو څه ليري دبنديانو څخه د آسانو او مالونو له پاره ځای ټاکل سوی وو خصوصاً هغه غنيمتونه چي د پري کلا د جنګ څخه په لاس ورغلي وه. ساتوونکو هر يوه د

ګرمۍ له امله په خپله خېمه کښې استراحت کاوه، بندیان هم ټوله په خېمه کې وه، محمد خان شیخ علی خان ته وویل« **آیا دا معلومه ده چي آزادخان به له مورږ سره څه کوي؟**» شیخ علي خان ورته وویل: «د آزادخان اراده داده چي مورږ ووژني او ښځې مو له ځان سره بوزي »

محمد خان یې په جواب کښې ورته وویل:

"ستا دغه فکر سم ندی، آزادخان په افغاني فرهنګ سره تربیه سوی او د مېړاني له دودونو څخه پوره خبر دی او زمورږ د کلونو پوهه ورسره سته". هغوی به یو بل ملامتول په اخر کي یې سره وویل؛ بېله تسلیمۍ بله هیڅ چاره نلرو پر تېرو باندي پښېماني هیڅ ګټه نلري. یو وخت د دوی دې ته فکر سو چي ټول پوځیان او ساتونکي سره د علم خان د لاري د سختۍ او ګرمۍ له امله د غفلت په خوب بیده دي، دوی په خپل منځ کښې ووې: **باید ځانونه خلاص او ازاد کړو.**

زندیه مشرانو د علم خان ددغه بې پروایي څخه پوره ګټه واخیسته. وروسته له یو څو خبرو څخه محمد خان خپل کشر ورور صادق خان چي ازاد او خوشي وو وروغوښت هغه ته ئې وویل؛ که یوه ټوټه اوسپنه یا چاړه پیدا کولای سې، ژر ئې راته راوړه، که هغه نه وي یو ټوټه هډوکی چي له هر ځایه وي پیدا کړه او تر مایې راورسوه. صادق خان د محمد خان کشر ورور، چي پوځیانو د غلام فکر ورباندي کړی وو، ډېر ژر یو ټوټه هډوکی پیدا کړ، دغه هډوکی د ټولو بندیانو د خوشي کېدو سبب سو. کله چي صادق خان هډوکی محمد خان ته وروروساوه هغه هډوکی د مېخ په شان تېره کړ او د دوښاخې غوندي ئې کار ځني واخیست او ځان ئې خوشي کړ، هډوکی ئې شیخ علی ته ورکړ هغه هم ځان خوشي کړ، په همدغه شکل ټول هغه زندیه مشران چي د علم خان سره بندیان وه آزاد سول، هر یوه د ځان له پاره یو د هغو آسانو څخه په نظر کي ونیوی کوم چي ساتونکو په خېمو کي درولي وه. دوی ټولو په یو وار ځانونه آسانو ته ورسول، هر یو پر یوه آس سپور سو او د ساتونکو نېږې یې چي هغوی پر ځمکه درولي وې له ځانه سره یو وړې. باید وویل سي د سردار علم خان ددغي ماتي علت دده او د ملګرو بې پروایي وه، دوی فکر نه کاوه چي

صادق خان به د ټولو د آزادېدو وسیله سي، له بل پلوه د افغانانو ځواني او انساني کرامت ته په ښه سترګه کتل هم د بندیانو په خوشي کېدلو کي اغېز درلود.

افغانان په جګړو کي لږ د ماتي سره مخ کېږي خو ځینی وخت د دوی شجاعت، مېړانه، زړه سوی او انسان دوستي د دوی د ماتي لامل سوي دي، په دغه پېښه کي هم د دوی زړه سوی د زندیه بندیانو سره د دوی د ماتي لامل سو. وروسته له دې شکر علي خان چي یوه دانه توره ئې د اوږو په جوال کي پټه کړې وه را وایستله او ده او سفر علی هغه خېمې ته ځانونه ورسول چي علم خان استراحت پکښي کاوه او بیده وو. سردار علم خان په لاره کي د بندیانو او تر خپل لاس لاندي خلکو سره په مهربانۍ برخورد کاوه، علم خان د هغوی د پښو په آواز د خوبه راویښ سو، خو دا هغه وخت وو چي شکر علی خان د توري سره د هغه سرته ولاړ وو او کار تر کار تېر وو. شکر علی خان د توري په یوه ګزار، چي د علم خان پر اوږو ئې وکړ، هغه له پښو وغورځاوه، له بل اړخه سفرعلي په تفنګچې وار پر وکړ او هغه ئې وواژه. په دغه وخت کي د آزاد خان ټول پوځیان او ساتونکي د ډیري ستړیا له امله بیده وه، چي د خوبه راپورته سوه د وسلوال بندیانو سره مخامخ سول چا چي د دوی د خوب په وخت کي ځانونه مسلح کړي وه. دا وخت د عسکرو هیڅ په وس نه وه پوره او یوازي ئې له هغه غنیمتونو څخه ساتنه وکړله کوم چي یې له ځانه سره راوړي وه، بندیان د سردار علم خان له وژلو وروسته وتښتېدل. یوه بله حیله چي بندیانو استفاده ترې وکړه، د **وکیل راغی! وکیل راغی!** نارې وې په دې کار سره د بندیانو روحیه لوړه سوه او ټولو ځانونه آزاد کړل.

په هر صورت د آزاد خان پوځیان چي مشري ئې سردار علم خان وو، یو څه ویښ او ډېره برخه ئې بیده ول، چي د بندیانو د حملې او درواغ ویلو په اثر تیت او پرک سول او په دې فکر چي کریم خان راغی د صحرا او غره په لور ولاړل. د زندیه بندیانو ښځینه ډله چي تعداد ئې تقریباً پنځوس (۵۰) ښځو ته رسېده ځانونه سندوخونو او مالونو ته ورسول او څو کسه پوځیان یې چي ویده ول زخمیان کړل او پاته نور پوځیانو چي د بندیانو د ساتلو وظیفه ئې درلودله په داسي حالت کي چي

ګنګس او له خوبه وه ځانونه درو ته ورسول او د زندیه بندیانو او د هغوی د ښځو له ناڅاپي حملې څخه ئې ځانونه وساتل. نورو بندیانو هم ځانونه ازاد کړل او یو څه توکي ئې له ځان سره یووړل. وروسته له دې چي زندیه بندیان په تېښته بریالي سول او د سردار علم خان افغان پوځیان هري خواته سرګردانه خپاره سول د زندیه پوځ پاته برخه د صحرا او غره د لوري راتول سول او د سردار علم خان پر پاته ملګرو ئې حمله وکړه. افغان مشرانو دغه د غمه ډکه واقعه په پوره تفصیل سره آزادخان ته ولیکله او دغه لیک یې د یوه افغان حنظله بېګ افغان په لاس د یو بل سپاره ملګري سره آزاد خان ته ولېږئ. له همدې سره سم زندیه مشرانو په ډېره بیړه ځانونه چمچال ته ورسول، کله چي د خزل ډلي (اصلاً قزل دئ)، چي د کُردانو د سیمي اوسېدونکي وه، د بندیانو د راتګ د چمچال و سیمي ته واورېدل تقریباً له دروزرو (۳۰۰۰) سپرو او پلي پوځیانو سره د هغوی مرستي ته ورغلل او د هغوی سره یو موټی سول، همدارنګه د دلفان ډله، چي اصلاً د **لُر** قبیله وه او چمچال ئې د اوسېدو له پاره غوره کړی وو، هم د زر (۱۰۰۰) پیاده او سپرو سره د زندیه مشرانو سره یو ځای سول. زندیه تښتېدلي بندیانو چي اوس ئې نورو قومونو هم ملاتړ کاوه کریم خان ته د اوضاع د خبرتیا له پاره دوه نفره پیغام وړونکي د شېراز لور ته ولېږل، یوه ډله زندیه بندیان د خپلو پلویانو په ملګرتیا د **بروجرد** لوري ته ولاړل، همدا چي هلته ورسېدل د آزاد خان یو څه پلویان یې چي هلته وه ووژل، هر چیري چي به ئې افغانان لیدل، نیول به ئې او وژل به ئې. زندیانو د لښکر په جوړولو او راټولو لاس پوري کړ او د خپلي تېښتي داستان یې د عامو او خاصو خلکو تر غوږونو ورساوه. کریم خان، چي د اصفهان پر تخت ناست وو، د آزاد خان له بیري، د خپلو شپږ سوه (۶۰۰) عسکرو سره د خپل اوسېدو ځای د شېراز او اصفهان تر منځ بدلاوه. کریم خان د خپلو سردارانو د خوشي کېدو او **بروجرد** ته د رسېدو په خبر ډېر خوشحاله سو ځان ئې بروجرد ته ورساوه او د خپلو ملګرو سره یو ځای سو.[34]

---

[34] ابوالحسن محمد امین، ګلستانه، مجمل التواریخ.(تهران: ابن سینا،۱۳۴۴،) ص: ۲۸۳.

په ایران کې د آزاد خان لخوا تاج پرسر ایښودل (۱۷۵۳-م/۱۱۶۶هـ ق/۱۱۳۲هـ ش)

د تاریخ د بیان پر اساس آزاد خان د صفوي شاهانو مرکز اصفهان دوه ځله نیولی او د پاچاهانو دود ئې پر ځای کړی دئ؛ تاج ئې پر سر ایښی دئ او په خپل نامه ئې سکه وهلې ده.

د پری او کمازان له خبرونو وروسته کریم خان له آزاد خان سره جګړه بې ګټې وګڼله او د پارس په لور وتښتېدی او مخکي له دي چي آزاد خان اصفهان ته راشی، له ښاره ووت او له دوه زره لښکر سره شیراز ته ولاړ. آزاد خان چي اصفهان ته ورسېدی د سلطنت پر تخت کښېناست سکه ئې په خپل نامه ووهله او خپلي پخوانۍ هیلي ته ورسېد، آزاد خان په کال۱۷۵۳ م د سیپتمبر یا د اکتوبر/۱۱۶۶ق د میاشت په شروع کښي اصفهان ببله دې چي جګړه وکړي لاس ته راووړ. کاظم خان موسوي هم وروسته له دې چي د زندیه مشرانو د بندي کېدو خبر ورکوي د آزاد خان د تاج پر سر ایښوولو بیان کوي او لیکي:

"کله چي آزاد خان په اصفهان کي ځای پر ځای سو د صفوي پاچاهانو پر تخت کښېناست او خپل په نامه ئې سکه ووهله چي د سکې نقش ئې دابیت وو".

تاکه آزاد درجهان باشد
سکه اش صاحب الزمان باشد

(تر څو چي آزاد په دې نړۍ کي وي - سکه به ئې چلیږي)

د ایران د پاچا آزادخان افغان، د سپینو زرو سکه

د ایران د پاچا آزادخان افغان، د سرو زرو سکه
(تر سو چي آزاد په دي نړی کي وي-سکه به يي چليږی)

وروسته ئې خپل حاکمان شاوخوا ته واستول او د علی شکر، قُم، کاشان او ری سیمي ئې ونیولې.

محمد هاشم آصف د رستم التواریخ لیکونکی اصفهان ته د آزاد خان د راتګ او تاج پر سر ایښوولو په باره کښی لیکي:

"عالي مقام آزاد خان د ښېځي ډېرو افغان، ازبک، بلوڅ، افشار، کُرد، لُر، عرب، مکر اني، سنجابي او عراقي پوځیانو سره یو ځای د اصفهان د خلکو د هر کلي سره مخ سو او د صفوي پاچاهانو پر تخت کښېناست، د ملغلرو پر بالښت ئې تکیه وکړه او په اوامرو او احکامو کي ئې له انصاف، مهرباني او سخا څخه کار واخیست د نادر په ډول پر آس سپربدې او دواړو خواو ته به یې چاوشان د زرینو لکړو سره روان وه".

روایتونه دا هم زیاتوي چي: آزاد خان د پوره ځواک سره د فارس پاچاهانو پر تخت کښېناستی، په کامله توګه د عزت خاوند وو او ډېر خپلواک او مستعد انسان وو خپل افغاني ازبک او اردلاني مقتدر او ځواکمن امیران ئې د مالیاتو په راټولو ګمارلي وه او په عدالت او برابري باندي یې ولاړ حکومت کاوه.[35]

[35] محمد هاشم، صف، رستم التواریخ. (تهران: امیر کبیر، ۱۳۵۲) ص:۲۶۳.

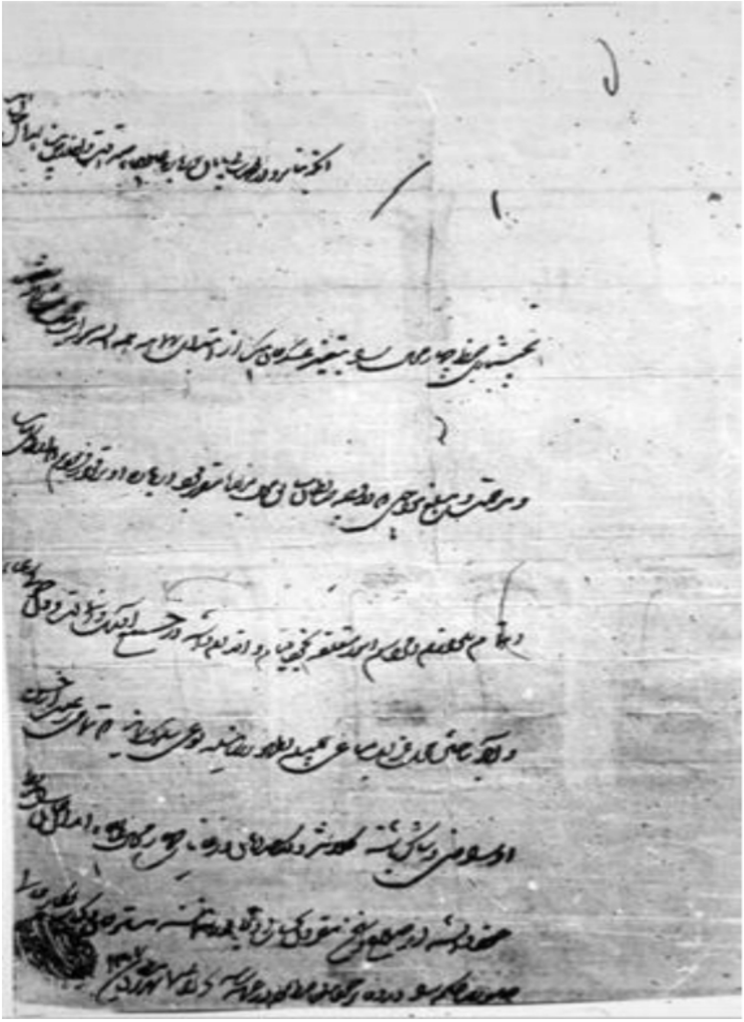

د آزادخان افغان د یوه حکم تصویر

د آزاد خان حکم یا فرمان د ابدال خان ضابط د مقرری له پاره د مالیې د ماموریه حیث په څلورو سیمو کې د عسکرخان بېګ پر ځای.

د ګُلستانه په وینا، آزاد خان حتی د ایران څخه بهر فکر کاوه او د ایران د مرکزي سیمو له فتح کولو وروسته اراده وکړه چه خراسان هم فتح او له هغه ځایه د احمد خان درانی په خاوره برید وکړي. «**او د احمد شاه درانی له تسلط وروسته**

پخپله خپلواک پادشاه شوي. خو دهغه سخت دشمن کریم خان هغه ته د دی کار مجال ورنکړه.»

په دغه وخت کې کریم خان زند پارس ته تښتېدلی وو او د شیراز په ښار کې ئې شاه اسماعیل له خپل ورور صادق خان سره د کافي لار ښوونو پر واک پر ایښي و، خپله کریم خان د پنځو شپږ سوه پوځیانو سره غوښتل پر آزادخان حمله وکړي نو د اصفهان په لور وخوځېدی.

د دو آبه جنګ او د آزاد خان دوهمه بریا پر کریم خان

کریم خان د خپلو هغو سردارانو سره چي آزاد خان بندیان کړي وه او په تېښته بریالي سول د **بروجرد** په سیمه کي ولیدل، د لیري او نژدې قبیلو خلک لکه د سله قبیله، د دلفان ډله، د خزل (قزل) قبیله، د قراګوزلو قوم، د خدابنده لو قبیله او نور کوچري قبایل، چي د کریم خان د راتلو و **بروجرد** ته خبر سوه، په ډلو ډلو به ئې د کریم خان سره لیدل او د مرستي کولو تېر به ئې واهه او خپل حیوانات ئې د هغوی خدمت ته درول. همدارنګه ښځي هم د کریم خان سره یو ځای سولې او نور کوچني ګروپونه هم په متفرقه ډول د کریم خان سره یو ځای کېدل.

داخبر آزادخان ته ورسېد او په دې پوه سو چي کریم خان د جنګ له پاره ځان چمتو کوي، په همدې اساس آزادخان د کریم خان د پوځ د مخنیوي له پاره د خپل شاهانه پوځ سره یو ځای وخوځېد. آزاد خان چي له دې جریان څخه خبر سو نو د دېرش زره (۳۰۰۰۰) پوځیانو سره یو ځای په شاهانه برم د اصفهان څخه د کریم خان په لور روان سو. د یو بل راویت پر اساس کله چي آزاد خان له دې څخه خبر سو چي کریم خان بروجرد ته تللی او جنګ له پاره ځان چمتو کوي له ډیرو پوځیانو سره یو ځای د اصفهان څخه راووت. د دغه دوو پوځونو نښته په **سېلابه** کښي وسوه.

څرنګه چي کریم خان د آزاد خان د حرکت څخه خبر سو، د بروجرد څخه د سیلاخور[36] په لور ولاړ او د **دو آبه** سیمي ته یې ځان ورساوه چي د سیلاخور شاوخوا سیمه شمېرل کیږي. کریم خان د قبیلو مشران او سرداران چي په بروجرد کښي ورسره یو ځای سوه ځانته ورغواړي او امر ورته کوي چي پلي او سپاره د جنګ له پاره اماده کړی، د ښځو څخه را جلا سي او د جنګ له پاره چمتو اوسئ!

کریم خان بیا خپل ملګرو ته وویل: «**مخکي له دې چي آزاد خان راورسیږي ښځي، مالونه او حیوانات هر هغي خو اته چي امن وي واستوی او خپله د دښمن (آزادخان) په مقابل کښي د جګړې له پاره چمتو سئ**».

[36] سیلاخور د بروجرد په شاوخوا کي یو لوی منطقه دي

داسي ویل کیږي، د کریم خان ځینو ملګرو ته دغه امرخوند ورنکړ، ورسره ئې ونه مانه او عذر ئې وغوښت. په دغه وخت کي خبر راورسېد چي آزادخان له دوی څخه دوه فرسنګه (د دوولس کیلومترو په شاوخواکي) لیري دئ. ځیني کسانو د کریم خان د سپارښت سره سم او هغو چي د خپل ځان په فکر کښي وه له ځانو سره وسایل، پسونه او نور حیوانات، ښځي او د ضرورت شیان واخیستل او لوړو او د خطر څخه تشو سیمو ته د عمومي لارو څخه لیري ځانونه ورسول. هغه سرداران چي د علم خان څخه په تېښته بریالی سوي وه هغوی په دوی پسې سول لوړو غونډیو ته وختل شپه ئې هلته تېره کړه او د تقدیر امر ته منتظر وه. د لمر راپورته کېدو وخت ته لږ ګړی پاته وو چي افغان او افشار پوځ د آزادخان په مشري سیمي ته نژدې سول، خیمې یې ووهلې او د جنګ له پاره تیار سول.

کریم خان او سردارانو ئې ډېري هلي ځلي کولې چي د قبایلو خلک جنګ ته تشویق کړي، ولې هغوی یو هم جنګ ته نه حاضرېدل او په دې فکر کښي وه چي څرنګه خپل حیوانات، مالونه او ښځي د جنګ له ډګر څخه وباسي. په دغه وخت کي افغان او افشار لښکرو کریم خان او سرداران له څلورو خواوو څخه محاصره کړل او لاري ئې د هغوی پر مخ وتړلې، د هغه وروسته جنګ شروع سو او له لږ جنګ وروسته کریم خان او سردارانو ئې ماته وخوړله. د یادوني وړ ده چي آزاد خان د خپل نامتو سردارانو څخه اشرف افغان چي په مېړانه او زړورتوب باندي ئې شهرت درلود له لسو کارپوه جنګیالیو سره د کریم خان د نیولو له پاره ولېږئ. ذکر سوو سپرو خپلو آسونو ته حرکت ورکړ او د کریم خان په تعقیبولو پسې ولاړل. یو ځای دغه لس سپاره تېر وتل او پر اشرف افغان ئې د کریم خان ګمان وکړ او حمله یې پر وکړه او وې واژه او په دغه ترڅ کي ټول تیت او ووژل سول. په اسلامي دایرة المعارف کښي راغلي دي چي د آزاد خان یوه ښځه د اشرف افغان لور وه.

آزاد خان ددغه پېښي له اورېدو سره په قهر سو او خپل پوځ ته ئې پر کریم خان د ډله ایزي حملې امر وکړ. دغه ډله ایزه حمله پر هغه لوړو غونډیو باندي وه چي کریم خان او تښتېدلي سرداران ئې هلته وه. هغوی ورسره قبایل جنګ ته او د

خپلو ښځو دفاع ته تشویق کړل. دوی په جنګ سره د افغان او افشار پوځ د منګولو څخه ځانونه خلاص کړل او لیري سیمو ته وتښتېدل. کریم خان هم مقاومت ونسوای کولای ښځي ئې د جنګ پر میدان پرېښوولې او خپله وتښتېد. وروسته له دې ماتي څخه زندیه او سرداران له هغو نورو قبایلو څخه بېل سول کوم چي په بروجرد کي ورسره یو ځای سوي وه او کریم خان هم ورته خوشحاله وو. زندیه قبیله هم سره وپاشل سوه هر څوک یوې یا بلې خواته تیت سول. کریم خان او سکندر خان له نورو خپلوانو سره یوه لور ته ولاړل.

محمد خان، شېخ علي خان او نور خانان له خپلو ښځو او نورو خپلوانو سره د چمچال او هرسین خوا ته ولاړل، افغان پوځ په مېړانه د ډېرو غنیمتونو څښتنان سول، لکه څرنګه چي ئې د پري کلا څخه ډېر غنیمتونو ګټلي وو. دلته هم ډېر توکي او اسباب په لاس ورغلل، او له دې سببه چي بېله کوم جنګ څخه یې ډېر غنیمتونه لاس ته لوېدلي وه د تښتېدلو کسانو په تعقیبولو پسي ونه ګرځېدل.

کریم خان په دغه ژمي کي نه ښکاره کېدئ، ولې بیا هم په دغه حالت کي د ډېرو کړاونو په زغملو سره د پوځ په راټولولو بوخت وو. له بله پلوه آزادخان په شاهانه دبدبه او د ټولو شاهي نعمتونو په درلودلو د اصفهان پر شاهي تخت وخت تېراوه. آزاد خان د کریم خان د ځپلو له پاره عبدالله خان افغان خرم آباد ته واستاوه خو د زند پوځیانو هغه ته ماته ورکړه. آزاد خان د ۱۷۵۵ م تر پایه یعني دوه کاله د اصفهان پر شاهي تخت ناست وو.

د آزاد خان درېیم ځل برید پر کریم خان زند

د ۱۱۶۷ هـ ق/ ۱۷۵۴م په پسرلي کي آزاد خان خپل تازه دمه پوځیان د تجهیزاتو او نسبتاً ډیري ذخیرې سره د فتح علي خان افشار په مشري د کریم خان سره جنګ ته واستول، اما کریم خان چي لا تر اوسه یې توجه و تازه دمه پوځیانو ته وه او د پوځیانو په راټولو بوخت وو داځل هم د افغان ځواکونو په مقابل کي د جګړې توان په ځان کي ونه لیدئ او له ناچارۍ یې د کوهستانات په لور شاه تک

وکړ او هلته ئې پنا یوړله. د **سیلاخور** د اطرافو په **دو ابه** سیمه کي چي د بروجرد څخه ډېره فاصله نه لري. کریم خان بیا یوازي پاته سو او آخري ورپاته ملګرو ئې د پیروۍ څخه لاس واخیست او دی یې یواځي پرېښود. هرڅوک د خپلي خوښي سره سم د خپل کور او وطن په لور ولاړل، کریم خان له ډیر لږ پوځ سره پاته سو او د مالونو او ښځو د ساتني له پاره ئې یو سپک جنګ شروع کړ. اما د یادولو وړ ده چي افغان پوځ د ښځو مزاحمت ونکړ او هغوی ئې پرېښولې ترڅو د خپلو نارینو سره یو ځای و تښتي. دا د کریم خان دریم ځل تېښته وه چي دا ځل هم د کوهستانات په لور ولاړ، په دغه جګړه او تېښته کي افغان پوځیانو یو په یو جګړه هم وکړه. د کمرخان زند په نامه یو سپور پوځي چي په زندیانو کښي شهرت درلود میدان ته راغئ او د یوه افغان سپاره سره ئې مقابله شروع کړه، څرنګه چي جان آر پیري امریکایي لیکوال لیکي:

"د افغان او زندیه ترمنځ په دغه یو په یو جنګ کي دواړو د یو بل خو اته آسان وځغلول او د ګزارونو وروسته پر ځمکه راولوېدل دواړه مړه یا ګنګس سول". دغه یو په یو جنګ په ډیري مېړاني پای ته ورسېد او د ځینو لیکنو پر اساس دواړه افغان او زندیه جنګیالي په دغه جنګ کي مړه سول. د کمرخان وژني پر کریم خان ډېر تاثیر وکړ او خپله ئې د جنګ میدان ته ور ودانګل، اما د افغان جنګیالیو سره د یوه لږ جنګ وروسته مات سو. د ځینو روایتونو پر اساس فتح علی خان افشار د ډله ایزي جګړې امر وکړ. په دغه اړه تاریخ داسي وایي: **د افشار قبیلي خلک چي د نادر افشار له طرفدارانو څخه وه تېوله د آزاد خان خو اته ورغلل او د افغانانو سره یو ځای یې د آزادخان د رهبرۍ او پاچاهۍ له پاره سر ښندنه کوله.**

ددغه یو په یو جګړو په نتیجه کښي کریم خان ماته وخوړله، زندیانو د دښمن سره تر جګړې وروسته د چمچال په لور د لُرستان و غرونو ته عقب نشیني وکړه، آزادخان هغوی ډېر تعقیب نکړل. هغه له دې امله چي ده غوښتل خپل استازي او کار کوونکي د عراق ښارونو او تر خپل واک لاندي نورو سیمو ته ولېږي او نه ئې غوښتل چي خپل وخت د کریم خان په تعقیبولو ضایع کړي. یو ایرانی

ليکوال بيا ليکي چي د کريم خان د نه تعقيبولو علت دا وو چي افغانان او افشاريان د غنيمتونو په ټولولو لګيا سول.[37]

اما دا نظر سم نه معلوميږي ځکه چي افغانانو ډير جنګي مهارت درلود او هيڅکله ئې خپل ټول ځواک د غنيمت په را ټولولو نه بوخت کاوه. نادر افشار د افغانانو د مهارتونو څخه د هند په نيولو کي استفاده وکړه او د نادر افشار دوستي د هغوی د ميړاني او مهارتونو پر اساس وه او هم دا سبب وو چي ايراني قزلباشانو وواژه.

آزاد خان له دغه بريا څخه درې ورځي وروسته د اصفهان په لور حرکت وکړ. د لاري د وهلو نه وروسته اصفهان ته ننووت، او د عراق د ټولو ښارونو (همدان، کرمانشاه، ری، اصفهان، او نور) ته ئې بري ليکونه وليکل او د خپل ځان لخوا يې نمايندګان يا استازي وټاکل او هلته ئې ولېږل.

---

[37] جان ار، پيري. تاريخ ايران بين سالهای۱۷۴۷-۱۷۷۹م.(تهران:۱۳۶۵) ص:۸۰-۸۱

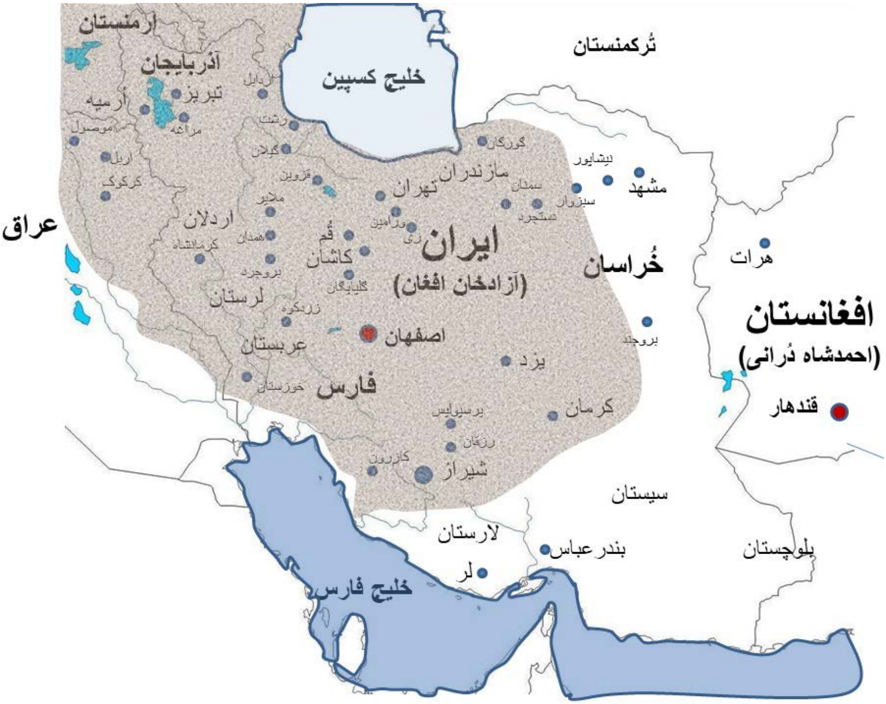

د آزاد خان تر واک لاندي سرحدونه ۱۷۵۳-۱۷۵۵ م

د آزادخان د وژلو پلان او د قمشه جنګ

کله چې کریم خان د آزاد خان څخه په **دو آبه** کې چې د سیلاخور یوه سیمه ده ماته وخوړه د شیراز په لور یې د خپلو ښځو سره سفر پیل کړ. په لاره کې مختلفي زندیه ډلي، نور ډیر قبایل او درې سوه (۳۰۰) سپاره د کریم خان سره یو ځای سول. کریم خان موقع سمه ولیده او بیائې د پوځ د چمتو کولو اراده وکړه. د هغه لومړی ارادې څخه چې غوښتل ئې شیراز ته ولاړ سي تېر سو او د شیراز سفر ئې لغو کړ. خپله کورنۍ او دوستان ئې په یوه خوندي ځای کې پرېښودل، خپله د پوځ په راټولولو بوخت سو او یو ځای به نه اوسېدی، یوه اندازه پوځیان ئې راټول کړل او هر چیرته چې به ئې افغان ولید حمله به یې پرې کوله او واژه به یې.

دوې میاشتې ئې په صحراوو او غرونو کې تیري کړلي او یو ګړی هم ارام نه کښېناست. د یوه اندازه لږ ځواکونو سره ئې ځان **قُمشه** ته ورساوه او د قُمشه خلک ئې په زور له ځانه سره یو کړل او د هغوی کلا ئې په خپل واک کې واخیسته. دغه خبر آزاد خان ته ورسېد آزاد خان فتح علي خان افشار د اته زره (۸۰۰۰) افغاني سپرو په مشري قُمشه ته د کریم خان د نیولو له پاره واستاوه. په روایت کې داسي راغلي: "**آزاد خان خپل د پوځ مشر فتح علی خان افشار د افغان او افشار سپرو سره اصفهان څخه قُمشه ته استوی، هغه ځای ته په رسېدو سره کریم خان د درې زره (۳۰۰۰) پیاده او سپرو ځواکونو په مټ پر هغوی حمله کوي. سکندر خان د کریم خان ورور له دوه سوه (۲۰۰) سپرو سره د جنګ ډګر ته ور ودانګل، له بل لوري فتح علي خان افشار هم د هغه په مقابل کې راووت او جنګ تود سو**".

د آزاد خان د پوځ مشر فتح علي خان افشار د جګړې په شروع کې د چاپیریال سره د نابلدۍ له امله د سکندر خان څخه ماته وخوړه، او د پوځ ډېر کسان یې ووژل سول، آزاد خان چې له دغه واقعې څخه خبر سو ډېر ژر ئې چاره و سنجوله او خپله توجه هغې خواته واړوله.

آزاد خان د خپل یوې ډلي پوځیانو په ملګرتیا په شاهانه ډول او برم د اصفهان

څخه راووت او د جنګ په کشمکش کي د قُمشه ښار ته ننووت، د ښي او کيڼ لاس پوځ ئې منظم کړ او د دښمن د پوځ زړه ته په ځانګړې دبدبې ودرېدئ.
کله چي اسکندر خان[38] د آزاد خان دبدبه وليدله، په بېړه کي سو او په وار خطايي سره ئې ځان کريم خان ته ورساوه او هغه ته ئې اوضاع بيان کړه، او د آزاد خان په مقابل کي ئې د ناتوانۍ عذر وکړ. اسکندر خان کريم خان ته وويل چي د آزادخان سره جګړه نسواى کولاى خو له ځان سره يو پلان لرم.
سکندر خان کريم خان ته وويل:
"زه په يوازي تن د آزادخان پر پوځ حمله کوم که مي چيري آزادخان وواژه، د پوځ سره ئې بايد جنګ ته ادامه ورکړو، که چيري و نه تو انېدم او ناکام سوم، د آزاد خان سره جنګ بايد ونه غځول سي".
سکندر خان د آزادخان د مهارتونو او رهبرۍ د وړتياوو څخه خبر وو او په دې پوهېدی که چيري آزاد خان نه وي پوځيان به ئې د جګړې توان ونلري. سکندر خان بيا هم کريم خان ته سپارښتنه وکړه او زياته ئې کړه: **"که چيري آزادخان ونه وژل سو، ښه به دا وي چي د جنګ څخه لاس واخلې، ولاړ سې او که داسي پوځ جوړ کړې چي د انتقام اخيستلو وړتيا ولري، هغه وخت بايد د غچ اخيستل ونه ځنډوي"**. د خبرو د خلاصېدو وروسته يې د خپل آس زين ټينګ کړ پر آس سپور سو او نېزه په لاس خپل ځان ئې د آزادخان پوځ ته نژدې کړ. آزاد خان فکر وکړ چي دا به د کريم خان د سولې استازی وي، خپلو پوځيانو ته ئې امر وکړ چي لار ئې خوشي کړی. د افغاني خوی پر اساس ئې هغه ته ښه راغلاست ووايه او داسي فکر ئې کاوه چي دغه شخص به د دوستۍ په نيت راغلی وي، اما د آزادخان د پوځيانو د فکر بر عکس، کله چي سکندر خان آزادخان ته نژدې سو، حمله ئې پر وکړه خو نېزه يې د يو بل افغان پر سر چي آزاد خان ته نژدې وو ونښته او هغه افغان سپور پر ځمکه ولوېد او مړ سو. کله چي افغان پوځيان په دې پوه سول چي دغه شخص په بد نيت راغلی دئ اوغوښتل ئې چي آزاد خان ووژني اما نېزه ئې په غلطي کي د بل

[38] سکندر خان د کريم خان زند نا سکه ورور دي

افغان پر سر ولګېده، نو ئې له څلورو خواوو څخه سکندرخان محاصره کړ او په نېزو او غشو ئې حمله پر وکړه. د بل راویت د مخه سکندر خان په نیم ژوانده حالت کې ځان کریم خان ته ورساوه، مګر دې روایت ته د ایرانیانو د مبالغې په سترګه کتل کیږي. ښه به داوي چې د لومړي روایت پاته برخه هم وویل سي. وايي کله چې سکندر خان ځان کریم خان ته ورساوه، مرګ یوازې دومره موقع ورکړه چې د لیرې څخه کریم خان ته ووايي چې ما د آزادخان په سپرو کې یو کس د آس څخه لاندې راوغورځاوه که چیرې هغه آزادخان وي نو کار زموږ کار سم دی او که چیرې بل څوک وي په جنګ کې مو ګټه نسته او چاره دې سنجوه. دغه خبرې ئې وکړې د آس څخه را ولوېدئ او مړ سو.

د سکندر خان د مرګ آوازه د کریم خان د پوځ پر زړه د مردک د لګېدو په شان اثر وکړ. ټوله د آزاد خان د پوځ څخه په بېره کې سول او وتېښتېدل. کریم خان چې دغه حالت ولیدئ د خپل ورور د مړي ښخولو وروسته د آزادخان د پوځ له بیرې یې د خپل ورور پر خبره عمل وکړ او د ګندمان په لور وتښتېدی. داسې د سکندر خان د آزادخان د وژلو پلان عملي نه سو او د کریم خان له پاره ئې ګټه ونه کړه.[39]

جان آر پیري، هم د قُمشه جنګ ته اشاره کړې ده، هغه د قُمشه د جګړې علت بل څه بولي او لیکي چې: **"کریم خان د اصفهان څخه له دې امله وتښتېدی چې آزاد خان د پَرې کلا د کریم خان له کسانو څخه ونیوله. اوس چې آزاد خان په اصفهان کې حکومت کوي، خپل کسان د خوراکي موادو او د پوځ د مصارفاتو د بر ابرولو له پاره لیرې سیمو ته استوي، ددغو سیمو څخه قُمشه چې یوه حاصل خېزه سیمه وه د آزادخان اوامر نه مني او آزاد خان هم په همدې سبب فتح علي خان افشار د یو څه لښکر سره هلته ولېږه".**

د جان آر پیري له نظره کریم خان غوښتل چې آزاد خان سره د جګړې له پاره د شیراز شمال ته ولاړ سي اما کله چې د قُمشه خلکو د هغه هر کلی وکړ، نو کریم خان هم قُمشه خپله نظامي اډه وټاکله او ددغه اډې څخه یې کله ناکله د آزادخان

[39] ابوالحسن، محمد امین، ګلستانه، مجمل التواریخ.(تهران: ابن سینا،۱۳۴۴،) ص: ۲۹۰.

د پوځیانو لار نیوله. هغه وو چي آزاد خان د کریم خان د ځپلو له پاره فتح علي خان افشار قُمشه ته ولېږئ او جګړه شروع سوله. همدارنګه جان آر پیری د قُمشه په اړه داسي لیکي: "**کله چي د آزادخان پوځ هلته ورسېدئ دښمن تر دې اندازې پوري نا امېده وو چي سکندر خان د جګړې د شروع څخه مخکي د آزادخان د وژلو اراده کړې وه او کریم خان د خپل ورور اندیزړه نا زړه ومنی.**"

جان آر پیري زیاتوي چي سکندر خان د افغان او افشار پوځ له منځه نا پېژندلی تېر سو. ځینو داسي فکر کاوه چي استازی دئ او د بخښني غوښتلو له پاره راغلی دئ، ځکه ئې لار ورته پرانیستله. هغه د آزاد خان پر ځای په غلطي کي پر یو بل افسر د نېزې ګزار وکړ او وروسته د حملې یې شا وګرځوله چي وتښتي خو د آزادخان پوځیانو پر هغه د نېزو او غشو ګزارونو وکړل.

جان آر پیري زیاتوي چي هغه زخمي سوی وو، کله چي کریم خان ته ورسېد تر څو د پیښي ټول بیان وکړي د کریم خان په پښو کي ولوېد او ساه ئې ورکړه. وروسته دا معلومه سوله چي سکندر خان په غلطي سره بل افسر وژلی دئ. دا ګړی د افغانانو د پرمختګ له پاره کوم خنډ وجود نه درلود. کریم خان د خپل ورور د مرګ څخه وروسته په ځان کي د مقاومت توان ونه ولیدی او د جنګ څخه یې د تېښتي لاره غوره کړه او د ګندمان د لاري یې سویل لوېدیځ لور ته مخ کړ او د **ګیلویه** د سیمي په غرونو کي ئې پنا واخیستله.

جان آر پیري بیاهم لیکي:

سربېره پردې چي آزاد خان د هغو ځواکونو په اړه چي د بختیاري غرنیو سیمو ته تللي وه تشویش درلود، فتح علي خان افشار او شاهرخ خان افغان د خپلو پوځیانو سره د کریم خان په تعقیبولو لاس پوري کړ. کریم خان په ډېر مشکل سره د ځان دفاع وکړه او په دې و توانېد چي وتښتي. د کریم خان سره په دغه دفاعي جنګونو او کشمکش کي شاهرخ خان افغان، چي د آزاد خان د نامتو سردارانو څخه وو، په جنګ کي مړ سو. د شاهرخ خان مرګ ددې سبب سو چي فتح علیخان افشار په قهر سي او ډېر یو په یو جنګونه وکړي. ډېر زندیان او د کریم خان پوځیانو ووژني او

ګندمان څخه د اصفهان په لور ولاړسي.[40] خو نامي اصفهاني د کريم خان د ورور سکندر خان وژل په بل ډول بيانوي: "**سکندر خان د کريم خان ناسکه ورورو او د جنګ په ميدان کي وژل سوی دئ او خپل ورورته د پوره راپور ورکولو له پاره ژوندی نه دی پاته سوی**".. د نامي د ليکنو څخه دا جوتيږي چي د سکندر په صفت کولو کښي يې د مبالغي څخه کار اخيستی دئ. له همدې امله ئې خبري د حقيقت څخه ليري دي اما دا ځني جوتيږي چي سکندر خان د کريم خان امي ورور (د مور لخوا ورور) وو.

د آزادخان د کرمانشاه د کلا د نيولو فکر

د کريم خان د پوځ دوه مشران شيخ علي خان او محمد خان زند چي په وار وار ئې د آزاد خان له لاسه ماتي خوړلي وې، د آزادخان بوختياوو ته په کتو سره ئې آزادخان ته د مشکلاتو جوړولو په نيت د پوځ په چمتو کولو لاس پوري کړ چي پر آزاد خان پرله پسې حملې وکړي.

هغوی په همدې نيت د **زهاب** د سيمي په لور وتښتېدل او هلته ئې پناه يووړله. د وند، زنګنه او کلهر د قبيلو د مشرانو سره يې وليدل او په دې باندي بريالي سول چي لس زره (۱۰۰۰۰) کسيز پوځ راټول کړي. هغوی هغه سيمي ته ننوتل کوم چي د زهاب د سرپل د سيمي په څنګ کي پرته وه. عبدالله خان چي د بغداد د پاچا له لوري د زهاب حاکم وو، د زنديه پوځ څخه ججه (باج) وغوښتله، اما محمد خان د ججې د ورکولو څخه ډډه وکړله. هغه د جاف د قبيلې او خپلي قبيلې څخه يو لښکر جوړ کړ تر څو خپلو موخو ته د نظامي لاري ورسيږي. د محمد خان زند له پاره يو بله ښه پېښه د ده سره د شقاقي کُردانو[41] يوځای کېدل وو. شقاقي کُردان د خراسان څخه تازه راغلي وه. په دې باندي زنديه پوځ نور هم قوي سو، چي هدف پر آزادخان افغان باندي حمله ته يې په رسېدلو کي ور سره مرسته کوله. د شقاقي کُردانو

---

[40] جان، ار پيري، تاريخ ايران بين سالهای ۱۷۴۷-۱۷۷۹م.(تهران:- ۱۳۶۵)ص:۷۸-۷۹.

[41] شقاقي کردان د هغه کردانو څخه عبارت دي چي په اذربايجان کي اوسيږي او په مذهب کی شعيه دي.

کورنۍ چي په زهاب کی د محمد خان سره یو ځای سولې ویل کیږي چي د نادر افشار په وخت کي خراسان ته شړل سوي وې. په اول سر کي دوی غوښتل چی د آزاد خان د پوځ سره یو ځای سي اما د نامعلومو دلایلو له امله د زهاب لور ته وکوچېدل چي د زهاب د سرپل په سیمه کي په ناڅاپي ډول د کریم خان زند له استازو یعني شیخ علي خان او محمد خان زند سره مخامخ سول او د هغوی په پوځ کي داخل سول. د زهاب د حاکم عبدالله خان او محمد خان ترمنځ جنګ ونه سو څکه چي د محمد خان زند په پوځ کي له مخکي د بې اتفاقي نښي لیدل کېدې.

د یادوني وړ ده چي آزاد خان څخه د کریم خان د اولي ماتي وروسته په پری کلا کي عبدالعلي خان عرب او محمد تقي خان چي د کرمانشاه د کلا پخواني قومندانان وه، زندیه نظامي اډه پرېښودله. عبدالعلي خان د آزاد خان سره ملګري سو او محمد تقي خان د کرمانشاه واکمن سو. دغه جریان د کتاب مخکي بیان سوی دئ، څرنګه چي موضوع د کرمانشاه بیا نیول دي لازمه ده چي هغه جریانونه دوباره او په مفصل ډول ذکر کړو.

د ګُلستانه د لیکنو څخه دا څرګندیږي چي د کریم خان د اول ځل ماتي څخه وروسته، عبدالعلي خان او میرزا محمد تقي خان د هغه پوځیانو سره چي د توپخانې په سرکي یې وو له خپل ځایه حرکت ونکړ او په همغه ځای کي پاته سول او یو کس ئې آزادخان ته ددې له پاره ولېږی چي د کریم خان سره د دوی د نه تللو خبر ورکړي. له دغه خبرتیا څخه آزادخان ډېر خوشحاله سو، او ویلي یې وه چي اوس د ماښام وخت رانژدې دی او پوځ هم د کریم خان په ماته خوړلي پوځ پسي تللی دئ، که دا سي نه وای زه په خپله د هغوی لیدلو ته ورتلم. اما آزادخان دغه وخت یوه پنځوس کسیزه ډله د یو افغان سردار په مشری د هغوی خواته ولېږله چي هغوی د افغان ځواکونو له حملې څخه وساتي او د خپلو کورنیو سره یو ځای خوندي او په امن کي واوسي. کله چي د شپې څخه یو ګړی تېر سوی وو او د آزادخان زړه د هر لوري ډاډه وو، د کریم خان خېمې ته ننوتی او د کریم خان دواړه سرداران عبدالعلي خان او محمد تقي خان ئې خپل حضورته وروغوښتل، هغوی ئې په مهربانۍ سره

ومنل له دوو ورځو د تېرېدو وروسته يې، عبدالعلي خان له ځان سره وګرځاوه او ميرزا محمد تقي خان ته ئې د کرمانشاه حکومت و سپاره او د خپل پوځ پنځه زره (۵۰۰۰) افغان سرتېري يې ورسره پرېښودل تر څو ساتنه ئې وکړي او د خبرو څخه ئې اطاعت وکړي.

مګر ميرزا محمد تقي خان دې ته حاضر نه سو چي افغان پوځيان هلته پاته سي، هغه له دې امله چي د کرمانشاه خلک به د افغانانو سره حسد او کينه وکړي او بالاخره به ئې په مقابل کي ودرېږي او ګډوډی به پېښه سي اما په مقابل کي ئې آزاد خان ته د خلکو د اطاعت کولو وعده ورکړه او دا هوکړه ئې ورسره وکړه که چيري خلکو له اوامرو غاړه غړوله آزادخان ته به خبر ورکوي او هر څه چي د آزاد خان رايه وي عملي کيږي به. د ګلستانه نقل قول داسي دئ:

وروسته له دې څخه چي ميرزا محمد تقي د کرمانشاه د نايب الحکومه په حيث د مقررۍ فرمان د آزاد خان لخوا تر لاسه کړ پخپله آزادخان ته ورغئ او وېويل:

"ځرنګه چي دغه خيرخواه (ميرزا محمد تقي) د ځوانۍ څخه د پاچاهۍ په چارو کي حاضر وو او نادر افشار ته ئې لوی خدمتونو کړي دي لکه د همدان او کرمانشاهان حکومت، د عراق مستوفي الممالکي او په پای کي د ميرزا باشي وظيفه تر څو د عراق د ټولو حاکمانو څخه ماليه واخلي او د ارګ و خزانې ته ئې واچوي ، بنده ته د خانۍ خطاب ارزښت نه لري په هر کار چي ئې وګوماري هغه به تر سره کړي".[42]

آزادخان د محمد تقي خان د تقرير او بيان څخه چي د آزاد خان څخه به اطاعت کوي؛ هر کلی وکړ او ورته ئې وويل چي: «**ما هرڅه تاسي ته د قانون سره سم ليکلي دي په هر څه چي تاسي ښه پوهېږی اختيارئې لری**». په دغه ډول محمد تقي خان د کرمانشاه د حکومت اجازه واخيسته او د آزادخان څخه رخصت سو.

کله چي ميرزا محمد تقي خان د ملازمانو او خپلو ملګرو سره کرمانشاه ته

[42] ابوالحسن، محمد امين، ګلستانه، مجمل التواريخ.(تهران: ابن سينا،۱۳۴۴،) ص: ۳۰۴.۳۰۷

داخل سو، یوه اندازه د قبیلو مشران او مخور لکه مرتضي قلي خان زنګنه او نور د قومونو مشران د هغه لیدو ته ورغلل او د همدغه لیدني پر اساس د کرمانشاه خلکو اطاعت ته غاړه کښېښوده.

اما د زنګنه د قبیلې څخه دوو کسانو د آزادخان په اړه ښه نیت نه درلود او د موقع په انتظار وه تر څو آزادخان ته سرخوږی جوړ کړي. له هغه جملې څخه یو مرتضی قلی خان زنګنه وو چي دپلار او نیکه څخه د قوم مشري ورپاته وه او د خپل شوم فکر د عملي کولو له پاره ئې خپل د باور وړ کسان د وند قبیلې قومونو ته واستول او ډېر ژر ئې د وند په قبایلو کي ځان پټ کړ.

بل حیدرخان وو چي په "جامه بزرګي" باندي شهرت درلود. دی ډېر بد او شریر انسان وو، په پټه ئې د میرزا محمد تقي خان سره دښمني کوله او د کرمانشاه د یو څو مشرانو سره یې په پټه لیده کاته او خبري کولې او د خلکو رایه او نظر ئې د آزادخان له لوري خپل ځانته اړاوه.[43]

حیدر خان "جامه بزرګي" د محمد خان زند سره په ارتباط کي وو او ویل کیږي چي محمد خان زند حیدر خان لمساوه او ددغه فسادونو سبب سوی وو. محمد خان زند د کرمانشاه پر قومندانی باندي د حملې نیت درلود. د حیدر خان هم دغه تکي ته ښه پام وو. محمد خان همدارنګه پر محمد تقي خان باندي د حملې اراده درلوده، دا هغه حیدر خان دی چي د زنګنه طایفې مشر وو. دی یو کال مخکي له یو څه بومي طایفو سره یو ځای، پر کرمانشاه باندي د حملې پر وخت، د علي مردان خان بختیاري او آزادخان سره یو ځای سوی وو خو ورو ورو یې ځان د جنګ د میدان څخه ایستلی وو او خپلو غرنیو سیمو ته تښتېدلی وو. له دغه پیښي تر اوسه یو کال تېر سوی دئ. حیدر خان د محمد خان زند له اهدافو خبر وو او د هغه سره یې د آزادخان پر زد ملګرتوب کاوه.

آزاد خان پر کرمانشاه د خپل واک ساتلو له پاره محمد تقي خان د پنځه زره (۵۰۰۰) سپرو پوځیانو سره هلته ځای پر ځای کړ. له بل لوري حیدر خان هم

[43] همایون همایون ص:۳۰۶

پنځه دېرش زره (۳۵۰۰۰) نفره بومي او د نورو مختلفو قبیلو په ځانګړي ډول د لک قبیله او د کرمانشاه شاه وخوا خلک د ازادخان سره د مبارزې له پاره چمتو کړل. له همدې امله میرزا محمد تقي د بیري په سبب د آزاد خان سره کړې وعده ماته کړه او د حیدر خان سره یو ځای سو. ددې کار په پایله کې ډېر خلک د غرونو، زهاب او حتی عراق په لور وکوچېدل، ډېر کورونه او مورچل وران سول د تګ راتګ لاري بندي سولې او زنګنه ځواکونه، چې د کوچېدو سره ئې علاقه نه لرله، مجبوره سول چي پر پوله باندي د محمد خان سره یو ځای سي.

حیدر خان زنګنه "جامه بزرګي" د محمد خان زند سره اړیکي درلودې؛ یو څه وخت وروسته یې میرزا محمد تقي خان خپلي خیمې ته ور وغوښت او وې واژه مالونه ئې لوټ کړل خپلوان ئې ځني بوتلل او وروڼه ئې له ځان سره بندیان کړل، خو د تقي خان وروڼه په دې بریالي سول چي د زندان څخه د سرحد په لوري وتښتي. له دوو ورځو وروسته محمد خان زند او حیدر خان د کرمانشاه کلا ته ننووتل.[44] په دې ډول د کرمانشاه کلا د محمد خان زند او حیدر خان لاس ته ورغله.

[44] جان، ار پیري، تاریخ ایران بین سالهای ۱۷۴۷-۱۷۷۹م.(تهران:- ۱۳۶۵)ص:۸۲-۸۳

د کمارج جنګ او د شېراز نيول (۱۷۵۴ م)

د کمارج کوتل د کازيرون د ښار د لاري پر سر واقع دی، کازيرون يو کوچنی ښار دی چي د شېراز لوېديځ خوا ته په څلوېښت ميله کي پروت دئ. د خِشت د مناطقو څخه شمېرل کيږي او خشت ته نژدې دئ. پخوا ئې تنګ تُرکان باله.

د کمارج کاروان سرای او کوتل

لکه څرنګه چي مخکي په تفصيل سره ذکر سول، کله چي د کريم خان وراوه رستم خان د قُمشه په جنګ کي ووژل سو نو خپله د کوه ګيلويه په لور و تښتېد او آزاد خان د هغه تعقيب کړ. کريم خان لږ څه وخت په کوه ګيلويه کي تېر کړ؛ او وروسته کازيرون ته ولاړ، او د تازه دمه ځواکونو په راټولولو بوخت سو چي پر آزاد خان حمله وکړي او اصفهان د آزاد خان څخه ونيسي. نو آزادخان هم د پارس په لور راووت. کله چي کريم خان په کازېرون کي خپلي موخي ته ونه رسېدی، نو د خشت په لوري ولاړ، آزادخان هم د شېراز په لوري حرکت وکړ او ددې له پاره چي د کريم خان سره جنګ وکړي د خشت په لوري ولاړ چيرته چي کريم خان تللی وو.

مخکي ذکر سول چي کريم خان په کازېرون کي د ډېرو سختيو سره پوځ جوړ کړ تر څو شېراز ونيسي، مګر دغه هيله ئې تر سره نه سوه؛ ځکه چي په کال ۱۷۵۴م کي د اګست يا سنبلې په مياشت آزاد خان مخکي له دې چي شېراز ته داخل سي د هغه قبايلو د يو لږ مقاومت سره مخ سو چي د شېراز په اطرافو کي اوسېدل.

دغو طایفو د دوه زره (۲۰۰۰) څخه ډېر پوځ نه درلود او د لَشنیانو په نامه بلل کېدلې. د عبدالمطلب په نامه یو شخص، چې د کربالی سیمي وو، د ذکر سوي پوځ مشري کوله، داچې دی د کرباِلی سیمي وو نو عبدالمطلب کرباِلي ئې باله. هغوی د آزاد خان په مقابل کې په مقاومت لاس پوري کړ خو ډېره سخته ماته ئې وخوړله او د مرو و دشت په لور وتښتېدل. عبدالمطلب کرباِلي د ماتي نه وروسته د کریم خان سره د یو ځای کېدو په نیت د سیمي څخه وتښتېد. دغه جګړه د لشنیانو لخوا شروع سوله، خو د ډیرو لږ تلفاتو په ورکولو سره آزاد خان وګټله، که څه هم د آزاد خان د پوځ په مقابل کې نور مقاومتونه هم منځ ته راغلل خو هغوی ټولو ماته وخوړله. د شېراز ښار آزاد خان افغان ونیوی او افغاني ځواکونه ئې هلته ځای پر ځای کړل.

کریم خان زند د نصیرخان لاري څخه د مرستي غوښتنه وکړه اما نصیرخان د هغه غوښتني ته جواب ورنکړ او مرستي ته ئې حاضر نسو. نصیر خان د شروع څخه د هغه سره همکاري نه کوله؛ ځکه چې آزاد خان د بندرونو (د خلیج پارس ساحلي ښارونه) حکومت ور منلی وو. نصیرخان په ښکاره ډول د آزاد خان اطاعت کاوه او د کریم خان په مقابل کې ئې بې پروایي ښودله. کریم خان هغه خپل تابع شمېرئ خو آزاد خان د عزت په سترګه ورته کتل نو له همدې امله د آزاد خان څخه راضي معلومېدی. نصیرخان لاري په ظاهره د آزاد خان اطاعت کاوه او تابع ئې وو، خو هیڅکله ئې ځان په قید کې نه راوستی. آزاد خان ته به ئې ددې له پاره سوغاتونه ور استول چې ده ته ئې د بندري ښارونو واک ورکړی وو. په ضمن کې ئې د ځان له پاره پوځ جوړ کړی وو، توجه ئې د لُرستان خواته وه او نه ئې غوښتل چې هغې خواته بل څوک پر مختګ وکړي. مخکې یې یادونه وشوه چه آزاد خان د کریم خان سره د مبارزې له پاره کازیرون ته ولاړ. د ۱۷۵۴م کال د سپټمبر په میاشت کریم خان او متحد ځواکونه ئې چې ډېره برخه یې ښار مبشته خلکو او د دشتستان وګړو جوړوله، د آزاد خان په مقابل کې ماته وخوړله او دې ته اړ سول چې ښار

پرېږدي او وتښتي. داخل کریم خان د خشت په لور و تښتېد او افغان ځواکونو هغه تعقیب کړ.

کریم خان د آزاد خان په مقابل کې د ډیرو ماتو خوړلو وروسته د خشت حاکم رستم خان ته ورغی، چې هغه د آزاد خان په مقابل کې د جګړې له پاره وهڅوی. د رستم خان له لوري د کریم خان د پوځ د مصارفو په غاړه اخیستل په خپله یو قوي لمسون او تشویق وه. ددې ترڅنګ میرزاعلي بېګ خورموجي د څلوېښت زره (۴۰۰۰۰) ټوپک لرونکو کسانو سره، او احمد شاه تنګستاني چې هغه ته ئې رئیس هم وایه د کریم خان سره یو ځای سول او د هغه ملاتړ ئې وکړ. په دې ډول کریم خان د هر ځلي نه زیات د آزاد خان په مقابل کې ځواکمن سو.

کریم خان له دې سببه چې د آزاد خان څخه ئې ډېري ماتي خوړلي وې خورا خواشینی وو؛ لکه څرنګه چې ځینو تاریخ لیکونکو په دې باره کې لیکلي دي:

"کریم خان د پر له پسې ماتو خوړلو او د پري کلا د لاسه ورکولو په اثر د ور پېښ تشویش او خپلو بې ګټي هڅو ته په کتو سره ددې اراده درلوده چې یو وخت هندوستان ته ولاړسي او هلته د ایر اني مهاجرو په منځ کې و اوسي."[45] یوازي د کریم خان د نوي متحدینو په ځانګړي ډول د رستم سلطان مرسته او په کلکه ملاتړ وو چې د کمارج په کوتل کې ئې د آزاد خان د وړاندي تلو مخنیوی وکړ. په دې ډول د کریم خان پرېشانی ورکه سوله او بلآخر د ایران د پاچاهۍ پر تخت کښېنستی. پر دغه ټولو مرستو سربېره کریم خان بیا هم ثبات نه درلود. د هغه وخت په پر تله چې اصفهان ئې دلاسه وتلی وو ډېر غمجن وو؛ ځکه په دغه ورځو کي مجبور وو چي پرله پسې وجنګیږي، اما د هرجنګ نه وروسته به ئې پر ماتو یوه بله اضافه کېده. اکثره وخت د کریم خان د خپلي ځاني سرښندني په مټ د کریم خان ځواکونو ته د تېښتي لار برابرېدله چي د آزادخان د ځواکونو د حملو څخه ځانونه وژغوري. د آزاد خان څخه د پرله پسې ماته خوړلو له امله کریم خان ته نور کومه هیله او امید پاته نه وو، د کریم خان له پاره په دغه وخت کي محمد خان زند د

[45] جان ار پیري تاریخ ایران

کرمانشاه او پارس تر منځ یو کوچنی امېد وو. څرنګه چې د کریم خان پوځ په ډېر حساس پړاو کښې وو نو ئې هغه ځای د تېښتې له پاره په نظر کې نیولی وو؛ که چیرې ئې د خپل مقاومت آخرې مورچل (کمارج) له لاس ورکړی وای کریم خان به بیا د آزاد خان پر ضد د پوځ د راټولولو او د ایران د مرکز د نیولو موقع له لاسه ورکړې وای. کریم خان په دغه کوتل کې علي مردان خان ته د ماتې ورکولو تجربه لرله، که چیرې کریم خان هلته ماته خوړلې وای، آزاد خان به دې ته اړ ایستلی وای چې وتښتې او د خوزستان له غونډیو او زاګراس د غرونو له لمنو څخه چریکې حملې وکړې، په دغه ډول به یې د پوځ راټولو او د پایتخت نیولو له پاره ډېر لږ امید درلودلای. خلاصه داچې، دا جنګ د کریم خان د نویو متحدینو په تلاښ او هڅه واقع سو او د افغان پوځ د پرمختګ مخ ئې ونیوی.

د کمارج د کوتل لار د انسانانو د تګ راتګ له پاره تر ټولو سخته لار وه. د کمارج کوتل دوه میله اوږدوالی درلود، په ډېرو ځایو کې ئې په بره سره دومره ځای درلود چې په یوه وخت کې یو سړی تر تېرېدلای سوای. ددغه تنګې لارې شاوخوا هم جګو غرونو او لویو پرښو (سنګلاخونو) نیولې وه، ددغه طبیعي مشکلاتو سر بېره د رستم سلطان له لورې داسې یو جنګي پلان جوړ سوی وو چې له هغه ځایه تېرېدل ئې ناشونی کړی وه. رستم سلطان خپل ټوپک لرونکې خِشتې جنګیالي د کوتل د غاړې د یوه سره تر بل سره د غټو پرښو شاته پټ کړې وه چې که افغان سپاره هلته ورسې. د کریم خان ځواکونه به له خپلو پُټ ځایونو څخه حملې پر وکړې. فتح علي خان افشار چې د آزاد خان له غټو متحدینو څخه وو نابېره او مستقیماً پر دغه کوتل حمله وکړه او خپل ځان ئې د دښمن په دام کې واچاوه. ټول ځواکونه ئې په یو وار سره د دښمن تر ډزو لاندې راغلل، که څه هم هغوی مقاومت وکړ او د مقابل طرف یو څو کسان ئې ووژل، مګر بیا یې هم ماته وخوړله ولې چې د کوتل ستراتیژیک موقعیت له دښمن په لاس کې وو. په پایله کې هغه کسانو چې د پوځ په مخ کې وه شا ته زور وکړ او هغه چې د پوځ شاته وه د مرستې له پاره مخ ته د راتلو کوښښ وکړ. په دې ډول د پوځ نظم ګډوډ سو. کوم کسان چې ددې تنګې او مرګونې لارې

ځخه و هواري دښتي په تېښته وو او و نه توانېدل د کریم خان د پوځ لخوا ووژل سول. د خښتي قوم قومندانانو په دغه جګړه کښي ځلانده برخه درلوده، ددې جګړې نقشه هغوی د سیمي ځخه په پوره خبرتیا جوړه کړې وه.

د فتح علي خان د نابرې او ناڅاپي حملې له امله د جګړې لوری د افغان ځواکونو پر ضد واوښت، ددې جنګ په پایله کي ویلای سو، که چیري د کریم خان د نوي متحدینو (رستم سلطان او میرزا علي بېګ) ټینګار او استقامت نه وای، د کریم خان هغه خیال به رښتیا سوی وای چي هند ته ولاړ سي او د ایراني مهاجرو په منځ کي ژوند وکړي او نور د ایران نوم پر ژبه را نه وړي. موسوی نامي د کمارج کوتل د هغه سختیو په باره کي لیکلي دي چي د آزاد خان د پوځ د ماتي سبب سولې.

موسوي نامي په دې اند دی چي آزاد خان د کمارج په کوتل کښي د کریم خان ځخه پدې ماته وخوړله چي د خښت په سیمه کي د کمارج د کوتل لار د غرونو او ګارو ځخه ډکه وه. سربېره پردې دده د لیکونو ځخه دا سرګندېږي چي د کریم خان نوی و متحدینو هم په دغه جګړه کي معلوم او مهم کردار درلود لکه هغه ځلور زره (۴۰۰۰) د شتستاني ټوپک لرونکي. ویلای سو د کمارج په جنګ کښي کریم خان د رستم سلطان په مټ بریالی سو. آزاد خان د شېراز په لور و خوځېد او د هغه مصلحتونو پر اساس چي ده سنجولې وه په شېراز کي تم نه سو او صالح خان بیات یې د خپل ځای ناستي په حیث د شېراز په حکومت وګوماره. صالح خان بیات په دې ونه توانېد چي د ښار ځخه د هغه زندیه پوځیانو په مقابل کي چي د کمارج د جنګ ځخه راګرځېدلي وه دفاع وکړي. د کریم خان عسکرو د شېراز ښار د سیل په شان محاصره کړ او په پای کي د ښار په نیولو بریالي سول. دا په خپل ذات کي د کریم خان له پاره ستره بریا وه. کله چي د شېراز ښار خلکو او مشرانو ولیدل په دې جنګ کښي بری د کریم خان په برخه دئ نو د ښار ځخه د کریم خان د قوماندې مرکز حافظیه ته ولاړل. د شېراز د مخورو له جملې ځخه میرزا محمد تقي، چي په اول کي یې پر کریم خان باور نه درلود، د کریم خان ځخه د خلکو سره د ښه سلوک د وعدې په اخیستلو هغه ته د ښار د تسلیمېدو وعده ورکړه. په شېراز کي دوې

طایفې، بیات او لشنیان تر ټولو ځواکمن ګڼل کېدل، هادي خان لشني د ارګ د ساتندویانو په نامه د یوې ډلې مشري کوله او د هغه وعدې پر اساس چې دوی کریم خان ته ورکړې وه داسي یوه نقشه یې جوړه کړې وه چې د ښار دروازه به پرانیستې پرېږدي تر څو مخکي له دې چې آزاد خان خبر سي ښار د کریم خان په لاس ورسي. په دې ډول ئې دروازه پرانیستې پرېښودله او د ۱۱۶۷هـ ق کال د صفري د میاشتي په دیارلسمه چي د ۱۷۵۴م میلادی کال سره سمون خوري صالح خان بیات ووژل سو او ښار د کریم خان لاس ته ولوېد.

کاظم موسوی وایي: «**آزاد خان بیرته شېراز ته وګرځېد او هلته ئې صالح خان بیات خپل ځای ناستی وټاکه او دی په خپله په ۱۱۶۷هـ ق/۱۷۵۴م د اصفهان په لورو خوځېد. کریم خان شېراز ته راغئ د صالح خان بیات سره د سختي جګړې وروسته ئې ښارونیوی. په دغه اړو دوړکي صالح خان ووژل سو**».[46]

د کاظم موسوي د لیکنو څخه دا څرګندیږي چي شېراز د ډېرو سختو جنګونو وروسته د کریم خان لاس ته ولوېدی، د نامي اصفهاني د لیکنو خلاف چي وایي د

د شیراز کلا

[46] کاظم موسوی ، دائرة المعارف بزرگ اسلامی (تهران : مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی ، ۱۳۶۹) جلد ۱ ، ص: ۳۲۲، س : ۲

شیراز ښار د جنګ په سر کي په ډېره آسانی سره د کريم خان لاس ته ولوېد.

"...د جنګ په سر کي هغه لکه آسمان جګه کلا کريم خان ته په لاس ورغله. د صالح خان کار ژر خراب سو ، او د شاه میرعلی حمزه په حدودو کي شیخ علی خان د لاس په لکړه وواژه او د شیراز ښکلی ښاريې ونیوی."[47]

[47]) موسوی نامي اصفهاني، محمد صادق. تاريخ گيتی گشاء در خاندان زند.(تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۳) صفحه:۴۶

اصفهان څرنګه د آزاد خان له لاسه ووت

د ۱۷۵۴م کال د نوامبر په نه ویشمه کریم خان شیراز ونیوی، او دغه ژمي کې یې د پریشانۍ په حالت د ښار په کابو کولو لاس پوري کړ. ځکه لا تر اوسه په اصفهان کې د آزاد خان پلویان موجود وه او کریم خان حکومت ته هر ګړۍ تهدید او ګواښ شمېرل کېدل. د شیراز خلک هم زړه نازړه لېدل کېدل او په دې باندي ئې باور نه راتلی چي د کریم خان حکومت به ټینګ سي. د همدغه وضعیت سره سم آزاد خان افغان په اصفهان کي د ځواکونو په راټولو بوخت وو او تازه دمه ځواکونه یې د شیراز د بیرته نیولو له پاره آماده کړي وه او دې ته منتظر وو چي د ژمي موسم تېر سي او د جنګ موسم په پسرلی کي راورسیږي. د کریم خان د ځواکونو سربېره د محمد حسن خان قاجار ځواکونه هم د شا لخوا آزاد خان ته جدي ګواښ وو؛ ځکه چي محمد حسن خان قاجار په دغه ورځو کي د شاه اسماعیل ثاني ملګرتیا کوله او همېشه به ئې آزادخان د شا لخوا تهدید کاوه. په یوه حساب افغاني ځواکونه په دغه وخت کي دوه ځایه په جنګ بوخت ول. آزادخان په شیراز او اصفهان کي د زند ځواکونو سره په جنګ مصروف وو له بل پلوه د زند ځواکونو یوه ډله د محمد خان په مشرۍ د آزاد خان د پوځ سره چي فتح علي خان افشار ئې مشري کوله په همدان کي په جنګ شروع وکړه. همدارنګه د ۱۷۵۵م کال د جنوري (دلو) د میاشت په پای کي احمدشاه بابا تر نیشاپور پوري پر مختګ وکړ. نو پدې ډول آزاد خان له څو اړخونو څخه د دښمن تر فشار لاندي وو په خاص ډول بیا د شا لخوا د دښمن له جدي ګواښ سره مخ وو نو د ناچارۍ څخه یې د استرآباد په لور شا تګ وکړ.

آزادخان سربېره پردې چي له څو اړخونو د زند او حسن خان قاجار تر حملو لاندي وو د احمدشاه بابا حرکت هم هغه تهدید کاوه، لیکن بیا هم د ۱۷۵۵م کال تر دوبي پوري یې پر اصفهان خپل واک وساته چي د اټکل له مخې د آذربایجان تازه دمه ځواکونه ورسره یو ځای سوي دي او ځواکونه یې نور هم ډېر سوي دي. مګر ناڅاپه ئې اصفهان پرېښود. دلته دا سوال پیدا کیږي چي آیا آزاد خان اصفهان ددې له پاره پرېښود چي پر شیراز حمله وکړي او یائې د کوم بل علت له مخې دا کار وکړ. د

یوه روایت پر اساس د آزاد خان ځخه د مرستي غوښتنه وسوه چي شېراز ته ولاړسي، لیکن دی خپله هلته نه ځي او خپل پر ځای فتح علي خان افشار د دولس زره (۱۲۰۰۰) جنګیالیو سره مخکي له مخي هلته لېږی. ازاد خان یوازي له ځانه سره شل زره (۲۰۰۰۰) پوځ درلود. بالاخره آزادخان د ۱۷۵۵م کال د نوامبر (قوس) په دیارلسمه د خپل ټول پوځ سره یو ځای د اصفهان څخه ووت. د جان آر پیري د لیکني پر اساس د آزادخان د پوځ شمېر په دغه وخت کي د اوه څلوېښت زره (۴۷۰۰۰) په شاه وخوا کي اټکل سوی دئ.

جان آر پیري زیاتوي او لیکي:

"آزاد خان مخکي له دې چي له اصفهان حرکت وکړی د جلفا د ارمنیانو څخه شل زره (۲۰۰۰۰) تومنه واخیستل خو د خپل فرانسوي طبیب په منځګړیتوب ئې د اروپایانو څخه هیڅ وانه اخیستل". دا طبیب چي نوم ئې سیور سیمون (Sieur Simon) وو د فرانسې پټ جاسوس وو، او په دې اخیري وختو کي اصفهان ته راغلی وو. په طبابت کي ئې د مهارت درلودلو او یو ځل یې د آزاد خان ژوند ژغورلی وو. جان آر پري وايي چي ذکر سوی مبلغ د جلفا د خلکو څخه نه دی اخیستل سوي. د فرانسوي طبیب[48] منځګړیتوب هم په سرچینو کي واضح او ښکاره نه دی څرنګه چي آزاد خان په ایران کي د مطلقه سلطنت خاوند وو او د افغاني او ایراني شاهانو خزانه ئې په لاس کي وه نو و هغو پیسو ته یې ضرورت نه درلود.

بل نظر دادی چي آزاد خان شېراز ته ددې له پاره حرکت و نه کړ چي کاشان ته ئې د تلو اراده درلوده. ځکه هلته فتح علي خان افشار چي د آزادخان متحد وو د زند او قاجار پوځ تر برید لاندي راغلی وو نو له همدې سببه ئې د کاشان په لور حرکت وکړ. کریم خان دغه وخت پر کرمان برید کړی وو څرنګه چي یې کاشان ته د آزاد خان د تلو واورېدل د څلور ورځني مزل نه وروسته ئې په ناڅاپي ډول خپل د حرکت لوری د اصفهان خواته واړاوه. آزادخان خپل ټول پوځونه د کاشان په لوري

---

[48] جان، ار پیري، تاریخ ایران بین سالهای ۱۷۴۷-۱۷۷۹م.(تهران:- ۱۳۶۵)ص:۸۹

خوځولي وه اما یوه اندازه ډېر لږ پوځیان ئې په اصفهان کي پرېږ ایښي وه. نو کریم خان موقع مناسبه ولیده او خپل ډېره برخه پوځ ئې د اصفهان په لور وخوځاوه، د یوه روایت پر اساس په اصفهان کي د آزاد خان د پاته پوځیانو شمېر تر درې سوه (۳۰۰) کسانو ډېر نه وو. دغه کسانو هم د آزادخان سره خیانت وکړ او په پټه ئې اصفهان و کریم خان ته تسلیم کړ.

په دغه ډول د ۱۷۵۵م کال د دسمبر په نهمه او لسمه د جدي د آزاد خان د تګ څخه یوه میاشته وروسته اصفهان بېله کوم مقاومت څخه د کریم لاس ته ورغئ. کریم خان هم د دوو ورځو له پاره هلته پاته سو او په دغه دوو ورځو کي دومره موقع په لاس ورغله چي د ښار د خلکو څخه اته ویشت کسان د افغانانو سره د همکارۍ په تور اعدام کړي. وروسته له دې د آزادخان په تعقیبولو پسي ووت. په همدغه وخت کي چي کریم خان اصفهان په نیولو بوخت وو ، د آزاد خان ځواکونه په تهران کي وه، د آزاد خان د نه موجودیت تشه په سیمه کي د دوو رقیبو ډلو ځانګړې توجه جلب کړې وه. دې ډلو د آزاد خان په نه موجودیت کي هر یوه ځان ډېر لوی قدرت باله. آزاد خان مخکي د ۱۷۵۶م کال د شروع څخه اُرومیه ته حرکت وکړ تر څو د محمد حسن خان د برید په مقابل کي د اُرومېږ څخه دفاع وکړي.

د مجمل التواریخ لیکوال، ابوالحسن محمد امین ګلستانه، په لاندی دول روایت کوی:

" آزاد خان د ماتي خوړلي پوځ سره اصفهان ته ستون سو (مقصد د کمارج د جګړې څخه په شېراز کي) او د خېمو په درولو او د جنګ د وسایلو په چمتو کولو مشغول سو. په دغه وخت کي خبر سو چي محمد حسن خان قاجار د آذربایجان په لور د اُرومیه د نیولو په نیت حرکت کړی دئ. د اُرومیه په کلا کي د آزادخان حَرم، ښځي، افغان مشران او د آزادخان ځواکونه اوسېدل. آزادخان د دې خبر په اورېدو سره بې اختیاره خپل لښکر د محمد حسن خان د مخنیوي لپاره د اُرومېږ په لورو خوځاوه. د ارومېږ کلا ته نژدې دا معلومه سوه چي محمد حسن

خان د کلا د محاصرې کولو په حالت کې دی، افغان پوځ ته د صبر کولو وخت پاته نه وو او جنګ یې پیل کړ او د قاجار د لښکرو سره مخ سول. وروسته له یوې خونړۍ جګړې محمد حسن خان بری وموند او افغان پوځ ماته و خوړله". [49]

د افسوس ځای دادی چې ددې ماتې وروسته د آزادخان دوستان او پلویان لکه فتح علي خان افشار، شهباز خان دنبلی او د آذربایجان نور مشران د محمد حسن خان قاجار خدمت ته ورغلل او د هغه خدمت کولو ته ئې غاړه کښېښودله، اما آزاد خان دیوې غټې ټولۍ سره د بغداد په لور حرکت وکړ. په دې ډول د صفوي او افغان هوتک شاهانو مرکز یو ځل بیا سقوط وکړ او هغه چا چې د هوتکیانو د افتخار ډکه دوره بیا را ژوندۍ کوله د خپلو پوځیانو د خیانت له امله ماته وخوړله.

هر هغه څه چې تر دې ځایه د آزادخان او دښمنانو په باره کې بیان سول یوه بله خبره هم واضح کوي هغه داچې د زند او قاجار پوځونو دا جرأت نه درلود دافغان ځواکونو سره د جنګ په میدان کې مخامخ سي ولې چې افغانان په جګړو کې ډېر لږ له ماتې سره مخ سوي وو.

کریم خان زند او احمدشاه دُراني

جان آر پیري امریکایي لیکوال د خپل کتاب کریم خان زند د درېیم فصل په ۲۰۶ صفحه کې لیکي:

"دُراني پاچا (احمد شاه بابا) د کریم خان سره د دوستۍ داسي تړون امضا کړ چي د هغه له مخه به دغه دوه ځواکمن شخصیتونه د نادر افشار د وخت امپراتوري پخپلو مینځو کي سره تقسیم او وېشي. ددغه معاهدې پر اساس دواړو دا ومنل چي د افغانستان او ایران د خاوري ترمنځ به د خراسان سیمه حایل (Buffer) وي"

بیا هم جان آر پیري د تُرکیې د ثبت سوو اسنادو (Foreign, Turkey State Paper, Series) پر اساس راوړي «**د راپورونو پر اساس کریم خان ته د احمد شاه**

---

[49] ابوالحسن، محمد امین، کلستانه، مجمل التواریخ.(تهران: ابن سینا،۱۳۴۴،) ص: ۳۱۶

بابا له لوري دوستانه ليکونه راتلل، هغه وخت چي احمد شاه په نيشاپور کي وو. هغه کريم خان د ګډو عملياتو له پاره، د دې (آزادخان ته په ناوله الفاظ خطاب کول) پر ضد، تشويقوی او وعده ورکوي که چيري د هغه (احمد شاه دراني) سره د ايران په نيولو کي مرسته وکړي هغه ته به پوځ او پيسې ورکړي. د احمد شاه دراني ددغه پيغامونو په جواب کي کريم خان دوستانه جوابونه ورکول خو بېله کومي وعدې.[50] »

په دغه وخت کي يعني د ۱۷۵۴م،۱۷۵۵م کلونو تر منځ د خراسان ايالت د افغانستان د دُرانيانو د امپراتورۍ لخوا اداره کېده او د لُت او کافر دښتونو د دُرانيانو د امپراتورۍ او آزادخان تر واک لاندي سيمو طبيعي سرحدونه جوړکړي وه. د آزادخان سيمي د ايران د غرب څخه بيا تر آذربايجان او کُردستان پوري رسيدلې. په ياد سوي کلونو کي دا آوازې ډيري تودې وې چي احمد شاه دُرانی به د ايران پر لوېديځ باندي حمله وکړي. د کره تاريخي اسنادو له مخي احمدشاه بابا د ۱۷۵۵م په پسرلي کي نيشاپور ته متوجه کيږي او د هغه کال په دوبي کي د مشهد ښار محاصره کوي. پنځه مياشتي وروسته د مشهد ښار سقوط کوي او شاهرخ او اميران ئې احمدشاه دُرانی ته تسليميږي. د ۱۷۵۵م په پسرلي کي نيشاپور نيسي او شاهرخ د خپل لاس پوځي په حيث په مشهد کي حاکموي. د غرب څخه د بيرته تلو په لار کي احمدشاه بابا خپل يوه ډله پوځيان د شاه پسند خان اساګزي په مشري د هغه تښتېدلو ابدالیه خلکو د نيولو له پاره وګومارل کوم چي د نيشاپور څخه د سبزوار په لور تښتېدلي وه. دغه ډله افغان پوځيان چي تعداد ئې څو سوو ته رسيده په ناڅاپي ډول د محمد حسن قاجار له منظم پوځ سره مخ سوه او سخت وځپل سوه. همدا علت وو چي احمد شاه دُرانی داسي پرېکړه کوي چي نور به د ايران لوېديځ لوري ته د پرمختګ څخه تېريږي او د ۱۷۵۵م کال په مني کي يې اميرخان قرايي د خپل لاس پوځي په حيث په خراسان کي وګوماری او دی خپله د هرات له لاري د کندهار خواته وخوځېدئ.

[50] جان ر پيری: کريم خان زند. د ايران تاريخ ۱۷۴۷-۱۷۷۹ ص ۲۰۶ ږ

دا ډېره ناشونې ده چې احمدشاه بابا د اصفهان په لور د تګ او د اصفهان د نیولو اراده کړې وي؛ ځکه چې احمد شاه بابا په دې پوره پوه وو چې آزاد خان په هغه وخت کې په اصفهان او شېراز کې وو او ځان ئې د ایران پاچا اعلان کړی وو. د احمد شاه بابا د امپراتورۍ اخیري غربي سرحدونه خراسان (نیشاپور او سبزوار) وه چې د افغانستان او ایران تر منځ ئې طبیعي پوله هم جوړه کړې وه.

د احمد شاه دُرانی او آزادخان افغان تر واک لاندې سیمې
۱۷۵۳-۱۷۵۵ م

شلورم څپرکی

آزادخان افغان او محمد حسن خان قاجار

محمد حسن خان قاجار

د محمد حسن خان قاجار لنډه پېژندنه

د ایران د تاج او تخت یو بل مدعي او غوښتونکی محمد حسن خان قاجار وو. محمد حسن قاجار د قاجاریانو د سلسلې د مشرانو له جملې څخه شمېرل کېدی، پلار ئې نادرافشار وژلی وو، محمد حسن خان قاجار ددې موقع په انتظار وو چې د خپل پلار د لاسه تللی مقام بیا راژوندی کړي؛ ځکه چې پلار ئې د خپل قوم مشر وو. د نادر افشار وژل کېدلو، محمد حسن خان قاجار خپلې پخوانۍ هیلې ته نژدې کړی وو، خپلې هیلې ته د رسیدو په لار کې یې یوازنی خنډ آزادخان په نظر ورتلی. موږ دلته دغه موضوع تر څېړنې لاندې نیولې ده او په شروع کې به دی معرفي کړو.

محمد حسن قاجار د فتح علي خان قاجار زوی دی. پلار یې، په ۱۷۲۶م، ۱۱۳۹هـ کال، نادر افشار د مشهد د ښار د باندې ووژه. محمد حسن خان د خپل پلار د وژل کېدو په وخت کې ۲۲ کلن وو او د ترکمنانو سره اوسېدی وروسته د علي شاه (د ابراهیم شاه ورور چې په خراسان کې ئې سلطنت کاوه او د دولت سره یو ځای سو او دحکومت پر کار وګمارل سو. هلته له یو څه وخت تېرولو یې، د یوه کوچني علت له امله، د علي شاه سره اختلاف پیدا سو او یو سهار ببله دې چې علي شاه ته خبر ورکړي د خپلو ملګرو سره یو ځای د خپل وطن په لور په تېښته ولاړ.[51]

د آزادخان مبارزه د محمدحسن خان سره په کال ۱۱۶۸ هـ ق، ۱۷۵۴ م پیل سوه. ددې د مخه دی د علي شاه او کریم خان زند سره په جنګ بوخت وو. په کال ۱۱۶۵هـ ۱۷۵۱م کله چې کریم خان له آزادخان افغان په شېراز کې جنګ کاوه، محمد حسن خان له حاج جمال فومني سره چې د ګیلان مشر او حمکران وو، جنګ وکړ او مات یې کړ خو وروسته یې د ګیلان حکومت بیرته حاج جمال ته ورکړ. په ۱۱۶۶هـ ۱۷۵۲م کریم خان له محمد حسن خان قاجار سره په استراباد کې جنګ وکړ. په دغه وخت کې کریم خان زند غوښتل مازنداران او استراباد ونیسي نو د قزوین او ګیلان له لاري مازنداران ته ولاړ او محمد حسن خان له ما زنداران څخه استراباد ته راغی، کریم خان په حسن خان پسي استرآباد ته ولاړ او محاصره یې کړ.

---

[51] ابوالحسن، محمد امین، ګلستانه، مجمل التواریخ.(تهران: ابن سینا،۱۳۴۴،) ص: ۴۶۹

همدلته وو چې ګاونډيتوب اغېز وکړ. ترکمن قبيلې له قاجاري قبيلې سره د نژدې والي له امله له نومړي قبيلې سره مرسته وکړه. استراباد ته راغلل او د کريم خان اردو ئې دړې وړې کړه. په پايله کې کريم خان ماتې وخوړه او د تهران خواته ولاړ او محمد حسن خان مازندران ته متوجه سو.

د نادر افشار په ژوند کې محمد حسن خان قاجار د دغسې نوم او نښان څښتن نه وو لکه وروسته چې ئې کوم شهرت لاس ته راوړی. ډېر وخت به په پټه ګرځېدی، د نادر افشار مرګ د هغه د بري له پاره يوه وړوکې دروازه پرانيستله، په شروع کې ئې د احمدشاه ابدالي سره مخالفت شروع کړ خو په کال ۱۷۵۵م کې ئې په خراسان کې ماته وخوړله.

د آزادخان مبارزې د محمد حسن خان قاجارسره د ۱۷۵۴/۱۱۶۸هـ

په کال۱۷۵۴م/۱۱۶۸هـ ګيلان د آزادخان افغان په ولکه کې وو. عبدالعلي خان خراساني او خانچې خان افغان د آزاد خان له لوري د ګيلان د پولو په ساتلو باندې ګمارل سوی وو. په دغه وخت کې محمد حسن خان قاجار د اوه زره (۷۰۰۰) پوځ سره پر عبدالعلي خان او خانچې خان افغان بريد وکړ او د آزادخان پوځيان ئې په ډېره اندازه قتل او يا بنديان کړل. عبدالعلي خان او خانچې خان افغان د رشت په لوري تېښته وکړه. په دغه ډول د آزادخان افغان او محمد حسن خان تر منځ جنګونه شروع سول.[52]

اُروميه د آزادخان او محمد حسن خان د جګړو په لمبو کښې

څرنګه چې مخکې ذکر سول محمد حسن خان قاجار په ۱۷۵۴م/۱۱۶۸هـ په ګيلان کې د ازادخان پر ګمارل سوو کسانو بريالی سو. وروسته د آذربايجان د نيولو په فکر کې سو. نو په همدې اساس په کال ۱۷۵۵م/۱۱۶۹هـ کې اُروميه ته د طالش او مغان له لارې متوجه سو.

---

[52] ابوالحسن بن محمد امين ګلستانه، مجمل التواريخ.(تهران: ابن سينا،۱۳۴۴،) ص: ۴۷۱

حسن خان په مغان کې کاظم خان قراچه داغی پل لوري ته جلب کړ او دواړه يو ځای د تبريز په لور وخوځېدل. محمد حسن خان، کاظم خان قراچه داغی ته د هغه ټول مال، اسباب او کورنۍ د يو ځای کېدلو په شکرانه وسپارل او د اولس زره (۱۷۰۰۰) پوځ سره د اُروميه په لور وخوځېد او ښار ئې محاصره کړ. دا خبر آزادخان ته په داسي وخت ورسېد چې په اصفهان کې وو. حسن خان مخکې له دې چې ګيلان ته ولاړ سي دغه سيمي ته توجه اړولې وه، آزادخان د محاصرې د خبر سره سم خپل پوځ ورغوښت او د ۱۷۵۵م کال د اپريل د مياشتي په پنځلسمه نېټه يې چې ۱۱۳۴هـ ش د ثور د مياشتي د شپږمي نېټې سره سمون خوري د اصفهان څخه حرکت وکړ او د غه وو چې يوه لويه جګړه ئې پيل کړه.

حسن خان قاجار چې د آزاد خان د راتلو واورېدل بېره ئې ډېره سوله که څه هم د خپل اَردلاني ملګرو په لمسون يې د اُروميه په محاصره لاس پوري کړی وو. د مجبورۍ له مخي ئې خپل جنګي پلان ته بدلون ورکړ، په داسي ډول چې څلور زره (۴۰۰۰) کسان ئې د اُورميه کلا محاصرې د ادامې له پاره پرېښوول او خپله د آزادخان د مخنيوي له پاره د جون د مياشتي په نيمايي (سرطان) کې د آزادخان د لښکر په لور وخوځېد او د اُروميه څخه شپږ فرسنګه ليري هغوی ته ورسېدی. په دغه جګړه کې مختلفو قومونو د محمد حسن خان قاجار ملګرتيا کوله، لکه بغايري قاجار او خلاجي قومونه. محمد حسن خان د جنګ ميدان د آزادخان په مقابل کې په خاص ډول چمتو کړی وو. د جبهې په ښی خوا کې قاجاري خان او ورسره بغايري متحدان عباس او علي قلي خان هر يوه د زرو پياده او سپرو سره قرار درلود. د لاري مسير ئې علي خان خلجي ته سپارلی وو، او اوه زره (۷۰۰۰) نورو کسانو د محمد ولي خان قاجار په مشرۍ له دغه ځواکو ملاتړ کاوه. ده خپله د خپلو خاصو غلامانو (لشکريان) سره د جنګ په کرښه کې پر يوې لوړي غونډۍ ځای ونيوی. ددوی په مقابل کې آزادخان هم په خاص ډول سره خپل پوځ ترتيب کړی وو، په شروع کې هر چا چې د جنګ حالت ته کتل دابه ئې ويل چې برى د آزادخان دئ، د پوځ نظم ئې په داسي وو: د پوځ په ښي خوا کې فتح علي خان افشار

د خپلو آذربایجاني پوځیانو سره قرار درلود. همدارنګه د پوځ په کیڼ اړخ کي قلندر خان افغان د خپلي ازبک او افغان ډلي سره په مورچل کي ناست وو. داسي ښکاریده چي حسن خان قاجار په ډېر ژر میدان پرېږدي ماته به خوري او آزادخان به بری ومومي. د آزادخان پوځیان په ډېره دلاوری سره د جنګ میدان ته داخل سول، د محمد حسن‌خان پوځ د هغوی په مقابل د جګړې توان په ځان کي نه لیدی او هر ګړی دا امکان وو چي هغوی به ډېره ټینګه ماته وخوري.

اما هغه څه چي د آزادخان د ماتي سبب سوه د هغه د متحدو قومندانانو د جملې څخه د یوه قومندان ناځواني او پر وعده باندي نه درېدل وه. هغه قومندان شهباز خان دنبلي وو او د هغي ډلي آذربایجانیانو مشري ئې کوله کوم چي په فتح علي خان افشار پوري تړلي وو. دی د خپل پوځ سره د قاجاري خان سره یو ځای سو، او د آزادخان نور ځواکونه ئې هم د ځان سره ملګری کړل چي ددې کار په پایله کي آزادخان ماته وخوړله. محمد حسن خان هم د خپلو ملګرو سره د محاصرې د ادامې له پاره وخوځېدی. سربېره پر دې چي د کومکي ځواکونو امېد موجود نه وو مګر یوسف خان هوتک بیا هم د حسن خان قاجار په مقابل کي څو ورځي مقاومت وکړ. بالاخره یوسف خان هوتک ولیدل چي هیڅ مرسته نه ورته رسیږي او په ډېر سخت حالت کي را ګیر دئ نو یې د دښمن د ځواکونو په مقابل کي د سیاسي تدبیر څخه کار واخیست. په ۱۷۵۵م کال د جولای په میاشت، ۱۱۳۴ د اسد پر اتمه یې د اُرومیه کلا د روغي جوړي له لاري تسلیم کړه، دی او دوه ډلي افغانان او اُزبک جنګیالی چي تعداد ئې څلور زره (۴۰۰۰) کسانو ته رسیده او همدارنګه د ټولو افغاني کورنیو سره چي تعداد تر څلور زرو (۴۰۰۰) زیات وو په ځانګړی احترام سره د مازنداران په لور وکوچېدل تر څو هلته میشت سي. په دغه ډول اُرومیه حسن خان قاجار ونیوله.

د اصفهان نیول د محمد حسن قاجارپه لاس

دې ټکي ته مو اشاره وکړه، کله چي آزاد خان د محمد حسن خان قاجار سره په آذربایجان کي په جنګ بوخت وو، کریم خان دغه موقع مناسبه وګڼله او اصفهان ئې ونیوی. په دغه وخت کي د اصفهان اوضاع ښه نه وه هلته قحطي وه او غله کمه وه، چي دا ستونځه خپله پر اصفهان د ډېرو حملو څخه پیدا سوې وه.

د ښار خلک اړوه چي د ښار د فاتحینو سره همکاري وکړي چي هر یوه کوښښ کاوه چي ځان له مخنی څخه د خلکو په سترګو کي ښه ښکاره کړي. خلک له دغه حالت څخه په تنګ راغلي وه، جان آر پیري اشاره کوي:

«د ۱۷۵۶م د مارچ په شلمه د محمد حسن خان له لوري یو استازی د نوروز د جشن په نمانځنه د اصفهان ښارته د کریم خان سره د لیدوله پاره ورغئ. ده د ځان سره ئې یو وړاندیز هم درلود، په دغه وړاندیزکي راغلي وه که چیري کریم خان د دربیم شاه اسماعیل پاچاهي چي د محمد حسن خان سره اوسېدی د ایران په هغه پاته برخه کي چي د محمد حسن خان تر واک لاندي ده په رسمیت سره وپېژني، نوبه ئې د ګرمسیرسیمو د بیګلربیګي (نایب الحکومه) په حیث ټاکنه ترتیب کړي، چي غیرله دې څخه دي بیا د ډیري لږي مهرباني توقع هم نه لري».[53]

کریم خان په دې شرایطو غیر له دې څخه د محمد حسن خان قاجار و غوښتنو ته د نه جواب وواېي بله چاره نه درلوده. کریم خان د خپل پوځ ډېره برخه له ځانه ناراضه کړې وه او ډېر هغه پوځیان چي دوه کاله مخکي ئې د پارس له ګرمسیرو سیمو د خدمت له پاره نیولې وه د خدمت د پرېښودلو غوښتونکي وه.

په دغسي بحراني اوضاعو کي او د محمد حسن‌خان د ضرب الاجل سرېېره، کریم خان په دې باندي وتوانېد چي خپل ناراضه پوځیان راضي کړي او د محمد حسن خان سره جنګ وکړي. د جګړې په درو څلور ورځو کي خلکو ډېر زیانونه ولیدل او تر ډېر فشار لاندي وه. کریم خان هم څواکونه ورو ورو له لاسه ورکړل او کمزوری سو او پوځیان ئې د ښار د باندي تیت او پرک سول. کریم خان نور ددې

[53] جان، ار پیري، تاریخ ایران بین سالهای ۱۷۴۷-۱۷۷۹م.(تهران:- ۱۳۶۵)ص:۹۴

توان نه درلود چي د محمدحسن خان د پوځ سره مقابله وکړي. د محمد حسن قاجار ځواکونو د اصفهان ښار محاصره کړ. محمد حسن خان قاجار څو ورځي د **"کاشان"** په شاوخوا کي تېرې کړې، ځکه چي کريم خان د جنګ توان نه درلود. حسن خان خپله بريا حتمي ګڼلې وه. کريم خان د محاصرې د زغملو توان په ځان کي نه ليدی، نو يوه ډله پخواني زند جنګيالي يې له ځانه سره ملګري کړل او د اصفهان له ښاره ووت او د ګُلون آباد په لور چي د يزد څخه ئې څو فرسخه فاصله درلوده وخوځېد. محمد حسن خان چي په کاشان کي وو په خپل مخ کي بل خنډ نه ليدی؛ ځکه چي اصفهان قاجاري ځواکونو محاصره کړی وو او کريم خان هم د ګُلون آباد په لور تللی وو. د ۱۷۵۶م کال د اپريل د مياشتي په اوله محمد حسن خان د کريم خان پاته کوچني ځواکونه مات کړل او هماغه ورځ ببېله دې چي له نور مخالفت او مقاومت سره م سي د اصفهان ښار
ته ننووت.[54]

د اصفهان نيول د آزادخان په لاس دوهم ځل

کله چي اصفهان د کريم خان د لاسه ووت له خپل دوه درې زره پلويانو سره يې د شېراز په لور شاتګ وکړ. لس ورځي وروسته د شېراز ښار ته داخل سو، د شېراز د ښار خلکو او پوځيانو د ندرخان په شمول چي تر اوسه پوري کريم خان ته وفاداره وه د هغه هر کلی وکړ. کريم خان د ندر خان سره د شېراز د ښار په ټينګښت لاس پوري کړ. په دغه وخت کي محمد حسن قاجار د اصفهان ښار پوره تر خپل واک لاندي راوستی وو، او پر هغه څه يې چي د کريم خان څخه پاته وه، چي هغه کم خاص څه نه وه، ځان مشغول کړی وو. د ځينو تاريخ ليکونکو د بيان پر اساس محمدحسن خان قاجار د اصفهان پر خلکو باندي ډېر درانه ماليات وضع کړي وه، د جلفاد ارمنيانو څخه ئې اته زره (۸۰۰۰) تومنه وغوښتل. ارمنيان د خپل کمزوري اقتصاد له امله ونه توانېدل چي ذکر سوی مبلغ پوره کړي او هغه ته ئې تسليم

---

[54] جان، ار پيري، تاريخ ايران بين سالهای ۱۷۴۷-۱۷۷۹م.(تهران:- ۱۳۶۵)ص:۹۵

کړي. د کلیساوو ټولي ذخیرې او زېورات ئې خرڅ کړل مګر بیا هم یاد سوی مبلغ پوره نه سو. دغه ډول د ټولني پر ټولو قشرونو ئې ظلم کاوه، له همدې امله د پناه وړنکو سیل د جلفا او اصفهان څخه د کرمان، خراسان، یزد او د عراق په لوري جاري سو.[55] حسن خان قاجار په اصفهان کي د خپل واک په موده کي په خپلو سترګو او پرېشانه فکر سره د آزادخان ټول حرکتونه او عملیات څارل. د ۱۷۵۶م کال د می په میاشت آوازه ګډه سوله چي آزاد خان د اصفهان د نیولو له پاره رشت ته پوځ استولی دی او د نوي حملې له پاره ځان چمتو کوي، خو دا یوازي یوه آوازه وه، ځکه آزاد خان د اصفهان خواته نه وو تللی. په هر صورت د حسن خان بېره او تشویش چي یوازي د آزادخان له لوري وو څه کم سو.[56] د ۱۷۵۶م د جون په میاشت محمد حسن خان پر شېراز باندي د حملې له پاره موقع مناسبه وبلله، نو د اصفهان حکومت یې امیرګونه خان ایرلوی افشار ته پرېښود او خپله ببله کوم مقاومته او خنډه د پارس ایالت ته داخل سو، خو دشېراز د نیولو له پاره ئې هڅي ناکامه سولې او ډېر ژر بیرته اصفهان ته ولاړ. دا ځل ئې اصفهان ته تګ یو بل علت هم درلود، هغه داچي خبر ورته راورسید چي آزادخان د اصفهان لورته راځي.

حسن خان قاجار ته خبر رارسېدلی وو چي آزادخان او فتح علي خان د یو غټ پوځ سره ترقُم پوري رارسېدلي دي. محمد حسن خان د ناچارۍ له مخي د شېراز څخه ډېر ژر ځان اصفهان ته ورساوه چي د اصفهان ساتنه وکړي. د ۱۷۵۶م د جولای د میاشتي په یوولسمه د خپل اته زره (۸۰۰۰) کسیز پوځ سره یو ځای اصفهان ته داخل سو. د نصیر خان لاري څخه ئې د شیراز د ساتني غوښتنه وکړه، د نصیر خان له لوري ئې غوښتنه ومنل سوه. نصیر خان د شېراز په لور حرکت وکړ خو مخکي له دې چي شېراز ته ورسیږي د آزادخان له لوري د حسن خان د ماتي ئې واورېدل او ددې پر ځای چي شېراز ته ولاړ سي بیرته داراب ته ولاړ.[57] سربېره پر دې

[55] جان، ار پیري، تاریخ ایران بین سالهای ۱۷۴۷-۱۷۷۹م.(تهران:- ۱۳۶۵) ص:۹۵

[56] هما ن، ص: ۹۶. ګلشن مراد

[57] جان، ار پیري، تاریخ ایران بین سالهای ۱۷۴۷-۱۷۷۹م.(تهران:- ۱۳۶۵) ص:۹۶

چي حسن خان د لسو ورځو په جريان کي په اصفهان کي وتوانېدی چي د اته لس تر شل زره (۲۰-۱۸) په شاوخوا کي جنګي لښکر آزادخان سره د جګړې له پاره چمتو کړي مګر بيائې هم د آزادخان په مقابل کي ماته وخوړله. د ماتي وروسته د کاشان په لوري وخوځېد. ويل کيږي چي دا ځل آزادخان څلوېښت زره (۴۰۰۰۰) جنګيالي لرل.

محمد حسن خان قاجار په دې پوهېده چي د آزادخان د پوځ سره د جګړې توان نلري، نو خپل ځواکونه ئې کاشان ته بوتلل او له هغه ځايه د کوه نمک د شرقي څنډي څخه يې د فيروزکوه او ساري خوا ته ځان ورساوه. ددې په مقابل کي آزاد خان خپل پرمختګ ته د اصفهان په لور ادامه ورکړه. آزاد خان د دوهم ځل له پاره په ډېر لږ وخت کي يعني د ۱۷۵۶م د اګست د مياشت په نيمايي کي په دې بريالی سو چي اصفهان ونيسي او د اصفهان پر شاهي تخت کښېني. په دغه ډول محمد حسن خان قاجار چي ځان ئې په ايران کي تر ټولو ځواکمن شخص باله د آزادخان څخه ماته وخوړه او تېښته يې وکړه.

د ګيتي ګشا د تاريخ خاوند، د اصفهان د نيولو پېښه د لوړ تفصيل سره ورته بيان کړې ده او په دې باور دی چي **"محمد حسن خان قاجار د آزادخان سره د مقابلي توان نه درلود او د آزاد خان بېره ئې هر ګړی په زړه کي وه، ددې خبري شاهد دا دئ چي حسن خان قاجار اميرګونه خان افشار په اصفهان کي پرېښود او په خپله د پوځ سره د پارس په لوري ولاړ.** [58]"

د نامي اصفهاني نظر بيا د جان آر پيري له نظره څخه بېل دی او وايي چي: **«حسن خان قاجار اصفهان ته ولاړ، اصفهان ته د ننوتلو وروسته ئې دا خبر واورېد چي آزاد خان عراق ته حرکت کړی دئ او وروسته له دې غواړي چي پر اصفهان حمله وکړي. له همدې امله حسن خان قاجار خپله توجه د دارالسلطنت څخه و کاشان ته واړاوله. دوې درې ورځې ئې په کاشان کي تيري کړي وې چي د آزادخان د پوځ مخکښان د قُم ښار ته ورسېدل. حسن خان قاجار ته خپل ځان د افغان پوځيانو په مقابله ضعيف او کمزوری ښکارېده هغه وو چي د**

---

[58] ميرزا محمد صادق موسوی اصفهانی (نامی): د ګيتی ګشا تاريخ، څلورم چاپ ۱۳۶۸ږ.

سیاه کوه له لاري د مازنداران په لوري وتښتېد».[59]

دوهم ځل له پاره چي آزادخان افغان د اصفهان د سلطنت پر تخت کښېناست نیت ئې نه وو چي د ډېر وخت له پاره په اصفهان کي پاته سي په چټکۍ سره ئې د اصفهان داخلي اوضاع سم کړه وروسته ئې پوځ چمتو کړ او د مازنداران (ایران شمالی خواته موقعت لري) د نیولو په نیت ئې د مازنداران په لور حرکت وکړ. په دغه سفر کي آزادخان د ګیلان په نیولو باندي بریالی سو. ګیلان په دغه وخت کي د امیرګونه خان افشار په واک کي وو، لکه څرنګه چي مخکي وویل سول امیرګونه افشار د محمد حسن خان قاجار لخوا د ګیلان په ساتلو ګمارل سوی وو. د آزادخان په راتګ سره امیرګونه خان افشار د مازنداران په لور وتښتېد او ګیلان آزاد خان ونیوی.

د ایران پرشمالي ایالتونو د آزادخان پوره و اکمني

لکه څرنګه چي مخکي یادونه وسوه آزادخان دا وار غوښتل د ایران پر ټول شمال باندي حاکم سي نو ئې په چټکۍ سره د شمال په لور حرکت وکړ اما دا چاره یو څه وځنډېدله چي علت ئې محلي اړودوړ وو.

د مثال په ډول آزادخان ته لازمه وه چي د یوې ډلي محلي جنګیالیو سره **فراهان** ته ولاړ سي او د حاجي طغان فراهاني کلا اطاعت ته مجبوره کړي. ډېره به په زړه پوري وي چي ددغه پیښي جریان په پوره ډول سره بیان سي، هغه داچي: کلونه کېږي چي د حاج طغان فراهاني لور د هغه قبیلې ریاست کوي، کومه چي ددې د پلار د قلمرو په حدودو کي اوسېږي او د کریم خان سره تقریباً شپږ کاله د جګړې په حالت کي وه او د هري ممکني لاري ئې کریم خان ته سر خوږی جوړاوه، بالاخر د حاج طغان فراهاني لور د آزادخان اطاعت ومانه. آزاد خان د محمد حسن خان قاجار له تقعیبولو لاس نه وو اخیستی او هغه وخت چي د حاج طغان د کلا په نیولو بوخت وو، فتح علي خان ئې په فېروزکوه کي د محمد حسن قاجار په

[59] نامي اصفهاني

تعقیبولو باندي ګمارلی وو. فتح علي خان په کاشان کي د محمد حسن خان مالونه او اسباب ونیول. آزادخان بیا په ډېر تلوار سره د **ورامین** له لاري سم شمال ته ولاړ او اراده یې کړې وه چي د محمد حسن خان قاجار د ځواکونو د شاتګ لار مخکي له دې چي هغوی ګردنې ته ورسیږي وتړي خو دا پلان ئې وځنډېدی، ځکه چي اوس د محمد حسن خان قاجار د خپل تره (یا د تره زوی) په مشري غوره ځواکونه په خپل واک کي درلودل. محمد حسن خان ددې ځواک درلود چي د فېروزکوه لاري او د البرز څخه نوري تېرېدونکي لاري وتړي.

محمد حسن خان قاجار خپل ځوی، محمد خان قاجار د **آمل** پر لاري وګوماری او نورو لاروته ئې هم ساتونکي واستول. ده خپله له یوه اندازه پوځیانو سره په علي آباد کي چي فېروزکوه د لاري پر سر پروت دی ځای ونیوی. د محمد حسن خان له نظره مازندران ته د رسېدو له پاره سمه لار همدا د فېروزکوه لار وه. حسن خان قاجار انګیرلې وه چي آزادخان به له دې لاري څخه مازندران ته راسي، ولې دده دغه انګېرنه غلطه وختله ځکه چي آزادخان بله لار انتخاب کړه او د هغه غرنۍ لار څخه ئې صرف نظر وکړ. آزادخان د **قزوین** غوره کړه.

په هر صورت د حسن خان قاجار لښکر په علي آباد کي څو هفتې د افغان ځواکونو سره د ټکر خوړلو په انتظار تیري کړلې. حسن خان په دغه باندي پرېشانه وو داسي نه چي آزادخان د البرز غرونو ته لاس رسی پیداکړي. آزادخان د ۱۷۵۶م کال د اکتوبر په میاشت خپل سرداران راوغوښتل او د فېروزکوه څخه راوګرځېدل د طالقان له لاري یې قزوین ته مخه کړه. په لومړي سر کي **ګیلان** ته متوجه سو، لکه مخکي چي هم یادونه وسوه ګیلان ئې ونیوی. د ۱۷۵۶م د دسمبر د میاشت په پای کي آزاد خان په دې باندي بوخت وو چي شمالي ایالتونه په خپل واک کي راولي او ددې موخي له پاره ئې کښتۍ د لښکر د لېږد رالېږد له پاره چمتو کړي.

عبدالعلي خان عرب مېش مست او شهباز خان دنبلي مخکي له مخکي د **رودسر**

نیولو او په لاره کې د درو د استقرار له پاره حرکت وکړ.[60]

آزادخان په ګیلان کې دوې میاشتې پاته سو، د دغه تم کېدلو علت د ژمي د سخت موسم رارسېدل وه. محمد حسن خان قاجار هم ژمی په آمل کې تېر کړ. آزادخان عبدالعلي خان عرب عامری د مازندران د لاري په ساتلو ګمارلی وو. عبدالعلي خان عرب په **رودسر** کې (هغه سیمه ده چي د لاهیجان څخه څلور فرسنګه فاصله لري) ټینګ مورچل جوړ کړی وو. همدارنګه خسروخان مکري د مورچل په شاته برخه کې د خپلو پوځیانو سره ځای نیولی وو. داسي نو د دښمن له پاره نامکنه وه چي له دې لاري راننوزي. همدغه تیاروالی د آزادخان د پوځ د بې پروایي سبب سو. محمد حسن خان له دغه موقع څخه استفاده وکړه او په ډېره چټکۍ سره ئې پر ګیلان باندي حمله وکړه. دغه حمله په داسي هوښیارۍ تر سره سوه چي د آزادخان د عسکرو څخه یو هم خبر نسو. عبدالعلي خان او خسروخان د بې خبرۍ له امله ماته وخوړله. د عبدالعلی خان او خسروخان مکري ماته په ګیلان کې د آزادخان د ماتي اسباب جوړ کړل ځکه چي هغوی په یو ډېر مهم کار کې غفلت کړی وو، یعني د جګړې اوله کرښه یې ونساتل سوای. له دې پېښې څخه وروسته محمد حسن خان قاجار خپل توجه بیا آذربایجان ته واړوله او یو ځل بیا د اُرومېه د کلا د نیولو تکل ئې وکړ. د اُرومیه د کلا د نیولو خیال د محمد حسن خان قاجار سره اوله موجود وو، له همدې امله وو چي آزاد خان یو ځل بیا په دوهم ځل لپاره اصفهان کې ونه ځنډېدی او ډېر ژر له اصفهان څخه ووت. اوس داسي معلومېږي چي د اصفهان څخه د آزاد خان د وتلو یوازنی علت همدا د محمد حسن خان قاجار نیت د آذربایجان په باره کې وو. څرنګه چي دغه راز یوازي له آزاد خان سره وو، نو له همدې امله خلکو د آزادخان د وتلو له پاره مختلف علتونه ښودل.

---

[60] جان، ار پیري، تاریخ ایران ۱۷۴۷-۱۷۷۹م.(تهران:- ۱۳۶۵)ص:۹۷-۹۸ موسوي نامي اصفهاني، ص: ۵۵-۵۶

په اصفهان کي د محمد حسن خان يو ځل بیا بری

د محمد حسن خان او آزادخان ترمنځ جګړې اتلس میاشتي رواني وې. په دغه اتلس میاشتو کي کریم خان ډېر او نهایي کوښښ وکړ چي د ایران داخلي سیمي ونیسي لکه د شیراز داخلي سیمي تر لوړو غرونو پوري، د ګرمسیر سیمي د خوزستان تر ساحلي دښتو پوري، دشتستان او د خلیج پارس بندرونه، بندر رېګ تر بوشهره پوري، بندر عباس او د نصیرخان تر واک لاندي کوهستاني سیمي. دا ټکی هم د یادولو وړ دی چي اصفهان د آزادخان د کال ۱۷۵۶م د جولای میاشت د عملیاتو وروسته د آزادخان د سردارانو لخوا اداره کېده. آزاد خان د اصفهان د اداره امیرګونه خان افشار، جعفر میرزا او طاهر سلطان ته سپارلی وه. وروسته له دې چي هغوی ئې د اصفهان د ساتلو له پاره وګومارل، دی خپله د حسن خان قاجار د حملې د مخنیوي له پاره د آذربایجان په لور وخوځېدی.

کله چي آزاد خان اُرومیه خواته روان سو، کریم خان، شیخ علي او د هغه ورور نظرعلي د پنځه زره (۵۰۰۰) جنګیالیو سره د اصفهان د بیرته نیولو له پاره ولېږل. امیرګونه خان ددوی په مقابل کي د ځواکونو د کمي له امله ماته وخوړله؛ کله چي شیخ علي خان پر امیرګونه خان افشار باندي بریالی سو، نو ئې خپل ورور نظرعلي خان د ګلپایګان او بروجرد د بیا نیولو له پاره ولېږه په همدغه وخت کي داسي آواز خپره سوه چي محمد حسن خان قاجار د شل زره (۲۰۰۰۰) پوځ سره د کرمانشاه له لاري غواړي د کریم خان پر پوځ حمله وکړي. په دغه آوازه سره د زندیه لښکر اراده سسته سوله.

وروسته دا معلومه سوه چي محمد حسن خان قاجار خپل ځوان زوی آقا محمد خان قاجار د با اعتماده مشاورینو او اته زره (۸۰۰۰) پوځ سره د تبریز د اداري له پاره ګمارلی دئ او دی خپله د تبریز څخه وتلی دئ. محمد حسن خان قاجار په عین وخت کي یو بل پلان هم درلود، محمد ولي خان ئې وګماری چي د ساوه د لاري پر مختګ وکړي او ده پخپله مستقیماً د خمسه له لاري پر همدان حمله وکړه. نظرعلي خان د شیخ علي خان ورور وکولای سول پر وخت د اصفهان څخه پر

شا ولاړ سي. د قاجاريانو دا دوې ډلي په سيلاخور کي سره يو ځای سولې او د شهباز خان د نبلي لښکرو هغوی ته نور هم ځواک ورکړ. دغه ډېر لوی ځواک برابر د اصفهان په لور وخوځېدی. شېخ علي خان د خپل کم لښکر سره ښار خالي کړ، خپل رئيسان ئې شېراز ته ولېږل او دی پخپله هم د دسمبر په نهمه د احتياط له مخي د اصفهان څخه ووت او دېرش زره (۳۰۰۰۰) پوځ سره د شېراز ښار ته ننووت.

د ۱۷۵۷م د دسمبر په پنځلسمه د قاجاري پوځ قومندان اصفهان ته د دوهم ځل له پاره داخل سو، يو څه وخت وروسته محمد حسن خان قاجار د اصفهان د ايالت واک په خپل لاس کي واخيست[61]

د محمد حسن خان قاجاروژل

محمد حسن خان قاجار د دوهم ځل له پاره بيا هڅه وکړه چي شېراز ونيسي خو ده د شېراز د محاصره کولو څخه کومه ګټه ونکړه او ماته ئې وخوړله، کريم خان خلګو ته د ډاډ ګېرني له پاره د ايران د ټولو ايالتونو څخه ليدنه وکړه او ځان ئې د ايران حاکم ياداوه. ديادوني وړ ده چي د کريم خان زند بری پر محمد حسن خان قاجار د افغانانو د زحمت له برکته وو. هغوی چي په آذربايجان کي د يوسف خان هوتک له ماتي وروسته د محمد حسن خان قاجار له پوځ سره يو ځای سوی وه، نن ورځ د کريم خان زند د زرنګۍ له امله د محمد حسن خان پوځ څخه را جلا او د کريم خان له پوځ سره يو ځای سول او محمد حسن خان قاجار ته يې ماته ورکړه. کريم خان زند بايد له ياده نه وای ايستلي چي دا افغانان وه چي په ۱۱۷۱هـ د شوال پر ۲۶، ۱۷۵۸م د جولای پر ۳ د شپې د شېراز د محاصرې ټينګي کرښي ماتي کړې او د کريم خان زند مرستي ته حاضرسول.[62] اما دا چي کريم خان زند ددغه خدمت او احسان جواب په څه ډول ورکوي ددې تاريخي پېښي بيان به بل ځای وسي. د لته د محمد حسن خان د وژني د څرنګوالي باندي رڼغېږو. هغه وخت چي آزاد

[61] جان ر پيری، د ايران تاريخ، تهران ۱۳۶۵، ص(۹۵)

[62] جان، ار پيري، تاريخ ايران بين سالهای ۱۷۴۷-۱۷۷۹م.(تهران:- ۱۳۶۵)ص:۱۰۷

خان د عراق په خاوره کې د ځواکونو په راټولو بوخت وو، محمد حسن خان قاجار په شیراز کې د ماتي سره مخ سو او کریم په کامیابۍ سره اصفهان ته ننووت، څرنګه چې ئې غوښتل د محمد حسن خان کار خلاص او یکسره کړي، نو ئې پارس خپل ورور صادق خان ته وسپاری او پخپله د اصفهان څخه تهران ته ولاړ او هلته ئې شیخ علي خان د مازنداران لورته ولیږی.

عبدالعظیم رضایی د ایران د لس زره کلن تاریخ مؤلف لیکي چی [63]. **"محمد حسن خان قاجار د استرآباد په جنګ کي د شیخ علی څخه ماته وخوړله او مازندران ته وتښتیدئ او کله چي یې غوښته د یوه پُله څخه تیرسي، آس یې غوزار سو او دده مخالف قاجارانو، چي دښمنان یې وو، برید پروکړ او سر یې ځیني پرې کړ او شیخ علی ته یې واستاوه چي هغه کریم خان زند ته په تهران کي ولیږئ".** جنرال سر پرسي سایکس هم وایي چي: **"کله چي حسن خان پر یوه پُله تیریدئ آس یې غوزار سو او د دښمنو قاجاریانو څخه، چي په ورپسې وو، د حسین خان دولو ورور برید پروکړ او ویې واژه او سر یې شیخ علی خان ته ولیږئ چي هغه کریم خان ته په تهران کي واستاوه".** د محمد حسن قاجار کار داسي پای ته ورسیدئ او د آزادخان او کریم خان تر ټولو ستر رقیب داسي له منځه ولاړ.

د کریم خان زند لخوا د افغانانو د قتل عام فرمان

مخکي مو یادونه وکړه چي د افغانانو د ښو خدماتو په مقابل کي د کریم خان له کارونو څخه بحث وکړو. اوس ئې وخت رارسیدلی دی چي د افغانانو د خدماتو په مقابل کي د کریم خان لخوا د زرهاوو بې ګناه افغانانو د وژلو او د هغه د چلند څرنګوالی وڅیړو. آزاد خان په عراق کي وو او د کُردي او آذربایجاني قومونو په منځ کي د ملګرو په راټولو بوخت وو.

فتح علي خان افشار او شهباز خان دنبلي چي پر اُرومیه باندي ئې د محمد حسن خان قاجار د بري اسباب برابر کړل لا تر اوسه پوري پر اُرومیه تسلط

[63] عبدالعظیم رضایی: د ایران لس کلنه تاریخ، تهران-اقبال ۱۳۶۳.

درلود، خو داسي معلومیږي چي د اصل خطر انتظار باید د مازندران د افغانانو څخه ولري.

د نادر افشار د مرګ وروسته افغانان، د ټولو هغو ډلو له پاره چي د ایران سلطنت ته ئې سترګي نیولي وې، غټ خطر ګڼل کېدل. په دغه موده کي افغانان سره پاشل سوي وه، ځیني د احمد شاه ابدالي سره کندهار ته تللي وه او ځیني د آزاد خان سره ملګري سوي وه. اما وروسته له دې چي په کال۱۷۵۷م کي آزاد خان د آذربایجان څخه عراق ته ولاړ او آذربایجان محمد حسن خان قاجار ونیوی، یوه اندازه افغانان د محمد حسن خان سره یو ځای سول خو دده (محمد حسن خان) له مرګ وروسته د کریم سره ملګري سول. د افغاني او بنیچه اي (هغه عسکر چه مالیه یې راتولوله) پوځیانو شمېر د کریم خان په پوځ کي د اوه زرو (۷۰۰۰) په شاه وخوا کي وو. کریم خان د زند د قلمرو ټولو پلویانو ته یو مخفي فرمان ولېږی چي ټول هغه افغانان ووژني چي د ایران په هرځای کي د پوځ په خدمت کي دي. دغه امر په شدت سره پرځای سو، په تهران کي شاهانه جشن (نوروز) ونیول سو او په ضمن کي ئې ټول افغانان ونیول او بیائې ووژل.

په مازنداران کي د افغانانو د وژلو له پاره علي خان شاهسون ګمارلی سوی وو. ندر خان ته هم وظیفه ورکړل سوې وه چي ټول د پوځ او نظام افغانان په مازندران کي قتل کړي، خو علی خان شاهسون دمستۍ په حال کي د افغانانو د وژلو نقشه فاش کړه نو په زرهاو افغانانو په جنګ ځانونه خلاص کړل او د استرآباد په لور وتښتېدل. د استرآباد له وژنو څخه هم دوه سوه (۲۰۰) افغانانو ځانونه وژغورل او د ګُرګان د رود خانې په لور ولاړه خو ډېره برخه ئې ووژل سول او یا هم په سیند کي غرق سول. په سمنان کي ذکي خان د زرو (۱۰۰۰) په شاوخواکي افغانان ووژل. د دوی له منځه یوه افغان قومندان د شېرعلي خان په نامه په چم ځان خلاص کړ او د قُم او کاشان ښارونو تې ځان ورساوه چي هلته لا تر اوسه د آزادخان د پوځ بقایاوي موجودي وې خو په هغه ورځ ونیول او ووژل سو.

جان آر پیري په دې باره کي لیکي:

"د کاشان په ښارکي یو افغان له خطره خبرسو او خپل یو دوست په سندوخ کي وساتئ، او دغسي د ښاره ووت او ځان ئې آزادخان ته چي په بغداد کي وو ورساوه. په تهران کي نژدې نه زره (۹۰۰۰) کسه افغانان ووژل سول، دغه قتلونه او وژني د کریم خان پر لمن تور داغونه دي او د کریم خان د بې رحمۍ تعصب او نفرت نښې دي"[64]

[64] جان، ار پيري، تاریخ ایران بین سالهای ۱۷۴۷-۱۷۷۹م.(تهران:- ۱۳۶۵)ص:۱۱۹

پنځم څپرکی

د آزادخان افغان ورستی ورځې

ولې آزادخان عراق ته ځي؟

اوس نو د ۱۱۷۳هـ، ۱۷۶۰م د پېښو بیانولو ته راورسېدو. په دغه کال چې نور د محمد حسن خان قاجار خبرې نه کېدلې، کریم خان دایران په مرکز کې اوسېدی. د یوه اړخه ئې زړه په قرار وو؛ خو له بله اړخه ډېر په تشویش کې وو، چې آزاد خان اوس هم کولای سي چې په زرهاو جنګیالي راټول او د ده سره ئې وجنګوي. په دغه وخت کې د کریم خان زند پام د ایران د شمال لور ته وو، په عین وخت کې آزادخان هم له عراق نه د ایران د نیولو اراده کړې وه.

اما په اخیرو ورځو کې کریم خان خپله توجه تهران ته اړولې وه او غوښتل ئې چې د تهران څخه نظامي اډه جوړه کړي چې ددغه نظامي اډې څخه د محمد حسن خان د پوځ د پاته شوو افرادو پر ضد چې لړ لړ په شمال کې لیدل کېده کار واخلي او یا د آزادخان مقابله وکړي چې په عراق کې اوسېدی، او د کُردستان او آذربایجان څخه یې لښکر راټولاوه.

کریم خان په اصفهان کې د ژمي له تېرېدو وروسته اراده وکړه چې په آذربایجان کي عملیات شروع کړي. د ۱۱۷۳هـ ق د شعبان په میاشت کې (۱۷۶۰م اپرېل) د خمسه څخه ووتی او د څو ورځو د تېرېدو وروسته د سلطانیه له لاري تبریز ته داخل سو. په دغه وخت کې د فتح علي خان افشار او شهباز خان دنبلي، چې د ازادخان د پخوانیو ملګرو څخه وو، د تبریز واک په لاس کې وو او تبریز ته ئې هیڅ بل څوک نه پرېښودل او هر رنګه دفاع له پاره چمتو وو.

کریم خان د زند ځواکونو په مشري د ښار پر ساتونکو ځواکونو چې مشري ئې فتح علي خان افشار او شهباز خان دنبلي کوله څوځلي برید وکړ مګر هر وار ناکامه سو. بالاخره د روژې د میاشتي په پنځمه، د ۱۷۶۰م د اپرېل د میاشتي په یوویشت یې ماته و خوړله او لاچاره د مراغې په لور ولاړ.

په مراغه کي کریم خان زند له سختو مقاومتونو سره مخ سو. د مراغې حاکم حاجي قاسم د خپل ورور حاجي محمد علي سره د سیمیز دعوی طلب پوځ په اتفاق د ښار دفاع کوله. کریم خان د مراغې ښار محاصره کړ، په هغه جنګونو کي چي

دښار په شا وخوا او نواحیو کي وسوه د ښار ساتونکي پوځ ماته وخوړله او کریم خان بریالی سو. کله چي حاجي قاسم او ورور ئې حاجي محمد علي محاصره سول نو ئې د کریم څخه د عفوي غوښتنه وکړه او بیرته د مراغي د ښار واک ورکړل سو.

خو د کریم خان نظامي موقعیت مناسب نه وو نو له همدې امله څومره چي مراغه په چټکی سره نیولې وه په هماغه سرعت سره ئې پرېښودله او بیرته تهران ته ولاړ. په دغه وخت کي د تهران ګرمي د زغملو نه وه. همدارنګه په تهران کي یو ساري مرض ګډ سوې وو چي د کریم ډېره برخه پوځیانو ئې نیولي وو، ځکه ئې د ۱۱۷۴ه د محرم د میاشتي په شپږمه چي د ۱۷۶۰م د اګست د اتلسمي سره سمون خوري د خپلو درباریانو په ملتیا تهران پرېښود.

کریم خان زند ددې وروسته په سلطانیه کي واوسېدی خو هلته هم ډېر پاته نه سو او یوازي څلور میاشتي ئې هلته تېري کړې. په دغه وخت کي د کریم خان په لښکر او قوم کي د بې اتفاقۍ نښي لیدل کېدلې. د سپټمبر د میاشتي په اولو ورځو کي کریم خان د ژمي د تېرولو له پاره قزوین ته ولاړ چي هلته د پسرلي په موسم کي د فتح علي خان افشار پر ضد د یوې کاملي حملې له پاره ځان چمتو کړي، لیکن آزادخان افغان په دغه چاره کي له مخکي خبر وو او غوښتل ئې چي پر فتح علي خان افشار باندي حمله وکړي.

تر دې ځایه لا دا نه ښکاره چي فتح علي خان افشار څوک دئ؟ هغه د افشار قوم یو نوموتی مشر وو، د نادر افشار په وخت کي ئې د پارس د قومندان لقب خپل کړ او په ۱۱۵۸ه، ۱۷۴۴م د اُرومیه حاکم وټاکل سو. کله چي د ابراهیم میرزا لښکر مات سو او د شاهرخ خان پلویانو تبریز ونیوی او د مهدي خان سره ئې ور پرې کړ، فتح علي خان افشار تبریز ته ولاړ، یاغیان ئې وځپل، د آذربایجان پر ټول ایالت مسلط سو او د لږ وخت وروسته د آزادخان سره یو موټی او د سیمې په حکومت ور سره شریک سو. فتح علي خان چي د نادر افشار په پوځ کي یې خدمتونه کړي وو وکولای سوای چي د نیول سوو سیمو د خلکو ملاتړ په بریالی توګه ځانته جلب کړي. ددې کار د تر سره کولو له پاره لومړي د محمد حسن خان سره یو ځای

سو، بیائې و غوښتل چې د ایالت حاکم سي نو خپل پخواني مشرئې پرېښود او د هغه اتحادیې د مشرتابه ادعا ئې وکړه چې ده خپله د هغه په جوړښت کي لاس درلود. شرایط داسي وو چې کریم خان ددې توان نه درلود، د آزادخان او فتح علي خان تر منځ د اختلافاتو څخه ګټه پورته کړي، ځکه چې د ده پوځ د ورپیښ مرض او د خمسه، ګیلان او مازندران د بغاوتونو له امله کمزوری وو.

دا وه ۱۷۶۰م کال په جریان کي د کریم خان حالات. لازمه ده چې په دغه موده کي د هوتکیانو د سلطنت د راژوندي کوونکي او د ایران د تخت لوی مدعي آزادخان د ژوند د پیښو څخه هم خبر سو چې په دغه موده کي ئې څه کول؟

کله چې آزاد خان د ۱۱۷۰ه، ۱۷۵۷م د دوبي په موسم کي د اُرومیه په جنګ کي ماته وخوړله، له دې ماتي وروسته د عراق او آذربایجان په خاوره کي د پوځ په راټولولو بوخت سو، تر څو د خپل پخواني سیال کریم خان زند سره مقابله وکړي. په دغه وخت کي آزادخان ډېر لږ پوځیان درلودل او بغداد ته ولاړ.

د بغداد په سفر کي، د سلیمان پاشا د ښځي د عادله خاتون (د احمد پاشا لور) په بلنه، د آزاد خان سره نه یوازي پوځیان ملګري وو

عادله خاتن د احمد پاشا لور

بلکه د هغه د حرمسرای دېري ښځې هم ورسره وې چي ددغه ښځو د جملې څخه د شاه اشرف هوتک پخوانۍ ښځه هم وه. دغه ښځې د لښکر په مخ کي رواني وې. د آزادخان افغان حرمسرای د احمد پاشا د لور د په بلنه د آذربايجان څخه د عراق خواته حرکت وکړ. آزاد خان غوښته چي خپل حرامسرای په بغداد کي تر عادله خاتون پوري ورسوي.

د ګُلشن مراد له نقله څخه عادله خاتون په مذهب باندي شيعه وه او د عراق د پخواني والي احمد پاشا لور او د هغه وخت د ناست حاکم سليمان پاشا ښځه وه.[65] آزادخان د خپلو پوځيانو او د لوی حرامسرای سره د عراق د والي سليمان پاشا د تاوده هرکلي سره مخ سو. سليمان پاشا مېلمه پالنه او احترام پر ځای کړل او يو د خواخوږۍ پيغام يې ورواستاوه چي په حرمسرای کي يې خوښي او هوساينه خپره کړله.

جان آر پيري ليکي: **"چي آزادخان يو ځل بيا د قره چورلو د کُردانو غرنيو سيمو ته شاتګ وکړ او د پنځو مياشتو په شا وخوا کي يعني د ۱۷۵۸م کال د جنوري ترلسمي پوري ئې خپل تګ بغداد ته وځنډاوه.او يو کال وروسته د افغان سردار او ملګرو يې، د محمد حسن خان د توقع پرخلاف، په بغداد کي هرکلی او ښه راغلی وسو".**[66]

د جان آر پيري روايت د آزادخان د سفر په هکله واضح او روښانه نه دي.

اول داچي سفر ئې د محمد حسن خان سره اړه نلري ځکه چي په دغه وخت کي محمد حسن خان ماته خوړلې وه. دوهم دا روښانه نه سوه چي له کومه وخته آزادخان د پنځو مياشتو له پاره شا تګ کړې دئ؟

په هر صورت په لار کي ،مخکي له دې چي بغداد ته ورسېږي، په اشنو کي د حکاري دلي ته ولاړ. هغوی يې هرکلی وکړ. حکاري په تُرکيه کي يوه غرنۍ سيمه ده چي

[65] نقل جان ار پيري از ګلشن مراد، ګلشن مراد، ص:۸۶-۹

[66] جان، ار پيري، تاريخ ايران بين سالهای ۱۷۴۷-۱۷۷۹م.(تهران:- ۱۳۶۵)ص:۱۲۳

د ایران او عراق پولو ته نژدې پرته ده. آزادخان مخکې له دې چې بغداد ته ورسیږي په کاظمین (د امام موسی کاظم او لمسي امام جواد زیارت په عراق) کې یو څه وخت پاته سو. سلیمان پاشا د بغداد والي چې خبر سو د هغه ئې ډېر احترام وکړ. د کاظم موسوي د لیکني سره سم په لوی اسلامي دایرة المعارف کې داسي راغلي دي:

"سلیمان پاشا د آزادخان او استازو ډېر درناوی وکړ او دی پخپله د آزادخان د احترام او حفظ حرمت له پاره کاظمین ته ولاړ او د ځان سره ئې بغداد ته راووست. له دې وروسته ئې ډېر پوځیان چې د موصُل، کِرکُوک، دیاربکر او کُردستان وه هغه ته ورکړل". [67]

آزادخان افغان په بغداد کې خپل ځواک زیات کړ. له دې وروسته ئې د آذربایجان د بیا نیولو اراده وکړه. په دغه وخت کې آذربایجان د هغه د پخوانیو متحدینو فتح علي خان افشار او شهباز خان دنبلي په واک کې وو. بالاخره په مراغه کې د هغوی سره جنګ واقع سو چې موږ به ئې په تفصیل سره بیان کړو.

د مراغه جګړه او د آذربایجان د بیرته نیولو د ازاد خان هڅه

پر آذربایجان باندي د آزادخان د حملې په اړه مختلف نظرونه سته. د یوه کمزوری روایت له مخه د بابل یوه کرملی کشیش داسي اتکل کړی وو چې آزادخان خپله غوښتل چې له دغه هڅو نه لاس واخلي او په بصره کې د سلیمان پاشا څخه یوه بېړۍ واخلي او کندهار ته ولاړ سي. خو داسي معلومیږي چې سلیمان پاشا غوښتل د خپل قلمرو د پراخوالي لپاره او په ایران کې د نوي ځواکمنانو په مقابل کې ترینه استفاده وکړي.[68]

د بابلي کشیش د اتکل څخه داسي معلومیږي چې آزادخان له جګړې نه نور ستړی دی او د جنګ شوق ورسره نسته خو د ځینو له انده دغه نظر ضعیف معلومیږي او وایي: **څرنګه چې آزاد خان په سیمه کې د افغانانو د قدرت د بیا**

---

[67] کاظم، موسوي، دایرة المعارف اسلامي، ج ۱ (تهران: مرکز دایرة المعارف، ۱۳۶۹.)ص: ۳۲۲

[68] جان آر پیري، همان همان ص: ۱۲۳.

ټینګولو اراده درلوده د هري ممکني وسیلې څخه ئې کار اخیستئ او لکه څنګه چي ئې موخه په ایران او افغانستان کي د یو لوی ځواک منځته راوستل وو له هیڅ ډول هڅو څخه ئې لاس نه اخیستئ. شاید کندهار ته ئې د تلو موخه همدا وه. په هر صورت آزادخان د عراق د والي سلیمان پاشا په همکاري په عراق کي د مُوصل، کِرکُوک او د دیار بِکر څخه درې زره (۳۰۰۰) کسیزه پوځ چمتو کړ او باور یې درلود چي آذربایجان ته د تګ په مهال به ډېر نور جنګیالي هم راټول کړي. له بله اړخه هَرکل د ګُرجستان پاچا ته د فتح علي خان او کریم خان له لوري خطر متوجه وو. هَرکل سلیمان پاشا ته پیشنهاد ولېږی چي د آزادخان سره، چي دده پخوانی متحد وو، د ده د همکاری او مرستي په باره کي وږغیږي. دغه وخت چي د ۱۷۵۹م د پسرلي موسم وو آزادخان له خپل کوچني پوځ سره د ایران په لور حرکت کړی وو او په دې باور وو چي د پاشا غرني تبعه به هم د ده ملاتړ وکړي.

دا هغه وخت وو چي آذربایجان د فتح علي افشار او شهباز دنبلي لخوا اداره کېده، یوازي څو میاشتي کېدلې چي دغه دوو خانانو له ماتي خوړلی خان (محمد حسن خان قاجار) څخه خپل حساب رابېل کړی وو. دوی د کریم خان له لوري نور د خطر احساس نه کاوه، له نوي سره ئې د خپل واک په غوړولو او ټینګولو باندي کار شروع کړی وو. دوی نه غوښتل چي یو ځل بیا په خپل واک کي کوم چاته برخه ورکړي. د آزادخان دغه پخواني متحدین چي یو وخت ئې د آزادخان څخه اطاعت کاوه اوس د آزادخان په مقابل کي ولاړ وو. هغوی د آزادخان د شل زره (۲۰۰۰۰) کسیزه پوځ سره مخامخ سول. د اټکل له مخي د ۱۷۶۰م د دوبي په موسم کي له دې نه مخکي چي آزادخان مراغې ته ورسیږي هغوي د **دیزجردوی** په کلي کي چي د مراغې له ناحیو څخه شمېرل کیږي مقابلې ته ور ووتل.

آزادخان د شرایطو پر اساس خپل د پخوانیو سیمو په نیولو کي هیڅ شک نه درلود. د اټکل له مخي د ۱۷۶۰م کال د دوبي په موسم کي د خپل غټ او ګډ پوځ سره چي تقریباً شل زره (۲۰۰۰۰) کُردان هم له هغه سره یو ځای سوي وو د تبریز په لور وخوځېد. مخکي له دې نه چي آزادخان مراغې ته داخل سي له هغه اتحادیې سره مخ

سو چې د خلکو، قومونو او آذربایجاني ډلو څخه جوړه وه او څلوېښت زره (۴۰۰۰۰) جنګیالی یې درلودل. دغه جنګیالي د فتح علي خان افشار او دنبلي خان په مشرۍ د جګړې میدان ته داخل سول چې په هغوی کې د امیرګونه خان ایرلوی افشار طارمي بنچه ای، نجف قلي خان دنبلي، علي خان شقاقي او کاظم خان قراچه داغی جنګیالي شامل وو.

آزادخان دخپل کم پوځ باوجود، د جنګ له پاره ښه تدبیر په کار اچولی وو، په داسي ډول سره چې افغاني او کُردي ډلي په ښي اړخ کي او اِیلیاتي ایراني جنګیالي چې محمود خان بابام د سلیمان پاشا زوی ئې مشري کوله په کیڼ اړخ کي واقع وو او د پوځ په زړه کي تُرکان ځای پر ځای سوي وو.

د مقابل طرف د پوځ ترتیب بیا داسي وو چې فتح علي خان او کاظم خان په ګډه د افشاریانو، قراچه داغیانو او نخجوانیانو سره د پوځ په زړه کي ځای پر ځای سوي وو. په ښي اړخ کي شقاقي کُردان او د امیرګونه خان افشار جنګیالي، چې بعضي مورخینو په نظر افغانان او تُرکان وو، ترتیب سوي وو. د فتح علي خان شاته توپخانه ځای پر ځای وه. اما آزادخان توپخانه نه درلوده. افغاني سردارانو جنګي عملیات له ښي اړخه پر سپرو باندي په برید سره شروع کړل، خو د دنبلي د ټینګو کرښو په مقابل کي ئې پرمختګ و نکړ.

امیرګونه خان د آزادخان د پوځ په ښي اړخ باندي حمله وکړه او په قدرت سره ئې مات کړ. فتح علي خان د پوځ د زړه څخه د توپخانې د اور په مرسته د آزادخان د پوځ پر زړه باندي برید وکړ خو آزادخان او د هغه ځانګړیو ساتونکو په پوره ځواک او شدت سره د فتح علي خان د پوځ پر زړه باندي حمله وکړه او هغوی یې مات کړل او دوه فرسخه د هغوی په تعقیبولو پسي ولاړل. هغه ګړی داسي معلومېدل چې آزاد خان جګړه ګټلې ده ځکه د دښمن د پوځ مرکزیت ئې له منځه وړی وو خو دغه بریا تر پای ته ونه رسېدله. د آزادخان هغه ځواکونه چې دښمن په تعقیبولو پسي تللي وه بیرته راوګرځېدل. جریان داسي وو چې شهباز خان دنبلي موقع تشخیص کړې وه، کله چې فتح علي خان افشار د پوځ په زړه کي ماته خوري، شهباز خان د هغه د ځای

ډکولو له پاره ورځي او پر آزادخان حمله کوي. د محمود بابان د کُرد د پلي ځواکونه تسليمېدل او يا هم تښتېدل پخپله د آزاد خان د پوځ له پاره غته ماته وه. د آزاد خان د پوځ هغه برخه چي د دښمن د پوځ په بې فايدې تعقيبولو پسي تللي وه بيرته راوګرځېدله او وئې ليدل چي ددښمن د پوځ شل زره (۲۰۰۰۰) کسه لا په خپل ځای پاته دي، اما د دوی پوځ مختلفو ډلو ماته خوړلې ده، نو د کُردستان په لور د شاتګ څخه بله لار ورپاته نه سوله.

په پايله کي د مراغې جنګ د فتح علي خان افشار او شهباز خان دنبلي په ګټه پای ته ورسېدی او د آزادخان افغان ځواکونه او ملګري د محمود خان بابان د تسليمېدو له امله مات سول. آزادخان له دې ماتي وروسته يو ځل بيا په ايران کي د قدرت د لاسته راوړلو له پاره په کرمانشاه کي هلي ځلي شروع کړې تر څو يو تازه دمه پوځ د فيلي لَرانو او همدان د خلکو څخه جوړکړي مګر موقع يې مناسبه ونه ليده او دا چاره ئې بل وخت ته وځنډوله خو د هغي ورځي له پاره ئې سخت انتظار کاوه.

دغه وخت آزاد خان يوه بله لار غوره کړه هغه دا وه چي د ديارلس سوه (۱۳۰۰) افغانی اتباعو او خپل حرمسرای سره يو ځای د بغداد څخه ووتی او د مُوصل، کِرکُوک، ګنجه او ايروان له لاري څخه ګُرجستان ته ولاړ چي هلته د هَرکل پاچا له ځانګړي هرکلی او احترام سره مخامخ سو[69]. هَرکل په ډېر احترام سره د آزاد خان حرمسرای ته په خپل دربار کي هوسا ځای ورکړ او دوه کاله ئې د هغوی مېلمه پالنه وکړه.[70]

---

[69] آزاد خان افغان د هرکل د خور سره واده کړی وو

[70] جان، ار پيري، تاريخ ايران بين سالهای ۱۷۴۷-۱۷۷۹م.(تهران:- ۱۳۶۵)ص:۱۲۵ روضت الصا ص:۳۱.

په ګُرجسان کې آزاد خان ته دکریم خان زند پېغام

کریم خان زند د آزادخان د کارونو څخه همېشه په تشویش کې وو کله چې هَرکل د آزادخان څخه هرکلی وکړ په دې سره ئې ډېر چُرت خراب وو او بېره ئې دوه چنده سوې وه. داښکاره وه چې آزادخان ورځ په ورځ خپل ځواکونه قوي کول او ډېرول. د هَرکل یو موټی کېدل د آزادخان سره هغه ته نوي قوت ورکړ. سربېره پردې د عادله خاتون او سلیمان پاشا همکاري چې له مخکې ئې د آزادخان د همکارۍ او مېلمه پالنې اعلان کړی وو آزاد خان ته پیاوړتیا ورکوله.

هَرکُل (ارکُل-هراکلیوس) د ګُرجستان بادشاه

کریم خان د آینده احتمالي خطراتو د لیرې کولو له پاره د آزاد خان سره د روغې جوړې پلان جوړ کړ. د همدې پلان د عملي کولو له پاره د شاملو خانانو څخه دوه نفره محمد زمان خان او عبدالغفار سلطان چې یو څه موده یې په ګُرجستان کې تېره کړې وه د دوستانه پیغامونه سره هَرکل او آزادخان ته ور ولېږل او غوښته یې چې آزادخان په روغه او جوړه باندې قانع کړي او بیرته ئې ایران ته راولي تر څو د ده سره په سوله کې یو ځای حکومت وکړي او د ده فکر آرام سي.

کریم خان خپل دغه آرزو ته د هَرکل پاچا په منځګړیتوب او همکارۍ سره

ورسېدی. د کریم خان لیک چې آزادخان ته ورسېدی او هَرکل پاچا هم منځګړیتوب شروع کړ، آزادخان د کریم خان لیک ته مثبت جواب ورکړ. ده، کریم خان، رښتینی او پر خبره ولاړ شخص ګڼی؛ نو یې وړاندیز ومانه او هَرکل هم ځانګړي ترتیبات نیولي وه او آزاد خان یې په ځانګړي ډول د ایران خواته رخصت کړ. کله چې په کال (۱۱۷۶هـ، ۱۷۶۲م) د کریم خان ځای ته ورسېد هغه یې تود هر کلی وکړ.

ایران ته د آزادخان په راتلو سره د کریم خان تشویش له منځه ولاړ او د شمال له لوري ببغمه سو. کریم خان آزادخان ته تر ټولو سردارانو په درنه سترګه کتل، د نامي اصفهاني د لیکني پر اساس چې لیکي:

آزاد خان د کریم خان زند په دربار کي

"آزاد خان د کریم خان د وخت پر ټولو نوموتو امیرانو لوړتیا درلوده. دی د زندیانو په پایتخت شیراز کي اوسېدی؛ ترڅو چې د کریم خان د مرګ نه دوه کاله وروسته، په ۱۱۹۵هـ،۱۷۸۱م کال کي وفات سو. د ده له وصیتونو څخه یو وصیت دا وو چې جسد ئې په امانت په شیراز کي ښخ سي او په مناسب وخت کي بیا کابل ته یووړل سي. خو د ده دغه وصیت د سیاسي بدلونونو له امله پرځای نسو". د نامي اصفهاني د لیکني پر اساس چې کاظم موسوي هم منلې ده د آزاد خان جسد په شېراز کي خاورو ته وسپارل سو او کابل ته نه دی وړل سوی. یوازي جان

آر پیري نظر په دې باره کي بېل دی، جان آر پیري لیکي:

"آزادخان د وکیل الدوله کریم خان له مرګه دوه کاله وروسته په کال ۱۱۹۵هـ/۱۷۸۱م کي وفات سو او جسد ئې د هغه په غوښتنه کابل ته یووړل سو او هلته ښخ دي". په دې باره کي د نامی اصفهانی نظر سم دی[71].

احمدشاه درانی او آزادخان افغان

د احمد شاه بابا د شخصیت او کارنامو په اړه څه ویل ضروري ندي ځکه چي

دی د معاصر افغانستان بنسټ ایښوونکی او په نړۍ کي یوه پېژندل سوې څېره ده، اما د احمد شاه بابا پېژندنه د آزاد خان د هم عصره تاریخ لیکونکو له نظره د آزاد خان د شخصیت په پېژندنه کي مرسته کوي. نو دا لازمه ګڼو چي دلته د تاریخ د مؤرخینو د نقل قول پر اساس د احمد شاه بابا په باره کي په لنډ ډول سره څه ووایو تر څو د آزاد خان موقف په افغانستان کي لوستونکي په ښه ډول درک او وپېژني. د یادولو وړ ده چي د معمول سره سم غیر افغاني مؤرخینو، په ځانګړې ډول ایراني مؤرخینو د افغاني تاریخي شخصیتونو ډېر لږ توصیف کړی او د هغوی په

[71] میرزا محمد صدیق موسوی. تاریخ ګیتی ګشا در خاندان زند-تهران انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۳ ص ۱۲۲.

باره کي لږ حقیقت بیان کړی دئ؛ مګر ددغه دواړو افغان تاریخي شخصیتونو په اړه اکثره ریښتني ایراني مؤرخینو هغوی په نېکۍ سره یاد کړي او د هغوی صفت ئې کړی دئ

په ۱۷۳۸م کي نادر افشار کندهار ونیوی، دغه وخت احمدشاه ابدالي ۱۶ کلن وو. کله چي شلو کالو ته رسېدلی وو د نادر افشار د پوځ له افسرانو څخه وو، آزاد خان په دغه وخت کي ۳۲/۳۰ کاله عمر درلود او د نادر شاه د پوځ د خپلواکو او مهمو قومندانانو او افسرانو له جملې څخه وو چي یوه ډله افغاني ځواکونه ئې رهبري کول. آزاد خان په دغه وخت کي نادر افشار ته د همکارۍ لاس ورکوي مخکي ذکر سول چي د آزادخان افغان نوم او یا د هغه کړني او اهداف د ایران د تاریخ سره یو ځای دي. هغسي چي احمد شاه بابا په افغانستان کي افغاني امپراتوري جوړه کړه، ده د ایران خلک پر ځان راټول کړي وو او د ایران د تخت او سلطنت غوښتونکی وو، ددې پر اساس دا ضروري او لازمه ده، چي په سیاسي او اجتماعي برخه کي ددغه غیرتمن افغان د لاسته راوړنو د تشریح کولو له پاره د نادر افشار د دورې څخه وروسته د ایران تاریخ ته لنډه کتنه وکړو.

د هغه ایراني مؤرخینو د آثارو مطالعه چي افغان تاریخي شخصیتونو ته ئې اشغالګر ویلی دئ، هم لازمه ګڼو. دا کار کله کله د واقعیتونو څخه پرده پورته کوي او لوستونکي آخیري قضاوت ته پرېږدي. مثلاً محمد آصف رستم الحکما، د مشهوره کتاب "رستم التواریخ" لیکونکی چي د آزاد خان په وخت کي اوسېدی، په خپل کتاب کي د افغاني شاهانو لکه آزادخان افغان، شاه اشرف هوتک او شاه محمود هوتک صفتونه کړي دي او هم ئې د هغوی په باره کي بد ویلي دي، صفتونه ئې په دې کړي دي چي له حقیقت څخه سترګي نه پټیږي او بد یې په دې یاد کړي دي چي هغوی افغانان وو نه ایرانیان. په هر حال احمد شاه بابا هم یو له هغو کسانو څخه وو چي د نادر افشار له مرګ څخه وروسته ئې د خپلواکۍ بیرغ پورته کړ، د معاصر افغانستان بنسټ ئې کښېښود او د ایران د سلطنت غوښتونکی وو.

معاصر مؤرخین د احمد خان ابدالي په اړه لیکي چي د احمد خان نیکونه په ملتان کي اوسېدل او دی همالته زېږدلی دی د ځینو پیښو په اساس له خپل پلار محمد زمان خان سره کندهار ته او له هغه ځایه هرات ته تللئ او هلته میشت سوی دئ. څه موده وروسته دی او ورور ذوالفقار خان د هوتکیانو (شاه حسین هوتکی) لخوا ونیول سول او په کندهار کي بندیان ول تر هغې چي نادر افشار کندهار ونیو او دوی یې له زندانه راوایستل او احمد خان یې، د مهربانۍ له مخې، د مازنداران مامور کړ. احمد خان نادر افشار ته وړ او مناسب کارونه وکړل او همېشه به د نادر د پوځ په صفو کي وو او نادر له ده ډېر خوشحاله او راضي وو. په اکثره مجلسونو کي یې خپلو امیرانو او خدمتګارانو ته ویل: **په ایران، توران او هندوستان کي ما د احمد خان غوندي د غوره اعمالو او افعالو لرونکی سړی نه دی لیدلی**. احمد خان د ابدالي قوم له درې تر څلوره زره سپرو سره د نادر خیمه او حرم ساتنه کوله، څنګه چي د لوی انسان نښي پکښي وې یوه ورځ نادر ورته وویل: **په تاکي د سردارۍ نښي سته او له ما وروسته به د پاچاهی پر تخت کښېنې**.

دایرة المعارف فارسی د آزادخان افغان او احمد خان ترمنځ یو ډول رقابت ته اشاره کوي او داسي ښکاري چي د ایراني مؤرخینو په اثارو کي دغه اختلاف ددغه دوو افغان قامونو ابدالي او غلجي قبیلو تر منځ د شته اختلاف څخه سرچینه اخلي. مجمل التواریخ هم د آزاد خان افغان او احمد خان ابدالي ترمنځ اختلاف ته اشاره لري او لیکي: **"آزاد خان له غلجي قبیلې څخه دی چي د ابدالي طایفې سیال بلل کیږي. ده اراده درلوده چي له خپلو خوانینو او لښکر سره د آذربایجان د ولایت تر نیولو وروسته عراق ته ولاړسي او د عراق لښکر له ځان سره متحد کړي او بیا خراسان ته مخ کړي او هلته احمد شاه ابدالي مات کړي او پر احمد شاه د بریا وروسته د پادشاهۍ پر تخت کښېني خو دغه کار وځنډېدی ولي چي په آذربایجان او نورو ولایتونو کي په جنګ او وژنو بوخت پاته سو"**.

د آزاد خان افغان مړینه

لکه څرنګه چې مخکې ذکر سول په اسلامي دایرة المعارف کې راغلی دي چې آزادخان له ایراني مشرانو سره له ډېرو جګړو او مېړانو وروسته، بالاخر ۱۱۵۹هـ/ ۱۷۸۱م د کریم خان له مرګ څخه دوه کاله وروسته د ۷۶ کالو په عمر د خناق په ناجوړي له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او جنازه ئې په شېراز کښې خاورو ته وسپارل سوه. که څه هم ده وصیت کړی وو چې جنازه ئې کابل ته ولېږل سي خو د سیاسي عواملو له کبله دا کار عملي نسو. که څه هم د آزادخان ژوند د هغه سیاسي سیالانو ته د زغم وړ نه وو، د ده مرګ هم ډېر خلک د غم پر ټغر کښېنول. هغه وخت د خراسان خلک په دوو ډلو وېشل سوي وو، ځیني د آزاد خان د مرګ غمجني پیښې ته خوشحاله وو دا هغه کسان وو چې آزاد خان ئې د خپل قدرت له پاره خطر ګڼی، خو بل اړخ ته بیا هغه خلک چې د آزاد خان پلویان وو په مرګ باندي یې غمجن سول.

آزاد خان افغان او احمد شاه ابدالي په اتلسمه پېړۍ کې د اولس کالو د عمر په توپیر سره اوسېدل که چیري د احمد شاه ابدالي زوکړه په کال ۱۷۲۲م او د آزادخان دا په ۱۷۰۵م کې سوې وي نو احمد شاه بابا له آزاد خان څخه اولس (۱۷) کاله په عمر کم دی. دغه دوو مشهورو افغان حکمرانانو په دوو جلا ستراتیژکو منطقو کې قرار درلود. د ډېرو په فکر آزادخان او احمد شاه بابا په خپل ژوند کې یو له بله سره نه دي مخامخ سوي، بېله شکه په هیڅ تاریخ کې د دوی دوو په منځ کې د دښمنۍ یا همکارۍ ذکر نه دی سوی. دواړو خپل ژوند دارنګه تېر کړی چې یو له بله سره ئې جنګ یا همکاري نه ده کړې. د تاریخي متونو له قوله کله چې آزاد خان د کریم خان زند څخه ماته وخوړله او دغه خبر احمد شاه بابا ته ورسېدی، احمدشاه بابا دوه ګوني احساسات لرل: داچې د هغه تر ټولو لوی سیال ماته خوړلې وه د خوشحالۍ احساس ئې کاوه او د بله پلوه ځکه خواشینی وو چې یو تاریخي او سیاسي شخصیت لرونکی افغان ماته خوړلې وه.

داکتر ګنداسنګ د دُراني احمد شاه د کتاب لیکوال دا پېښه داسي بیانوي:

"احمد شاه ته د آزادخان ماتي يو غبرګ او مخلوط احساس پيدا کړيعني له يوې خوا بېغمي او بله پلوه خواشيني. د زند زياتېدونکی زېرمي او ستري قوې د ده د شمال لوېديځو قلمرونو له پاره ستر خطر پيداکولای سو؛ خو د پارس خلک په خپل ملک کي د رغاوني په سختو کارونو اخته وو چي په هغه کي د خپل سلطنت جوړولو خيال هم شامل وو، نو هيڅ کله ئې هڅه ونه کړه چي افغانستان ونيسي او افغانان زور ازمايلو ته وپاروي"[72]

د آزادخان شکست د احمد شاه بابا له پاره له يوه اړخه ضايعه وه ځکه چي آزاد خان و پردويو ته د افغانانو تاريخي قوت وربښکاره کړي وو او له همدې سببه د افغانستان د خاوري د ښمنانو پر افغانستان باندي د حملې کولو جرأت نسواى کولاى. د ګنداسنګ د ليکني په تائيد ښاغلی قدرت الله حداد په خپل کتاب د پښتنو لرغونی تاريخ کي داسي ليکي: **"کله چي احمد شاه بابا د آزاد خان په شکست خبر سو، ډېر خفه سو. د احمد شاه بابا دوه ګونی حالت وو؛ خواشينی په دې وو، چي يو مېړنی افغان مات سوی دئ او خوشحال په دې وو چي يوازنی حريف ئې مات سو."** ددغه تاريخي ټوټې په بيانولو سره په دې باندی پوهېږو چي د پرديو مداخلې څرنګه ددغه دوو قومونو ترمنځ د اختلافاتو سبب سولې او دغه دوې قبيلې په داخلي شخړو اخته سولې. ښايي کندهار ته د آزادخان د تلو علاقه هم د دې له پاره وه چي وکولای سي د افغانانو ترمنځ يوځل بيا يووالی راولې او د خپلو نيکونو د حکمرانۍ مرکز بيا احيا کړي. دا پخپله يو علت دی او کولای سو په څنګ کي ئې نور علتونه هم پيداکړو. څرنګه چي آزادخان غوښتل داسي يو دولت منځ ته راوړي چي له ايران، هندوستان او افغانستان څخه جوړوي نو ددغه هدف د لاسته راوړلو له پاره ضروري وه چي د افغانستان د خاوري تاريخي مرکزونو ته لکه کندهار او غزني ته سفرونه وکړي. د دې حقيقت څخه داسي ښکاري چي آزادخان هيڅ وخت د احمد شاه بابا سره د جنګ اراده نه درلوده.

---

[72]ډاکټر ګنداسنګ. درانی احمد شاه،(کابل: مطبعه اسد دانش، ۱۳۶۶) ص: ۲۰۲.

د آزادخان افغان موخې

آزادخان د خپلو موخو د لاسته راوړلو له پاره هڅې کولې، د مؤرخینو د لیکنو څخه ښکاري هغه د داسې موخو له پاره هڅې کولې چې تر افغانستان لوړې وې. په یو بل روایت د هغه موخې په افغانستان کې نه خلاصه کېدلې، لکه څرنګه چې هندي مؤرخ ډاکټر ګنداسنګ هم دې باره کې په خپل کتاب (احمد شاه دراني) چې په پښتو ژباړل سوی دئ لیکي:

"..... په دغه خبرې پوهېدل په زړه پورې ده چې څنګه د غلزیانو د قبیلې د آزادخان افغان قدرت چې د پاچاهۍ له پاره ئې خپل مقاصد اعلان کړی وو، شنډ سو او د احمد شاه د امپراتورۍ په خلاف وېره له منځه ولاړه". ګنداسنګ د افغانانو تاریخ د کتاب، لیکوال فرایر(Fryer)، صفحه(۸۲ -۸۳) څخه نقل قول کوي او لیکي چې فرایر وایي: **"آزادخان د خپل ملت تر نورو مشرانو ډېر کلک، زړه ور او منور سړی وو، د ده عدالت، د برابرۍ افکار او له شیعه ګانو څخه د ده پلوي سبب شول چې زیات شمېر پارتیزان کسان د ده به شا وخوا راغونډ سي. څنګه چې ده خپل زیاتېدونکی قدرت ولید نو په ښکاره ئې د عراق، خراسان او حتی د افغانستان د نیولو هدف اعلان کړ او وې ویل چې احمد شاه له دې د پاره باید خلع سي، چې یو غاصب دي او فکر یې کاوه چې پاچاهي د غلزیو د قبیلې په یوه مشر پورې اړه لري، خو د ختیځ لورته د ده حرکت د کریم خان زند له خوا خنډ سو.".**[73]

تاریخي شواهد داسې ښیي چې آزادخان او احمد شاه بابا یو دبل په مقابل کې نه دی درېدلی او هیڅ برخورد ئې نه دی سره کړئ.

ولې د افغانستان په تاریخ کې د آزادخان یادونه نه ده سوې؟

مخکې له مخکې د یادوني وړ ده چې متأسفانه د افغانستان په تاریخونو کې تر اوسه پورې د آزادخان یادونه نه ده سوې. آزادخان د افغانستان په تاریخ کې له

[73] ډاکټر ګنداسنګ، درانی احمد شاه. (کابل: اسد دانش، ۱۳۶۶) ص:۱۹۹.

میرویس نیکه، شاه محمود او شاه اشرف هوتکی څخه وروسته په خپل قوم کې تر ټولو لوی شخصیت دی. د آزاد خان په باره کې چې څه لیکل سوي دي غیر افغاني تاریخ لیکونکو په ځانګړې ډول ایرانیانو لیکلي دي. ایراني لیکوالان او مؤرخین هغه د یوه غلجي افغان په حیث پېژني چې په ایران کې ئې سلطنت کړی دئ، او د صفویانو مرکز اصفهان ئې خپل پایتخت ټاکلی وو. سربېره پر دې چې افغان او ایرانی لیکونکو په ښو یاد کړی دئ، خو دا ښکاره خبره ده چې ایرانیان به آزادخان د هغه ایراني سیالانو په مقابل غوره ونه بولي او آزادخان په باره کې به ټول تاریخي حقایق بیان نه کړي. غربي سرچینو هم له ایراني سرچینو څخه اخیستل سوي معلومات تکرار کړي دي.

د امریکایي لیکوال جان آر پیري په کتاب کې چې د آزادخان په باره کې څه راغلي دي د ایراني مؤرخینو څخه رانقل سوي دي. د روسي، ګُرجستاني، تُرکي او آذربایجاني مؤرخینو آثار، چې ددوی په خپلو ژبو لیکل سوي دي، تر اوسه پوري مطالعه او څېړل سوي نه دي.

په مسکو کې یو ځوان افغان لیکوال د محمد طاهر کاڼي په نامه وایي چې د مسکو په کتابتونونو کې د آزادخان د تاریخ په هکله ډېر آثار موجود دي. همدارنګه د فرانسې او تُرکیې په ملي آرشیفونو کې اسناد موجود دي چې باید مطالعه سي او تر خلکو پوري ورسیږي، د اصفهان په موزیم کې د آزادخان د پاچاهۍ سکه، فرمانونو او تصویر موجود دي چې باید تر څېړني او مطالعې لاندي ونیول سي.

د افغانستان د معاصر لیکوالانو له جملې څخه لیکوال او څېړونکي محترم څېړنوال حبیب الله رفیع هم په پښتو ژبه د آزادخان په باره کې اسناد لري چې امید دي ډېر ژر د آزادخان په اړه تکمیل او چاپ سي. همدارنګه آغلي مبینه میوند خپل مونوګراف د آزادخان په اړه د کابل پوهنتون اجتماعي علومو پوهنځی د تاریخ په څانګه کې تکمیل کړ چې هغه هم په پلان کې ده چې چاپ سي.

ولې پر دې باندي ډېر ټینګار کیږي چې موږ افغانان د خپلو افغانانو د تاریخ او شخصیتو په اړه خپله یو څه ولیکو ددې پر ځای چې د پردو لیکني مطالعه کړو؟

حقیقت ښکاره دئ چي پردي تاریخ د خپل ملي او سیاسي ګټو پر اساس ويني، هر هغه څه چي ئې خوښ وي هغه ليکي. زموږ ګاونډيان همېشه زموږ تاريخ او افتخارات خپل بولي او په هغه باندي وياړي. ځيني غربي ليكوالان هم پټي سترګي ببله علمي څېړنو زموږ د همسايګانو د ليكنو څخه اخيستنه كوي. د ډېر افسوس ځای دا دی چي يو څه وخت مخكي په انګليسي ژبه د افغانستان د تاريخ په اړه ډېر لږ آثار پيداكېدل بې له انګريزي (بريتانوي) ليكوالو د آثارو څخه. تاسي خپله فكر وكړی چي هغوی به په دوو اخري پېړيو كي د افغانانو سره د دريو ناكامو جګړو په درلودلو سره د افغانانو د تاريخ په هكله څه ليكلي وي؟

لكه څرنګه چي په شروع كي وويل سول دغه اثر هم ډيري تشي، تېروتني او كمی لري چي ډېرو علمي څېړنو ته ضرورت لري، دغه كتاب په ډېر تلوار او لږ وخت سره راټول او د تكميلېدو وروسته چاپ سو. هيله ده چي ددغه اثر تشي، تېروتني، او كمی د نورو پراخو څېړنو، سيمنارونو، كنفرانسونو، او علمي او تاريخي ناستو په جوړولو سره اصلاح سي.

بهتره به داوي چي په دغه برخه كښي د سيد جمال الدين افغاني وينا ته غوږ ونيسو، څرنګه چي قدرت الله حداد په خپل كتاب كي راوړي:

"افغانان هر ميدان په اتفاق ګټي او په نفاق ئې بايلي. دی وايي: كه موږ د ميرويس، محمود، اشرف او آزادخان لاربښووني عملي كړي وای تل به بريالی وو".

سيد جمال الدين افغان په تتمة البيان في التاريخ الافغان كي داسي ليكي:

"افغانان په ايران كي يو داسي د خپلواكی بيرغ جګ كړي چي روسانو او عثماني دولت ته ماته وركړي. هغه مهال د خپلواكی بيرغ كښته سي چي دوی د نفاق لاره ونيسي او ونه سي كولای د شاه اشرف، شاه محمود او آزادخان افغان لاربښووني تر سره كړی.[74]"

---

[74] حداد، قدرت الله، د پښتو لرغونی تاريخ كي رڼاوي، ص:۵۲.

ضميمه

(Appendix)

آزادخان بابا

کله چي نادر افشار په ۱۷۳۷م کال په خراسان کښي قدم کښېښود، په دغه وخت کښي آزادخان یو ۳۲ کلن او تازه دمه ځوان وو لیکن د هوتکیانو او ابدالیانو تر منځ د کشمکش او شخړو له امله سرګردان وو. نادر افشار د دوی تر منځ د بي اتفاقۍ تخم کرلی وو او د دوی له بې اتفاقي څخه ئې ګټه اخیستله. د ابدالیانو او غلجیانو تر منځ بې اتفاقي تر هغه اندازې پوري رسېدلې وه چي د هرات تسلیمول ئې اسانه کړي ول او پر دې سربېره ئې په ایران کي د هوتکیانو پر دولت د حملې زمینه برابره کړې وه.

د آزادخان موقف، په هغه وخت کي چي د هوتکیانو دولت له منځه ځي او نادر افشار راپورته کېږي، ډېرو څېړونو ته اړتیا لري. د هغه لسو کلونو په جریان کي چي نادر افشار په ایران کي راپورته کېږي او په ۱۷۳۷م کي کندهار ته داخلېږي، آزاد خان یو هوښیار عیار ځوان وو او عمر ئې په دغه دوره کي د ۲۰ بیا څخه تر ۳۲ کلونو پوري وو داچي په دغه موده کي دی چیري وو تر اوسه پوري کره تاریخي اسناد نسته، د لاسته راغلو اسنادو څخه داجوتیږي چي په اصفهان کي د شاه اشرف هوتک د واک په اخري ورځو کي سیدال خان ناصر د شاه اشرف د جنرال په حیث مقاومت کاوه، آزادخان د سیدال خان او هوتکیانو له کورنیو سره جنګي مرستي کولې لکه څرنګه چي د شاه محمود هوتک خور بي بي زینب له شعرونو څرګندیږي.

په ډیرو سرچینو کي بیا داسي راغلي کله چي نادر افشار کندهار ته ورسېد، آزادخان د کابل په شا وخوا کي له هغه سره یو ځای سوی دئ.

تر قره باغ پوري چي د غزني په ۱۲ کلیومتري کي واقع دی نادر افشار ته هیڅ مشکل پېښ نه سو، د نوراله لارودي د لیکني پر اساس نادر په ټوله لار کي د افغانانو سره ښه چلند کاوه؛ ځکه چي نادر غوښتل په ایران او افغانستان کي یوه لویه امپراتوري جوړه کړي چي مرکز یې خراسان وي. داسي ویل کېږي چي نادر د

حنفي مذهب پیرو وو نو د افغانانو سره یې چې اکثریت یې د حنفی مذهب پیروان وو د جنګ اراده نه درلوده.

د نادر پوځ د غزني د کار خلاصېدو وروسته د کابل په لور و خوځېد نادر خپل یوه اندازه پوځیان په غزني کې پرېښودل او دی پخپله کابل ته ولاړ. نادر مخکې له دې چې د غزني څخه د کابل په لور حرکت وکړي خپل یوه اندازه پوځیان د هزاره جاتو د سیمو لکه دایکندي، چغتو، دایزنګي او نورو سیمو د ځپلو او لوټولو له پاره و ګمارل. په هزاره جاتو کې د نادر د پوځیانو تلاښ نتیجه ورنکړه او یوازې دومره یې وکولای سوای چې یوه څه ماشومان او سپین ږیري له ځان سره بوزي.

آزاد خان په دغه وخت کې ۳۳ کالو په عمر یو زړه ور او خپلواک ځوان وو او یو لوی پوځ یې تر فرمان لاندې وو. ویل کیږي چې نادر افشار سره به یې مخکې لا سوله کړې وي. خو په هر صورت هغه له خپلو ډېرو پلویانو سره چې اکثره یې غلجي پښتانه وو د ایران په لور ولاړ او د اصلان خان سره یې د آذربایجان حکومت خپل کړ.

دا معلومه نده چه د نادر او د هند بابري حکومت تر منځ جګړو کښې آزاد خان د نادر د لوري پلوي کړې ده که نه؟. د هغه (آزاد خان) د مشر ورور **بهادرخان** نوم هم په تاریخ کې ذکر سوی دئ او په کابل جنوب خوا کې د هغه په نامه یوه کلا سته چې د **بهادرخان کلا** ورته وایي.

د بي بي زینب پښتو اشعار شاهدي ورکوي چې آزادخان له اوله سره د نادر پلوي نه کوله ، داسي ویل کیږي کله چې نادر د کندهار څخه د غزني په لور حرکت وکړ په لار کې یې د خلکو سره ښه سلوک کاوه له همدې امله د کندهار او غزني پر لار پرتو خلکو چې اکثره یې پښتانه وو د نادر افشار سره جنګ ونکړ او د غزني او کابل دفاع یې ونکړه، لوی علت دا وو چې نادر د هند د نیولو اراده کړې وه او د افغانانو بالخصوص پښتنو هم دا هیله وه چې په غزني او کابل کې د بابري حکومت واک پای ته ورسیږي.

د نادر افشار سره د آزاد خان د جګړې د نه کولو یو بل علت دا هم وو، چې نادر افشار د سني مذهب پیرو وو او پر افغانانو په ځانګړي ډول ابدالي او غلجي پښتنو باندي یې باور درلود او همدې امله یې پر آزادخان هم باور کړی وو او د ایران خاوره تر آذربایجان او ارمنستان پوري هغه ته ور پر ایښې وه.

نادر افشار د کابل تر نیولو وروسته هندوستان ته د تګ اراده کوي او آزادخان د ایران په لور ځي. داهم باید زیاته سي چي د افغانستان په مشرقي سیمو کي د نادر افشار د پرمختګ یو بل علت دا وو چي پښتنو د هند بابري حکومت څخه نفرت درلود او حاضر نه وو چي دفاع یې وکړي. کله چي د نادر پوځ د افغانستان د مرکز او مشرق په لور حرکت کاوه د ابدالیانو او غلجیانو پوځ د هغوی په مخ کي روان وو. ځیني په دې عقیده دي چي د نادر په لاس د کابل د نیولو په وخت کي (۱۱۵۰هـ /۱۷۳۷م) آزادخان افغان له خپل غټ غلجي پوځ سره د نادر له پوځ سره د همکارۍ له پاره یو ځای سوی او له هغه وروسته ایران ته تللی دئ او د نادر افشار تر مرګه پوري یې پر آذربایجان حکومت کړی دئ. د کاظم موسوی له انده آزادخان په ۱۱۵۰هـ ۱۷۳۷م ایران ته راغلی او د امیر اصلان خان قرقلو د نادر افشار د عمه زوی او دآذربایجان حاکم سره یې په ګډه حکومت کړی دئ.[75]

د مرحوم غبار له انده نادر افشار د حنفي مذهب ته میلان درلود او په دې هڅه کي وو چي حنفي مذهب په ایران او افغانستان کي د رسمي مذهب په حیث ومنل سي. د هوتکیانو د دبرش کاله حکومت په دوران کي ایران د افغانستان د خاوري یوه برخه وه له همدې امله نادر افشار د افغانستان له خاوري سره لېوالتیا لرله او افغانستان ته ئې لومړی پام واړاوه.

---

[75] تبصره: که څه هم په تاریخونو کښي نه دي راغلي اما داسي ګمان کیږي چي آزاد خان په دغه وخت کښي ۳۲-۳۳ کلن وو او امکان لري چي د کابل، غزني او کلات په سیمو کي ئې استوګنه درلوده او له هغه وروسته به د نادر افشار سره یو ځای سوی وي.

د آزادخان کلی په غزنی کښې

دا چې آزاد خان څه وخت، څومره موده او ولې د ایران او آذربایجان څخه غزنې ته تللی دئ او هلته ئې د غزني د ښار د شمال په لس کیلومترئ کې یوه مظبوطه کلا جوړه کړې ده او دده څخه هلته اولادونه پاته سوي دي ډېرو څېړنو ته ضرورت لري. اما ددې کلا د مشرانو له خبرو څخه داسي معلومېږي چې آزادخان د خپلي یوې ایرانۍ مېرمني سره هلته لویه کلا جوړوي چې تر اوسه پوري د **آزاد خان د کلا** په نامه یادیږي. دغه مطلب شفاهي روایتونه هم تائید وي.

د آزادخان د کورنۍ د پاته کسانو له جملې څخه د یوې سپین سري د خولې بیان رانقلول به بې ګټي نه وي، هغه داسي وایي:

"آزادخان د کریم خان زند له خوراو یوه دوه کلن کوچني سره چې د مخکني مېره څخه ئې وو افغانستان ته راځي. د دوی ملګرتیا په زرو هاو سپرو او پلیو لښکرو کوله، پر لار باندي د ښځي ماشوم مړ سو. آزاد خان ددغه ښځي سره چې وروسته په «ایر اني بي بي» مشهوره سوله د غزني سیمي ته راغلو". آزاد خان له خپلي ښځي څخه پوښتنه کوي چې کوم ځای دي خوښ وي، هلته به کلا درته جوړه کړم. د آزادخان مېرمني له دې وروسته چې شا وخوا سیمي ئې ولیدلې، د آزادخان د کلا اوسنی موقعیت یې، چې ځانګړې آب هوا لري، خوښ کړ آزادخان هم هلته کلا جوړه کړه.

نقشه

د غزني د ښار په شمال کي د آزادخان د کلا سطحي نقشه:

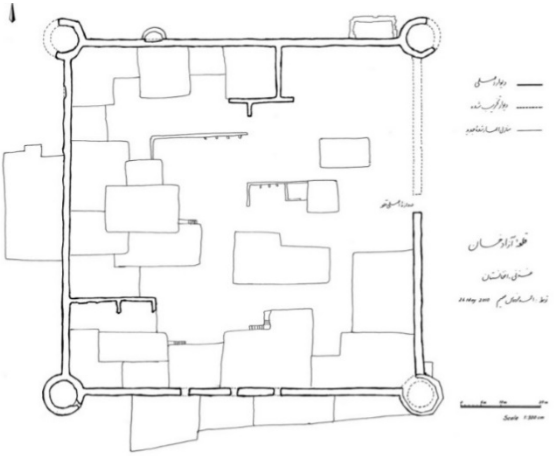

د کلا اوسنی شکل

د کلا اصلي شکل

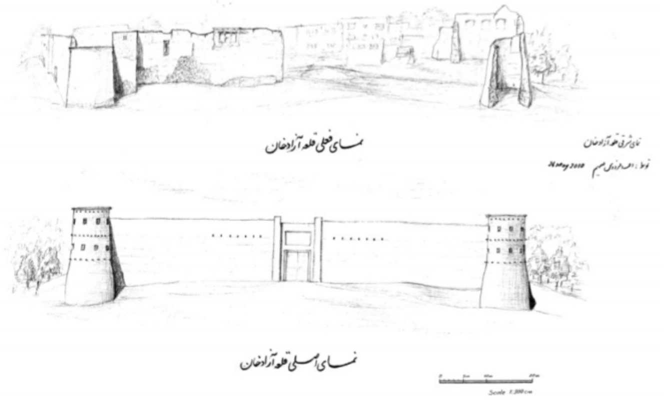

وايي څو ورځې ئې د کلا پر مځکه آسونه او پيلان وځغلول تر څو د کلا بنسټ ښه پوخ سي. بالاخر ئې د زرهاو کارګرو په نيولو سره کلا داسي جوړه کړه چي څلور برجونه ئې لرل.

لکه څرنګه چي پورته ذکر سول دغه بيان چي آزادخان په باره کښې وسو فقط د يو نقل قول دئ او تر اوسه پوري تاريخي اسناد وجود نه لري چي سل په سلو کي ومنل سي. اما تاريخ دا ښيي، چي کريم خان د نادر افشار له مرګ وروسته د ايران پاچاهي خپل حق ګڼي له آزادخان سره جګړې کوي او ماتي خوري په يوه جګړه کښې کريم خان ماته خوري او تښتي، د حرامسرای او کورنۍ ټول غړي يې لکه مور درى خوندي او کوچنيان د آزاد خان بنديان کيږي، خو آزادخان چي د افغاني خاصيتونو څخه ئې يو خاصيت مېړانه وه د هغه له کورنۍ څخه په مېړانه ساتنه کوي. همدارنګه پروفيسور جان آر پيري، په خپل کتاب کي کريم خان زند، د ايران تاريخ، ۱۷۴۷- ۱۷۷۹ م ، په ۲۹۶ مخ کي د کريم خان حال بيان کړی او د کريم خان د دوو خويندو ذکر يې کړئ دئ. د دوی مړونه ئې شيخ علي او بله محمد خان ياد

کړي دي او ویلي یې دي چي د **درېیمي خورمېره ئې نامعلوم دئ.**

له دې څخه داسي ښکاري چي دا به د کریم خان هغه خور وي چي آزادخان له خان سره غزني ته راوستله او هلته ئې کلا ورته جوړه کړه، کومه کلا چي نن ورځ ورته د **آزادخان کلا** ویل کیږي او د غزني د ښار د شمال په لس کیلومتري کي پرته ده. دغه کلا د **آزاد خان کلا** باندي شهرت لري او د آزاد خان په امر جوړه سوې ده.

د آزاد خان څخه پاته سوې کورنۍ

د **آزادخان** د کلا اوسېدونکي، چي شمېر یې یو څو محدودو کورنیو ته رسیږي، ټول ځانونه د آزادخان لمسیان بولي او آزاد خان ته ئې د «**بابا**» لقب ورکړی دئ، یعني په «**آزاد خان بابا**» ئې یادوي، دوی اکثریت خپل تخلص «آزاد » او یا «آزادځوی» انتخابوي، دغه کورنۍ اکثراً مهاجر سوي دي خو په دې کي هیڅ شک نسته چي دوی ټوله ځانونه د آزادخان افغان لمسیان بولي او هریو خپله شجره د یوه پلار څخه بل پلار ته او بالاخره دغه سلسله و آزاد خان ته رسوي.

د آزادخان په کلا کي د یوئ سپین سري ښځي د شفاهي روایت پر اساس هغه ښځه د کریم خان خور وه چي د آزاد خان سره افغانستان ته راغلې وه او بیرته ایران ته تللې وه. اولادونه ئې همدلته پاته سول. د هغې څخه یو زوی او څلور لمسیان پاته سوي دي، د زوی نوم ئې دوست محمد خان وو هغه څلور زامن درلودل: میرخان، احمد خان، منصور خان او سردار خان. د یوه شفاهي روایت په اساس هر یو د آزادخان د کلا په یوه برج کي اوسېدئ. مشر زوی ئې سردار خان وو.[76] وایي له دغه مېرمني یوه لور هم پاته سوه چي وروسته له واده کوم نژدې کلي ته ولاړه".

بي له آزادخان له اولادي په غزنی کښي، د آزاد خان افغان د کورنۍ څخه د څلورو ښځو او یوه زوی نومونه خارجي مآخذ لري. د لوی اسلامي دایرة المعارف

[76]شفاهي روایت د یوې سپین سري د خولې چي د آزادخان په کلا په غزنی کي اوسېدله.

څخه په استفاده اولینه مېرمن یې د اشرف خان افغان لور وه. کله چې آذربایجان ته ولاړ هلته ئې د محمد موسی افشار، نایب الحکومه، د لور (قز آغا) سره واده وکړ. درېیمه مېرمن د ګُرجستان د واکمن هَرکل (هراکلیوس) خور وه. د محمد امین ګُلستانه له قوله هغه ئې په زور واده کړې وه او څلورمه مېرمن ئې په عراق کې د «زور» د ښار د واکمن خالد پاشا لور وه [77]

همدارنګه په خارجي مآخذو (ایراني) کې د آزادخان افغان د یوه ځوی د **احمد خان** په نوم یادونه سوې ده، چې د پلار (آزادخان) له مرګه وروسته د زندیه مشرانو له جملې څخه ګڼل کېږي او په ۱۱۹۸ق/ ۱۷۸۴م کې، یعني درې کاله د پلار له مرګ وروسته، د جعفر خان زند له لوري په دې ګمارل کېږي چې د کاشان له ښار څخه د اقا محمد خان قاجار د حملې په مقابل کې ساتنه وکړي. لیکن په هغه نښته کې چې دده او اقا محمد خان قاجار تر منځ د نصراباد په سیمه کې وسوه، احمد خان ماته وخوړله. د یو بل روایت له مخه احمد خان د کم پوځ له کبله په خپل ځان کې ددې پوځي وړتیا نه لیدله چې د قاجاري خان سره مقابله وکړي، له همدې کبله مخکې له جګړې د کاشان څخه د اصفهان په لور ولاړ او کله چې ئې هلته هم کوم څه ونه کړل، پوځ ئې له منځه ولاړ.[78] مګر د ابوالحسن محمد امین ګُلستانه د لیکنې څخه داسې معلومېږي چې وروسته له دې چې علي مراد خان په قُم کې دا خبر واورېد،چې علي عرب خان زند د آقامحمد خان قاجار څخه ماته خوړلې او د آقامحمد خان لښکر ډېروالی ور معلوم سو، نو احمد خان د آزاد خان زوی ئې مشر وټاکه او په پوره امکاناتو او شان شوکت سره ئې د کاشان په لور ولېږئ، تر څو هر چیري چې د ده په نظر مناسب وي په قُم یا کاشان کې د قاجار د پوځ سره جنګ وکړي. احمد خان کاشان ته ولاړ آقامحمد خان هم له قُم څخه حرکت وکړ.

احمد خان د سنسن په سیمه کی سنګر ونیوئ، چې د کاشان د دارالمومنین

---

[77] کاظم موسوي. اسلامي دایرة لمعارف (تهران، مرکز. اسلامي دایرة المعارف،(۱۳۶۹)ج، ۱، ص: ۳۲۲س:۲.

[78] کاظم موسوي.

څخه شپږ فرسنګه فاصله لري. وروسته د څو ورځو له تېرېدو د نصرآباد لته ولاړ. د احمد خان افغان او آقامحمد خان قاجار پوځونه په نصرآباد کي سره مخامخ کېږي او وروسته له څه موده جنګه د احمد خان لښکر ماته خوري ځکه چي د آقا محمد خان قاجار جنګيالي ډېر وو. له دغه خبر څخه علی مراد خان ډېر متأثر سو او نور ئې ددې توان ونه درلود چي د آقا محمد خان د لوی پوځ په مقابل کي ودرېږي، په دې ډول يې اصفهان هم له لاسه ورکړ.[79]

[79]میرزا محمد صادق، موسوي نامي. تاریخ گیتی گشاه درتاریخ خاندان زند.(تهران: امیر کبیر،۱۳۶۳،) ص:۲۶۴-۲۶۵

د آزادخان افغان د کورنی شجره

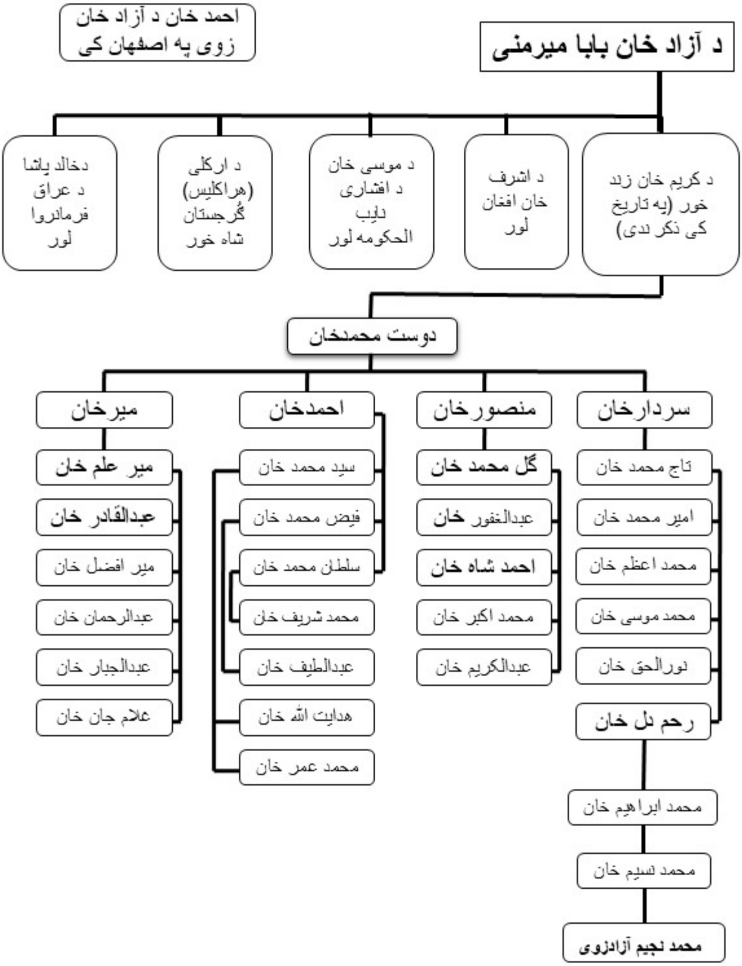

د آزاد خان افغان سره د لیکوال ونی (شجره)

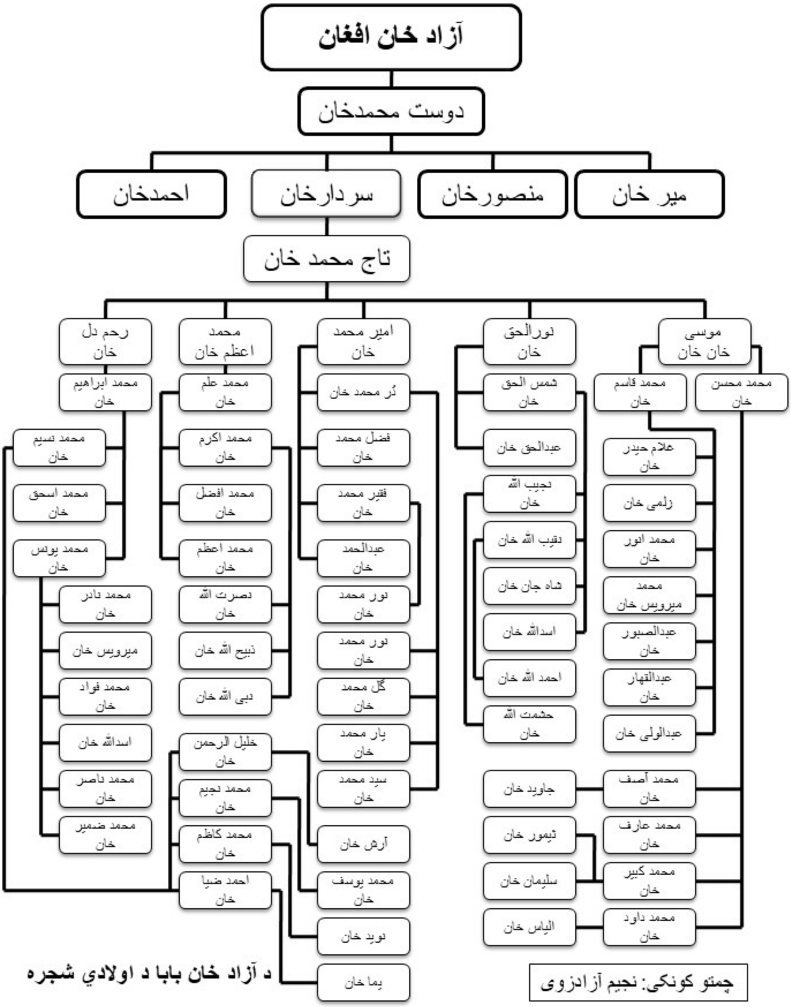
آزاد خان افغان
دوست محمدخان
میر خان
منصورخان
سردارخان
احمدخان
تاج محمد خان
موسی خان خان
نورالحق خان
امیر محمد خان
محمد اعظم خان
رحم دل خان
محمد محسن خان
محمد قاسم خان
شمس الحق خان
عبدالحق خان
نجیب الله خان
نقیب الله خان
شاه جان خان
اسدالله خان
احمد الله خان
حشمت الله خان
غلام حیدر خان
زلمی خان
محمد انور خان
محمد میرویس خان
عبدالصبور خان
عبدالقهار خان
عبدالولی خان
محمد آصف خان
محمد عارف خان
محمد کبیر خان
محمد داود خان
جاوید خان
تیمور خان
سلیمان خان
الیاس خان
دُر محمد خان
فضل محمد خان
فقیر محمد خان
عبدالحمد خان
نور محمد خان
نور محمد خان
گل محمد خان
یار محمد خان
سید محمد خان
آرش خان
محمد یوسف خان
نوید خان
یما خان
محمد علم خان
محمد اکرم خان
محمد افضل خان
محمد اعظم خان
نصرت الله خان
ذبیح الله خان
دبی الله خان
خلیل الرحمن خان
محمد نجیم خان
محمد کاظم خان
احمد ضیا خان
محمد ابراهیم خان
محمد نسیم خان
محمد اسحق خان
محمد یونس خان
محمد نادر خان
میرویس خان
محمد فواد خان
اسدالله خان
محمد ناصر خان
محمد ضمیر خان
د آزاد خان بابا د اولادي شجره
چمتو کونکی: نجیم آزادزوی

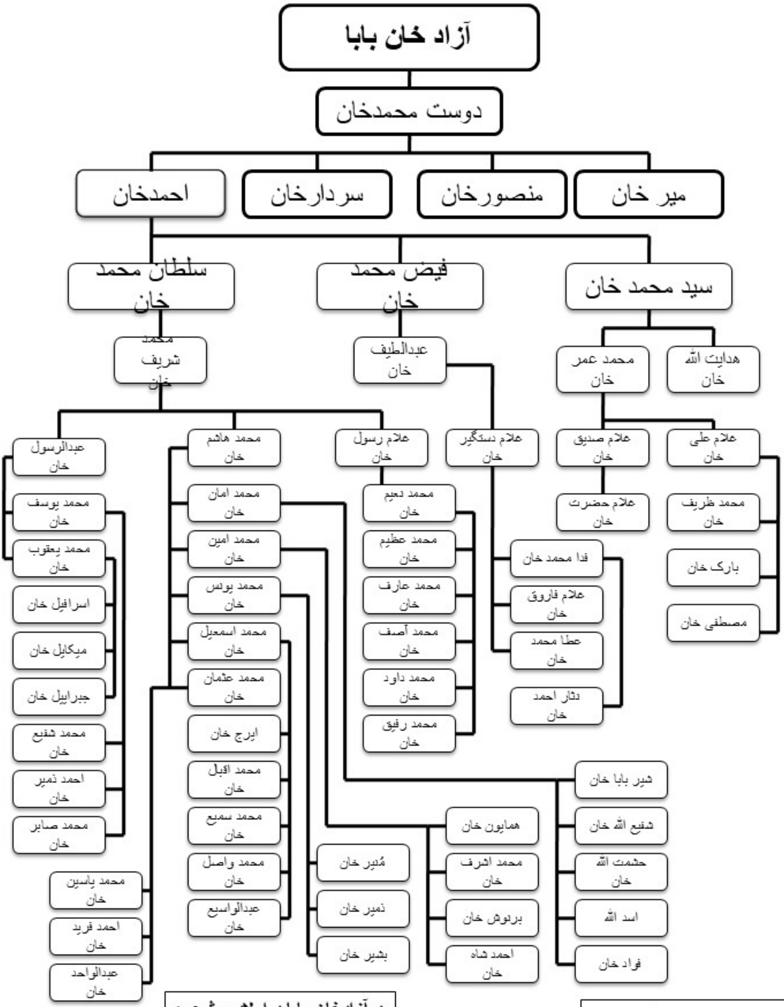

د آزادخان بابا د اولادي شجره

چمتو کونکی: نجیم آزادزوی

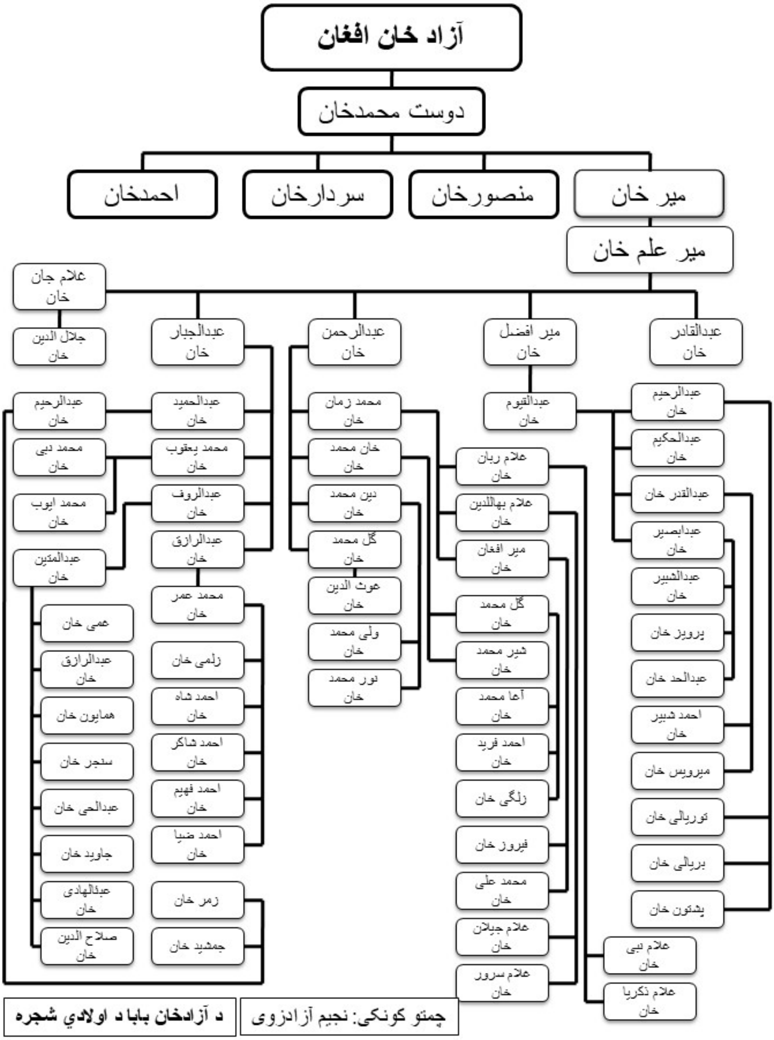
آزاد خان افغان
دوست محمدخان
میر خان
منصورخان
سردارخان
احمدخان
میر علم خان
عبدالقادر خان
میر افضل خان
عبدالرحمن خان
عبدالجبار خان
غلام جان خان
جلال الدین خان
عبدالقیوم خان
محمد زمان خان
خان محمد خان
دین محمد خان
گل محمد خان
غوث الدین خان
ولی محمد خان
نور محمد خان
عبدالحمید خان
محمد یعقوب خان
عبدالروف خان
عبدالرازق خان
محمد عمر خان
زلمی خان
احمد شاه خان
احمد شاکر خان
احمد فهیم خان
احمد ضیا خان
زمر خان
جمشید خان
عبدالرحیم خان
محمد نبی خان
محمد ایوب خان
عبدالمتین خان
غمی خان
عبدالرازق خان
همایون خان
سنجر خان
عبدالحی خان
جاوید خان
عبدالهادی خان
صلاح الدین خان
غلام ربان خان
غلام بهالدین خان
میر افغان خان
گل محمد خان
شیر محمد خان
آغا محمد خان
احمد فرید خان
زلگی خان
فیروز خان
محمد علی خان
غلام جیلان خان
غلام سرور خان
عبدالرحیم خان
عبدالحکیم خان
عبدالقدر خان
عبدابصیر خان
عبدالشبیر خان
پرویز خان
عبدالحد خان
احمد شبیر خان
میرویس خان
توریالی خان
بریالی خان
پشتون خان
غلام نبی خان
غلام ذکریا خان
د آزادخان بابا د اولادې شجره
چمتو کونکی: نجیم آزادزوی

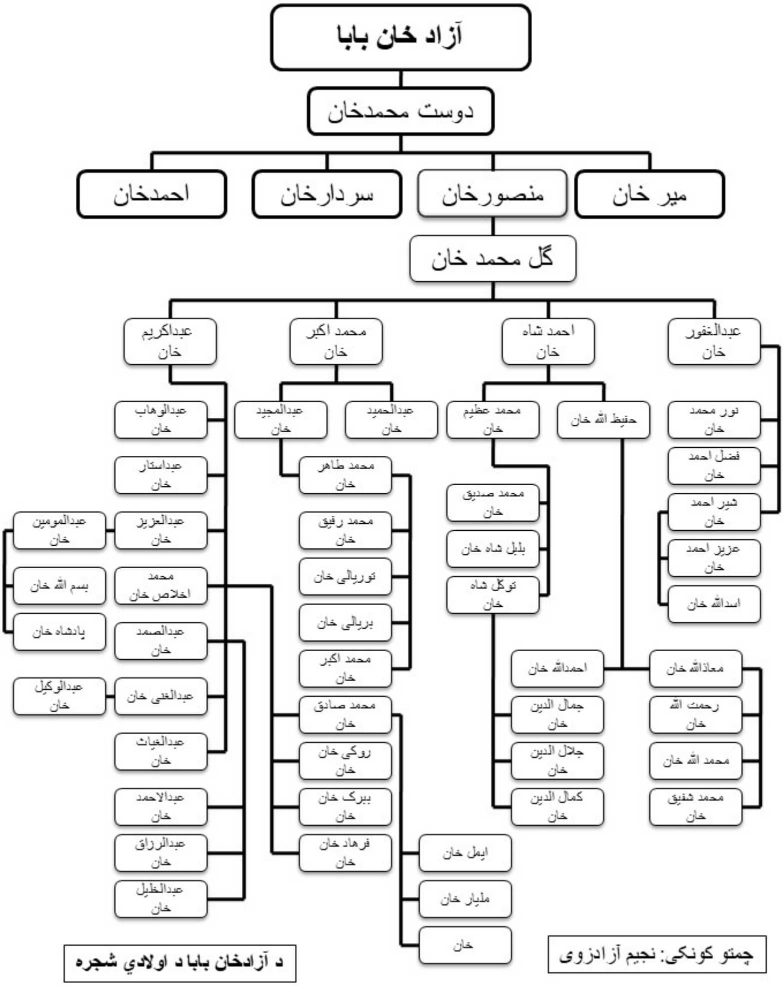

د آزادخان بابا د اولادي شجره

چمتو کونکی: نجیم آزادزوی

****

شعر

زمونږ فلکلور کي د کوقاف د ښاپيريانو قصي
ورسره جوختی د وحشی تورو ديوانو قصي

له کومه شوي دغه کله او هم چا راوړي
ايا باد او که مرغانو په هوا راوړي

نن ښکاره شوه چی زمونږ له ګران وطن نه
لوی سردار وه له افشار سره وه تللی دی ګلشن نه

آذربيجان کي حکمران شو ورسره يی خپل لښکر وه
دا ښاغلي آزاد خان وه ډير باتور او زړه ور وه

د کوقاف حاکم ياغی شو،سريي واخيست له پاچانه
آزادخان د پاچا خوښ شو هوښياری کي د هرچانه

د کوقاف په لور روان شو هم خطری ديری وی
په جګو دنګو غرو کي تنګی دری ډيری وی

سخت ازمايښت وه سيالۍ پخی ډيری وي
بری يی راوړ،آزاد بيګ شو آزاد خان په هره خوا کي

له شيرازه تر بغداده، جنګيدلي آزاد خان د فارس ټوله دنيا کي
د آزاد خان شخصيت شو ستوري ځليده پای په آسمان کي

د تاريخ بهير دي راوړ، شو پاچا په اصفهان کي
خو افسوس، ګمنام اتل دی ليکوال تری بی خبر تير شوی

په شان عصمت کي سکندر دده تر خوا تیر شوی
څوک چی اشنا ورسره، تری ناپیلیون هیر شوی

له قبرستانه، نکړی ژغ چی حال یی څه تیر شوی
تاریخ شاهید دی چی په شان او په عزت تیر شوی.
س. منګل

اعلحضرت آزاد خان (شاه) افغان

فهرست مآخذ

1. محمد هاشم آصف: رستم التواریخ، کتاب و انتشارات پارس، سال انتشار: جولای ۲۰۰۹ (۱۳۸۸ خورشیدی).
2. جان ر. پری: کریم خان زند، تاریخ ایران، ۱۷۴۷-۱۷۷۹، چاپ: شیکاگو یونیورسیتی پریس، لندن-شیکاگو سال ۱۹۷۹م.
3. حداد، قدرت الله. د میرانـي او میرانـو خبـري، اقبال یشتون یار، ۱۳۷۹.
4. محبوبه تهرانی: کریم خان زند، ناشر: کتاب پارسه، چاپ سوم ۱۳۹۰.
5. دکتر غلامعلی رجایی: ایران و کریم خان زند، انتشارات اطلاعات، تهران ۱۳۹۷ه.ش.
6. محمد طاهر کانی: اعلحضرت آزاد خان افغان، خپرندوی: د افغانستان د کلتوری ودي ټولنه، جرمنی. چاپ کال: ۱۳۹۰ (۲۰۱۱م).
7. حجازی، محمد: خلاصه تاریخ ایران تا انقراض قا جاریه. تهران: انتشارات ابن سینا، ۱۳۳۵.
8. دوکتور گنداسنگ: درانی احمدشاه. ترجمه سرمحقق مرستیال نصرالله سوبمن، مطبعه اسد دانش، کابل ۱۳۶۶.

9. دکتر پرویز رجبی: کریم خان زند و زمان او، نشر اختران، چاپ ۱۳۸۷.
10. سایکس، ژنرال سرپرسی سایکس: تاریخ ایران. ترجمه سید محمد فخرداعی گیلانی، تهران: انتشارات دنیای کتاب، ۱۳۶۶.
11. سیستانی، محمد اعظم . قیام های مردم افغانستان بر ضد نادرشاه افشار. کابل: مطبه دولتی، ۱۳۶۸.
12. شیرازی،سیدحسین: تاریخ دُرانیان. مرکزچاپ وانتشارات تهران، ۱۳۸۹.
13. ضیاءالادبا، علی رضا: تاریخ ایران.، ذی القعده سنه ۱۳۲۳. به شکل دست خط در کتابخانه کانون فرهنگی امام صادق (ع) درچنداول کابل، تاسیس۱۳۵۵
14. غبار، میرغلام محمد. افغانستان درمسیرتاریخ. تهران: نشرانقلاب، ۱۳۶۲.
15. فرهنگ ، میرمحمدصدیق: افغانستان در پنج قرن اخیر.
16. گلستانه، ابولحسن محمد امین: مجمل التواریخ . تهران: چاپخانه دانشگاه. ۱۳۴۴.
17. لارودی، نورالله: زندگانی نادر پسرشمشیر. نشریات مجمع ناشرکتاب، ۱۳۴۴.

18. موسوی نامی اصفهانی، میرزامحمد صادق: تاریخ گیتی گشا در خاندان زند. تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۳.
19. هدایت، رضا قلی خان: روضت الصفا. تهران: انتشارات کتاب فروشی های پیروز، ۱۳۳۹.
20. دایرت المعارف بشر، جام. تهران: امیرکبیر.
21. مصاحب، غلام حسین: دایرت المعارف فارسی، تهران: فرانکلن، ۱۳۴۵.
22. موسوی، کاظم: دایرت المعارف بزرگ اسلام، تهران: مرکز دایرت المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۹.
23. پارشاطر،احسان: دانشنامه ایران واسلام، تهران: بنگاه ترجمه ونشرکتاب، ۱۳۴۵.
24. ناظم باختری،الحاج خلیل الله: مقاله تحت عنوان رادمردیکه بنامش سکه پادشاهی زده شد. وازنیکان به نیکی یادکنیم .

Bibliography

1. Perry, John R. Karim Khan Zand; A History of Iran, 1747-1779. Publication of the Center for Middle Eastern Studies, No. 12. The University of Chicago Press, Chicago and London. Published 1979 in the United States.
2. Tytler, Sir Kerr Fraser. Afghanistan, A Study of Political Developments in Central Asia. Second Edition. Oxford University Press, London. Published First Editioin 1950, Second Edition 1953 and Reprinted 1958.
3. Lambton, K.S. Qajar Persia, Qajar Dynasty, University of Texas Press, 1987.
4. Persiani, Alessandro. The Persians, From Earliest days to the twentieth century Publisher: Elek Books, 1971.
5. Beck, Sanderson. Persia (Iran) and Afghanistan 1500-1950. Mideast and Africa, 1700-1850, Persia of Nadir & Zands, 1726-1794.

د کابل پوهنتون د انجینرۍ پوهنځی پخوانی استاد پوهنمل مهندس محمد نجیم آزادزوی په غزني کې زیږېدلی او لومړنۍ زده کړې یې د مزارشریف په باختر لیسه، د غزني په سنایي لیسه او د کابل په غازي لیسه کې بشپړې کړې دي. په ۱۸ کلنۍ کې د زده کړو لپاره امریکا ته ولاړ. په ۱۹۷۸ کال کې د کابل پوهنتون د انجینرۍ له پوهنځي څخه فارغ شو او د انجینرۍ پوهنځي په علمي کادر کې پاتې شو او درې کاله یې تدریس وکړ. د ۱۹۸۱ په اګست کې، هغه د هیواد پرېښودلو ته اړ شو. هغه په پاکستان کې د ۸ میاشتو لپاره د یونیسف سره د افغان کډوالو په کمپونو کې د اوبو رسولو او چاپېریال ساتنې په برخه کې کار کړی دی. د ۱۹۸۱ په اګست کې، هغه متحده ایالاتو ته لاړ او د MIT څخه یې د ښاري پلان جوړونې او مهندسی په برخه کې د ماسترۍ سند ترلاسه کړ. له ۱۹۸۵ څخه تر ۱۹۹۳ پورې، هغه په بوستن شهر کې د مسلکي دندې سربیره، د بوسټن په مختلفو پوهنتونونو کې تدریس کړی. د می په ۱۹۹۳ کې، هغه په بوستون کې د «آزاد مهندسی دفتر» تاسیس او پرانست. د ۱۹۹۳ راهیسې، دا ډیری پروژې بشپړې کړې. له ۲۰۰۱ کال راهیسې د افغانستان د بیارغونې په بېلابېلو پروژو کې دخیل دی. مهندس ازادزوی په امریکایی او نړیوالو ورځپانو کې د مهندسی، ښاری پلان جوړونې او د افغانستان د بیارغونې په اړه ګڼې مقالې لیکلی دی.

"داګړی د کوم ایراني مشر د نه موجودیت له امله آزاد خان د ایران د پاچاهۍ پر پلاز (تخت) ناست دی، د اصفهان دارالسلطنه ئې د سلطنت مقام ټاکلی، د نادر افشار د قوانینو او تګلاري مطابق حکومت کوي او د حکومتولی څخه ئې داسي ښکاري چي د خلکو سره ئې کړه وړه په عدل او انصاف سره دي..."

رستم التواریخ د محمد آصف رستم الحکما، چاپ: پارس بوک، کال: ۲۰۰۹ م

"د شاه اشرف هوتک څخه وروسته لوی واکدار چي په ایران کښي راپورته سو هغه آزاد خان «انډړ» دئ، ده ځان د ایران پاچا اعلان کړ او د نادر افشار له مرګه څخه وروسته د کریم خان له ټینګو دښمنانو څخه شمېرل کېدی. د افغاني او ایراني روایاتو پر اساس ددې دواړو دښمنانو اوږد مهاله جنګونه د ایران د تاج او تخت د نیولو له پاره بالاخره د یوې رښتیني طرحي پر اساس په سوله او دوستی سره پای ته ورسېدل، آزاد خان وروسته له دې سولي څخه ډېر کلونه د خپل پخواني رقیب او دښمن په دربار کښي په ډېر احترام او عزت تېر کړل".

علی احمد جلالی درکتاب تاریخ افغانستان ازنگاه عسکری ، نقل از الفنستون درصفحه 189

"آزاد خان ډېر لوی فکر درلود، ده غوښتل چي افغانستان، ایران او هندوستان د یوه قدرت تر اداري لاندي راولي او یوه لویه امپراتوري جوړه کړي، ددغه هدف د لاسته راوړلو له پاره ئې قومي او مذهبي مسایلو ته اهمیت نه ورکاوه ټولو ته ئې په یوه سترګه کتل او خپلو هیلو ته د رسېدو له پاره ئې دغه تګلاره ګټوره بلله. د ده راتګ و غزني ته هم د ده د اهدافو یوه برخه وه"

کنداسنک نویسنده کتاب درانی احمد شاه، ترجمه مرستیال نصرالله سوبمن به زبان پشتو